
ARBOR

IRODALMI TANULMÁNYOK.

IRTA

SALAMON FERENCZ.

MÁSODIK KÖTET.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

KASSELIK JENŐ ALAPITVÁNYÁBÓL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1889.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

II.

SHAKSPERE.

1864.

A nagy angol költő emlékünnepéhez legméltóbb lenne egy emlékbeszéd.

De emlékbeszédet tartani oly író felett, kinek életéről oly keveset tudunk mint Shakspereről, nem lenne sikeres vállalat. Elég legyen egy kis irodalomtörténeti tanúlság, melyet korának és nemzetének őt megelőzött és egykorú irodalmából elvonhatunk a magunk hasznára.

Shakspere a közép- és újkori költők közt a legelsőrendűek közé tartozik, s mint drámaköltőnek nincsen versenytársa a világirodalomban. — Méltán ünneplik nemcsak az angol, hanem más színpadokon is születésének háromszázados évünnepét. Mind a mellett, ha szükséges volna bizonyítgatni, hogy minden nagy költő kiválóan nemzeti, alig találnánk rá jobb példát mint Shaksperet. Nem csoda, hogy ily nagy lángész, a

valóban újkori dráma ujjáteremtője, az angol nemzet kebelében születhetett, — az a legtermészetesebb. Sehol sem volt Európában annyira előkészítve a közszellem a tragoediára és épen egy Shakspere számára, mint Angliában a XVI. évszáz második felében.

Az angolra, a kik jelenleg s nem elég jól ismerik, könnyen ruházzák a «kalmár» nép nevet, mi kizárja a költeszetet. Azonban ha az újkori Anglia is dicsőséggel kiállja a versenyt a szépirodalom terén is bármely európai nemzettel: a középkorbeli Angliában nagyobb becsületben állott a költészet, mint tán akármely más európai nemzetnél. Német- és Francziaországban megvoltak a minnesängerek és troubadourok, a minőket Magyarországon hegedősöknek neveztek; de eme dalnokok nagyon korán váltak csupán a felsőbb társadalmi körök mulattatóivá, hogy nemsokára elenyészszenek. Az angol «minstrel»-ek a nemzet egész középkori történetét keresztűl élik, a társadalom mindig elismeri, a kormányrendeletek megemlékeznek rólok, őket illető szabályokat tartalmazván. Valódi czéh és testület a minstreleké, mely egyaránt részt vesz a népünnepeken és a főurak lakomáin. Már azelőtt sem volt Nagy-Britannia annyira kitéve a római befolyásnak, mint Gallia. A rómaiak később szállák meg s előbb hagyák oda. A keresztyén egyház sem volt oly nagyhatalmú a szigetország-

ban. A francziák, midőn keresztyénekké kitértek, a régi Galliában már gazdag és tekintélyes római clerust találtak készen, mi által a hódítók erkölcsei és életmódja tetemesb változáson ment keresztűl. Britanniában a bretonokat a saxok és anglok hódíták meg; aztán ezeket a dánok s mindezeket a franczia normannok. Összeolvadásuk észrevétlenűl és természetesen történt egy nemzetté. A saxok keresztyén papsága maga is saxon eredetű volt, alig kevésbbé barbár mint a nép s kétségkívül tiszteletben tartá a régi emlékeket és hagyományokat. Így az angol műveltség, bár tápot vett a francziáktól, jobban megmaradt a maga nemzeti eredetiségében, a mi nagy befolyással volt költészetére is. Ily nép büszke önmagára, s költői, kik csupán saját tetteit és szokásait éneklik és festik, kész hallgatóságot találnak valamint a kunyhókban, úgy a palotákban is. Nincs Európában nemzet, melynél a költészet nagyobb mértékben földolgozta volna a történet minden fontosabb eseményeit, mint a középkori angoloknál.

A minstrelek mindenütt, hol több ember gyülekezett össze, valamint kolostorokban úgy a vásárokon, a piaczon ép úgy, mint a palotákban: gyönyörködtették elbeszéléseikkel és dalaikkal a faluk és városok lakosságát, gazdagot és szegényt, a kisbirtokost, a barátokat és főurakat. A társadalom

fényüzései s egyszersmind életszükségei voltak, mint a mai Magyarországon a czigány.

S minő gyülekezések adhattak gyakori alkalmat az angol minstreleknek művészetök embernyomról-embernyomra való oly hosszas életben maradására? Érthető, hogy a déli szelid égalj alatt az egykori Hellas népe, mely munkáit rabszolgákra bízta, házi életet alig ismert, útczákon gyönyörködött: a népköltők elbeszéléseiben s később a szini előadásokon a theatrumokban; hogy a dologtalan arabok egy körbe gyűlve oly türelemmel hallgatják a csodás meséket. De hogy a zordon éjszaki égaljú s egy részben feudális Angliában, hol nehéz munka közt foly a nép élete, az angol minstrelnek mindegyre alkalma volt egész tömeg kiváncsi hallgatót látni maga körül, első tekintetre különösnek tűnik föl.

Ezen különös tünemény oka az, hogy Angliában már kezdet óta, ugyanazon tényezők által, melyek politikai életét szülték, az élet oly nyilvános és élénk jellemet öltött, minőt csak kivánhat a népköltészet virágzása. Európa más részeiben minden arra működött, hogy elválaszsza egymástól a társadalom különféle osztályait, sőt még az egyeseket is. Angliában minden alkalmas volt arra, hogy közel és folytonos érintkezésbe hozza. Anglia intézményeiben uralkodó elv volt régóta a közös ügyek feletti közös együtt-tanácskozás. Faluk és

városok szabad emberei mindig magok intézték ügyeiket s együtt határoztak felettök. A megyei törvényszékek, juryk, czéhek, mindennemű választott testületek szaporították a gyülekezési alkalmakat s minden irányban elterjeszték a nyilvános élet szokását. Európa sok országában a feudalismus különböző rangfokozatokra merevül levén osztva, minden törekvést arra pontosított össze, hogy kiki egy felsőbb rangba juthasson fel. Angliában ez soha sem volt meg oly nagy mértékben, mint másutt. A másodrendű aristokratia, a nemesség, külön válván a báróktól, hogy a községekben foglalja el az első helyet, úgy szólván visszatért a nemzet kebelébe s egyesűlt vele mind szokásaira mind jogaira nézve. Saját birtokán, bérlői, cselédei közt élt, folytonos érintkezésben a föld népével. Míg tehát az egyenlő jogok gyakran összegyűjték a nemességet, a vidéki élet közelebb vitte a felsőbbet az alsóbb rendűhez. Nyilt, bizalmas viszony fejlett ki, s ezzel együtt jár az együtt élvezés vágya is. Az ügyek elintézésére összegyűlni szokottak összegyűlnek közös vigalmakra is. Mikor Európában mindenütt megvolt a jobbágyság, Angliában rég elenyészett volt, még pedig lassankint, úgy hogy a történetnyomozás sem képes megmondani a megszünés éveit.

A hajdani Anglia földjén nagyon gyakoriak voltak a nyilvános vigalmak. Legnevezetesebbek vol-

tak a karácsonyiak. A falu népe a földesúr palotájába gyűlt össze, a családi czímert paizsán viselő kikiáltó fölhivására. Nagy lakoma, tánez s a tánczban való kimerülés után a minstrel éneke s bohó játékok követték egymást. A karácsonyi vigalmak tizenkét egész napig tartottak, s magokba foglalták az újévi köszöntést s vízkeresztet is, mely befejezte. De nem sokára következett az «ekeünnep» a munka kezdetének jeléül. Volt orsóünnep is. Az aratási ünnep az egyenlőségé volt, mintegy a közös szükség kifejezéseül. Az nap egy asztalnál evett az úr a munkással s egy társalgást folytatott vele, nem leereszkedéskép, hanem a szokás törvényénél fogva, mi által semmit sem veszített tekintélyéből. A vetés, a juhnyirás napja s a mezei munkák minden fontosabbja ünneppel, lakomával volt összekötve. De egyik sem volt hasonlítható május elseje ünnepéhez. Az egész nép fiatala vénje már napfeljötte előtt künn volt az erdőn és mezőn s muzsikaszónál szedte a tavaszi virágokat. Minden ház, minden ablak zöldággal volt díszítve. Maga a földesúri kastély sem volt kivétel, valamint nem maradt honn, hanem szintén a virág- és zöldágszedők közt volt a földesúr és családja is.

Mindezen ünnepeken a játékok, versenyek, küzdések minden neme előfordult s olykor az alakoskodás is, midőn a ruházaton felül vett ingben

s az arcz korommal való bekenésében állott az egész maskara. Itt énekelték a híres zsiványokról és nevezetes vitézekről szóló balladákat. Így támogaták a nyilvános szokások a költészetet s egyesűlt a költészet a nép minden szükségeivel, mely már megszokta a közös tanácskozást, közös cselekvést s közös élvezetet.

Hogyan maradhatott volna kizárva ily kedélyű s oly gyakran gyülekező nép közűl a *drámai művészet?* Minden arra mutat, hogy a *minstrelek* tettek benne gyakori kisérletet. A régi íróknál elő is fordúlnak e szinészkedők «mimi», «joculatores» vagy «histriones» név alatt. Ezek társaságában nők is voltak, s sok balladájuk azt gyaníttatja, hogy a bennök foglalt párbeszédet két egymással feleselő egyén adta elő. A főurak, az udvar ünnepélyein a bohóczok kimaradhatlanok voltak s később szintoly kimaradhatlanok a rendszeresebb szini előadásokban.

Azonban a minstrelek korántsem alapították meg az angol szinészetet és drámát; — a mit e részben tettek, annyi volt, hogy előkészíték a nemzeti izlést a drámára és szinházi előadásokra, előkésziték különösen a szinművészet számára a közönséget. A drámai művészet a tömegekre való hatásban leli erejét, s csak ott támad az természetesen, a hol a dráma a nép ünnepeivel egyesűl. Görögországban, a középkori Európában, épen a

vallásos ünnepekkel van elejénte kapcsolatban a dráma. A középkorban a katholikus egyház, miután a római civilisatióval együtt, a római szinházak is elenyésztek, már korán drámailag személyesíté meg a passio és föltámadás ünnepeit, *mysteriumnak* nevezvén az egyházban tartott eme előadást. A dráma előkészítői Angliában a minstreleken kívül a papok valának.

Európaszerte mindenütt divatoztak s a fejlés bizonyos fokán átmentek a nevezett mysteriumok. Eme fejlésökben nagyon eltértek a görög klasszikai drámától. Többnyire párbeszédekbe szedett eposzi tárgyak voltak, melyekben teljes mértékben fölhasználtattak idővel az ó testamentum tárgyai. Másik jellemvonásuk, hogy a szentirásnak még betűihez is ragaszkodván, egyfelől a historiai és mondai adatokhoz ragaszkodást alapították meg, másfelől rendkívül sok tárgyat öleltek magokba, melyeket a szerfölött egyszerűsített klasszikai forma nem vett föl. — Idővel dráma alakíttatott csupa erkölcsi allegoriákból, hol a hit, kegyesség, bűn stb. elvont fogalma testesűlt meg egy személyben, s a mű egy moralis igazság győzelmét foglalta magában. Ezen műveket nevezték «moralitas»-oknak. Mindezeknél tán sajátságosabb jellemvonás, hogy ily előadásokban a komoly, fenséges és tankölteményi elem a komikus és bohóczos részletekkel vegyűlt. Már korán kezdték a szerfe-

lett hosszú vallásos műveket, melyek némelyikének előadása napokig eltartott, úgyszólván fölvonások közötti víg jelenetekkel fűszerezni, s maga az egyház is buzdítá e szellemet. A böjt mellett megengedte a carnevalokat, s a templomokban a komoly áhitatot bohóczos jelenetek válták fel, hol kiparodiázták a komoly szertartásokat, s a nép a legnagyobb bohóczot kikiáltotta a «bolondok pápájá»-nak.

Angliában már korán, még a tizenkettedik évszázban, nagy divatban vannak a mysteriumok. Nemsokára a templomból az útczára is kikerűlnek s a papok mellett világiak is, mindenek előtt pedig az iparos czéhek adják elő, hogy aztán professionatus szinészek és komédiások vegyék át. Elejénte az ilyenek latin s franczia nyelven is adattak elő, de kivált később mindinkább a nemzeti nyelven.

A főbb iskolákon tanítók és tanítványok már korán adtak elő vallásos tárgyú műveket s különösen a moralis tanművek itt szülemlettek és fejlettek, s megkülönböztető jellemök, hogy míg másutt a latin volt uralkodó bennök, Angliában a nemzeti nyelvnek legalább is egyenlő jogot adtak.

Mindezen színműüvészek egymás mellett gyarapodtak s nem állanak egymással ellenkezésben. — Francziaországban a clerus, mely elejénte maga

adott életet a mysteriumok által a szinművészetnek, nemsokára az e művészetbe csúszott visszaélések miatt gátlója s tilalmazója, végre elnyomója lett a szinművészet ama kezdeményeinek. Ott a szinművészet traditioinak fonala megszakadt, hogy csak később, a XVII. században kezdje újra a költészet, a római classikusok utánzásával. Ellenkező történt Angliában. Ott a clerus mindig közelebb állott a nemzethez, s a helyett, hogy a szinészkedést elnyomta volna, jobbnak látta félig engedni az árnak, hogy annál biztosabban előmozdítsa a vallás érdekeit, s nemesebb irányt adjon magának a kezdetleges színművészetnek. Így lőn, hogy se az angol népiesen vallásos dráma nem fajúlt el annyira, mint másutt, se a clerus és iskola meg nem szűnt fenntartani hagyományos jogait eme művészethez, mely általa ment át legbiztosabban és közvetlenebbül a nép vérébe. Angliában a clerus és iskolák szinészkedése a XVI. évszázban is, Shakspere koráig tartott. Habár a reformatio kezdetével, VIII. Henrik idejében megszoríttatott működésök, mindjárt utóda alatt föléledett, s a vallásos pártviszályok közt az egyházi szinpad hol a protestánsok, hol a katholikusok ellen intézte gúnyjait.

Ily sokoldalú részvét mellett a szintársulatok már korán előállanak a britt földön, s a nép, melynek a gyűlések, együttes ünnepek, bennök a költé-

szet és látvány: a lakmározáson kívül életszükségévé vált, s melynél a papság maga meg nem szűnt fölhasználni a nép ünneplési hajlamait, s eleget tenni a mulatság szellemiebb kellékeinek, korán talált kielégítést a szini előadásokban, mielőtt tulajdonképi színirodalma lett volna.

Említém, hogy a vallásos műveket nemcsak papok adták elő. Már 1400-on innen egészen a polgárok és mesteremberek kezébe került előadásuk. — Ugyanazon század vége felé, II. Richard alatt (körülbelül I. Mátyás magyar király korában) már voltak angol szintársaságok, a hatalmasabb angol lordok szolgálatjában, kik a várak nagy termeiben mulattaták a vendégeket azon *moralitásokkal*, melyek szüneteiben a bohóczok tették változatossá az előadást. Ezen szinészek fizetett szolgái, úgyszólván cselédei voltak a főuraknak; de engedély mellett bevándorolták az országot, s nemcsak más nagy urak váraiban, hanem a városok tanács- és czéh-házainak termeiben is tartának olykor előadásokat. Gyakran egy-egy minden oldalról körülvett négyszögű udvaron, szabad ég alatt játsztak, melyen a szinpadot a nem alantabb álló nézőhelyektől csak egy kis korlát választotta el; s az aristokratia által fényűzési divatból tartott szinészek a vásári néptömeget mulattaták, — hogy máskor meg a király előtt játszanak.

Még azonban állandó szinház nem volt, Erzsébet királynő idejéig. 1570 körül állítják Londonban az első állandó szinpadot Leicester lord szinészei egy világivá tett kolostorban, mely egykor a Domokos-rendbeli «fekete barátoké» (black friars) volt, ott hol közelebbi időben a világhírlapot, a Times-t nyomtatják. A szinészet ekkor a maga lábán állott s a közönség részvételén kívül alig szorúlt más pártfogásra, mi azonban szintén megvolt a nagyok részéről. 1578-ban már nyolcz szinház volt Londonban, melyek száma 1610-ig tizenegyre emelkedett, mi mutatja, mily életszükseggé vált a dráma.

Az angol szinművészet csaknem egészen az angol nemzeti életből nőtte ki magát, — valamint a drámairodalom is ez alapon tette nevezetesebb kisérleteit. — Már a mysteriumok és moralitások közben előadott kis mutatványok (melyeket közbeszőtt játékoknak — interlude — neveztek) az angol leleményességnek nyitának tért s különösen a bohóczkodások (melyek neve «jig» volt), angol tőrül szakasztott, bár durva előadások voltak. — E bohózati elem elválhatlan volt már régi idők óta a legkomolyabb előadásoktól.

De nevezetes kezdemény történt az önálló nemzeti drámairásra is. A nemzeti balladák színművekké kezdtek alakúlni. A rabló hős, *Robin Hood* és a *Szép Marianna,* valamint a *Fa-ló*

(Hobby-horse) kedves darabjai lőnek a közönségnek, s átalában más műveket is gyakran kevertek angol népballadákkal.

Míg némely más, gazdag költői erű nemzeteknél a balladák, az egyes regék, melyeket a rhapsodok előadnak, nagy eposzokká idomúlnak: az angoloknál egyenesen a drámának szolgáltattak nemzeti tárgyat és nemzeties inspiratiót.

Azonban még Erzsébet idejéig nem volt művészi dráma, csak oly szini előadások, melyekben egyfelől a komoly erkölcsi leczkézési irány, másfelől a bohóczkodás egymástól különválva tarka és változatos látványok vegyülete volt. Mielőtt a nemzeti dráma elemei megfelelő formát nyerhettek volna, komoly veszély látszott fenyegetni a kifejlődhetést. VIII. Henrik udvarában s még inkább később Erzsébetében a latinos izlés komoly invasiót tett a felsőbb körök műveltségére.

Az olaszos pásztori költemények, Petrarcát utánzó sonettek s Bocaccio-féle novellák lettek divatosakká az udvarnál, a felsőbb körökben, s ilyenek által nyertek koszorút a költők. A pompaszerető VIII. Henrik kedvelte a látványokat is; de az ünnepélyeken a görög mythologia és az idyllek pásztorainak ruhájába öltöztek az ünnep szereplői. 1520-ban VIII. Henrik előtt Plautus egy vígjátékát játszták el. Erzsébet királynő alatt Terentius és Euripides művei kerűlnek színre s Seneca

minden tragoediáját angolra fordítják előadás végett. Kevéssel Shakspere föllépte előtt, 1568-tól 1580-ig tizennyolcz mythologiai tárgyú és klasszikai színművet játszanak el Erzsébet udvaránál.

Támadtak már klasszikai modorban író eredeti drámaszerzők is, kik nemcsak tárgyukat, hanem a formát is, a mennyire tudták, a hajdankortól kölcsönözték.

Azonban habár az udvar igyekezett klasszikai műveltségű lenni, a népnek egykori kedvelt műveit nem hogy le bírta volna szorítni, hanem maga az udvar is a klasszikai élveket gyakran váltogatta a nép előtt játszott látványokkal s *Robin Hood* meg nem szűnt *Cambyses* mellett a színtársulatok repertoirejában maradni. A klasszikai formák és finnyás izlés, mely Francziaországban a nemzeti költészetet helyettesíté, későn érkeztek Angliába arra, hogy diadalmaskodhassanak. A klasszikai drámák befolyása nem tett kárt. A Shaksperet közvetlenül megelőzött drámaírók használnak ugyan hajdankori tárgyakat, némileg engednek a nyelvnek és külformának; de egészen mássá alakítják őket, mint ama forma hozza magával. Az idő- és helyegységet nem tartják meg. A művekbe a legnagyobb anachronismusokat szővik. A közönség nem hogy megbotránkozott volna, hanem saját izlésével megegyezőnek találta, hogy a syracusai *Damon* egy

ismert angol balladát énekeljen el a barátság dicsőítésére, hogy Venus és Cupido mellett az angol bohócz és bakó szerepeljen.

Közönségnél és íróknál nem a külső valószínüség, nem a külső forma kerekdedsége, hanem már is a változatosság s a jellemek hű rajza volt az uralkodó szabály.

De mindazon elem, mely az angol szinpadot és irodalmat nemzetivé tette, nem volt képes magában formát adni neki. A nemzeti művészetnek és költészetnek, hogy a tökély magasb fokára emelkedhessék, szüksége van idegen érintkezésre is. Az angol drámának pedig az idegen érintkezésre az adott alkalmat, mi a francziáknál és olaszoknál elnyomá a valódi nemzeti és népi költészet elemeit. A klasszikus tragoediák, melyeknek a francziák utánzóivá lettek, az angoloknál arra szolgáltak, hogy megtanítsák a nemzeti költőket, miként lehet kerekebb formát, nagyobb egységet, több emelkedést adni azon nyers drámai anyagoknak, melyekben a költészet és drámaiság oly sok eleme mintegy készen kinálkozott. Volt egy másik idegen példa is, mely befolyást gyakorolt az angol szinirodalomra: a spanyol dráma, mely a csodás és kalandos által kívánt tetszeni, s bonyolódottabb meséjével mintegy ősapja a mai úgynevezett intrigás vigjátéknak és drámának. — A csodás és kalandos Angliában a historiai adato-

kon épült elemek mellett szintén befogadtatást nyert.

Már Shakspere előtt, a görög és római mythologiából s történetirókból vett tárgyakon kívül, kezdik földolgozni az angol krónikák némely episodjait, egy-egy romance-ot vagy ismert balladát; már ő előtte megalakúl bizonyos drámaírói stil, divatba jön római mintára, de a germán nyelvek természetével egyezőleg is, a jambus; föl kezdik dolgozni az olaszos novellákat, a bohózatok és vigjátékok számára a közélet festésére adják magokat, s élénk drámairodalom kezdődik; — de a nelkül, hogy a valódi tragoedia és vigjáték — úgy mint Shakspere megteremté — meg volna még.

Shakspere, mint magyarázói mondják, kevés jót tanúlhatott elődeitől a drámairás oly tökélyre emelésében, minőre keze alatt emelkedett; de nyilvánvaló, hogy meg volt törve számára az út mind a szinészetben, mind a drámairodalomban; s valamint műveinek egy részére nézve áll, hogy tárgyukat félig költői átdolgozásban másoktól vette, s ő csak mesteri kézzel ujjá alkotá, úgy művei formájára nézve is kétségtelen, hogy már a közizlésben s a nemzeti költészet irányaiban, a szinpadi divatban készek voltak mindazok az elemek, meg voltak téve az előleges kisérletek, melyekből helyes megválogatás útján a világirodalom szá-

mára merőben új formákat alkotott. Az angol szinpad az, melynek meg nem szakadt traditióiból a keresztyén civilisatiónak a görögétől formára, szellemre és tartalomra nézve elütő drámája előállott.

A civilisatio mindennemű eleme s vele a költészet mindennemű formája egy pontban folyt össze, Erzsébet királynő alatt Angolországban. Az emelkedő jólét, mely akkor egy embernyom alatt még az alsóbb néposztályok közt is soha sem sejtett haladást tőn, a Spanyolország elleni nagy küzdelemben való mérközés, mely az angol nemzetnek egy fiatal óriás előérzetét adta meg, a szellemi téren is jólétet és hatalomérzetet állított elő. A középkor küzdelmeinek választó vonalán s az újkor nagyszerű reformjának korában, a többi európai államokhoz hasonlítva belső békében, az angol nemzet a virágzás korát élte, s ily földben, a nemzeti szellem tenyésztő melegén s a civilisatio annyifélekép termékenyítő hatása alatt természetesebb, hogy épen Angliában állott elő az újkori civilisatio legnagyobb és ennek szellemét legjobban kifejező költője, mint Európa bármely népének kebelében.

Shakspere annyiféle hatások közepette is, melyek művein is megismerszenek, önálló, senkit sem utánzó szellem maradt. Úgynevezett historiai műveiben az angol drámának egy régibb formáját

nemesíté meg és kerekítette ki; a tragikum mellett a víg elemek, s átalán a tragikum és komikum külön nem választása megvolt, durvább alakban és egybe nem olvasztva, már a mysteriumok és moralitások közébe szőtt bohóságokban. Átalán SHAKSPERE bohóczai és tréfásan elmés párbeszédei eredeti angol termények, melyeket azonban ő művészi ügyességgel sző műveibe s emeli általok az egész dráma hatását. Olykor bombastikus deklamatiói a kor divatját jellemzik, valamint némely sikamlós helyek, melyeket ma nem szoktak elszavalni. Utóbbiakat az magyarázza, hogy azon időkben asszonyoknak színházba járni nem illett. Kétségkivűl e részben is válogatósabb lehet SHAKSPERE, mint elődei. Használja néhány vigjátékában a spanyolos romantikát, szeszélyességet és csodásságot; de szintén művészi értelemmel vagy ösztönszerűséggel. Az újkori dráma megalkotásában sok oldalról tanúlt, de művészi érzékkel járt el, — s innen van, hogy bármely oldalról vizsgálják, mindennemű költői iskola talál benne valamit a magáéból, a nélkül, hogy egyik is a magáénak nevezhetné. GERVINUS helyesen jegyzi meg róla, hogy a középkori kalandos, csodás romantikával összehasonlítva — antik költő, az ókori klasszikusokkal szemben modern, a franczia drámaírókkal szemben a természet, egykorú és előbbi angolokkal összehasonlítva a kultura embere, a spanyol

tündéres és lovagias illemet megtartó költők ellenében realistikus, az angol humoristákhoz képest idealistikus. Műveit egyszer öntudatlan sugallatból hiszszük származóknak mint a népdalokat, máskor teljes öntudatú műköltészetre ismerünk bennök. Látván, hogy tárgyait a tapasztalásból veszi s természethíven festi, naiv költőnek tartjuk; de látván, mennyire áthatja a költő saját érzelme: sentimentalis költőnek vélnők. Mindennemű költői nemből és fajból a jó megvan nála, s mindenik hibáit kizárja.

Annyiféle oldalról s oly mélyrehatólag egy költő sem festette tán az embert, s elfogulatlansága és úgyszólván pártatlansága mellett határozottabb erkölcsi meggyőződés nem található egy költőnél is. Ő a bűnt, erényt a maga nyelvén, leplezetlenűl s oly erőteljesen állítja elénk, hogy mint nézők a rokon- és ellenszenv dolgában egy pillanatig sem vagyunk ingadozók, nem is említvén a végső elégtétel mély igazságát s a nemezis kérlelhetlen következetességét. Az ember életének titka jellemében rejlik, s az erkölcsi minőség dönti el sorsát: ime ez az elv, melyet a görög tragoedia «fatuma» helyett alkalmaz művei alkotásában, tragikus cselekvényeiben. — Az emberi természetet a maga valóságában festvén, teljes igazságot tett uralkodóvá megragadó rajzaiban.

Ily önálló lélek, ily teremtő erő előállása annyi-

val titokszerűbb, mivel a nagy ember életéről igen kevés külsőséget s majd semmi lényegbe vágót nem tudunk. Mint Guizot megjegyzi, olyan e szellem ránk nézve, mint sötét éjjel a tengerparti világító torony, melynek csak fényét látjuk, de nem az alapot, melyen emelkedik.

Számos életírói más-más conjecturákat hoznak föl Shakspere életéről, — tényt minél kevesebbet. Hogy 1564-ben született, fiatal korában megnősült s szintén fiatal korában odahagyá szülötte földét Avon-Stratfordot, hogy Londonban szinésznek álljon be a blackfriarsi állandó szinházhoz 1584-ben, vagy 1585-ben, s ott másodrendű szerepekben játszott; hogy nemsokára a felsőbb körök által kedvelt irodalmi nemben, a sonettekben próbálta meg erejét s szerzett nem kis írói hírnevet, s mások drámáinak átdolgozásával tett kisérletet, melyeket kezdői tehetsége nem volt képes megmenteni a feledéstől, — ezen s ezekhez hasonló tények teszik fiatalkori életrajzát. Eredeti művei közt említik *Venus és Adonis,* valamint *Lucretia* czímű költői beszélyét. Mindezek írásának ideje bizonytalan s életírói meghasonlanak némely első korbeli drámáinak hitelességén is, egyik neki, másik másnak tulajdonítván a művet. Többnyire tagadják, hogy *Perikles* az ő műve volna, s némelyek kétségbe vonják, hogy *VI-ik Henrik*-nek mindhárom részét ő írta. Bizonyosnak állítják,

hogy 1595-től 1599-ig írta *Romeo és Julia*-t, *Hamlet*-et, *János király*-t, *II. Richard*-ot, a két *IV. Henrik*-et és *V. Henrik*-et, valamint egy-két vígjátékát. 1599-től 1605-ig többnyire vígjátékokat szerzett s *VIII. Henrik*-et, melyet alkalmi műnek tartanak. 1605-től kezdve írja legnagyobb tragoediái nagy részét: *Lear*-t, *Macbeth*-et, *Julius Caesar*-t, *Antonius és Cleopatra*-t, *Coriolan*-t és *Othello*-t. Az első korszakban többnyire historiai műveket ír, az utolsó egészen a tulajdonképi tragoediáknak van szentelve.

A historiai művek, melyeket akkor egyszerűen «historiák»-nak neveztek s az angol krónikákból vettek, még pedig azon kérkedéssel, hogy a szinpad bennök mindent a történethez híven mutat fel, már húsz évvel Shakspere előtt divatoztak. Ő a nem elég szabatos formán kezdi, engedve a közizlésnek, s ámbár e részben is kitünik alkotó ereje, csak az utolsó korszakban emelkedik a valódi tragoediáig.

Shakspere művei roppant hatást tettek a maga idejében, s ő a közös nyereségre és veszteségre fenntartott állandó szinháznak is részvényese levén, vagyonos emberré vált. Habár voltak a főurak közt hatalmas pártfogói és barátai, a szinészet megvetettebb foglalkozás volt, hogysem a közelismerés társadalmi kitüntetésben is részesíthette volna.

1613-ban vagy 1614-ben, nem tudni mi okból, odahagyja Londont s szülötte városába vonúl, hol már az ősi kis birtokhoz, maga keresményéből, újabb fekvőségeket vásárol. Születése napján, ápril 23-án 1616-ban mult ki, úgy látszik rövid betegség után. — Emlékszobra sirja felett áll maig is, s mivel kövére azt vésték, állítólag saját végrendeletéből, hogy «átkozott legyen, ki e hamvakat háborítni merészli», nem költöztették át Westminster-be, az angol nemzet elhunyt nagyjainak Pantheonába.

Shakspere példája nagy irodalomtörténeti tanúságot foglal magában, melyet a fentebbiekben ki akaránk tűntetni. Azt, hogy a nemzeti költészet csak saját kebeléből, saját fejlődése folytán teremthet valóban nemzetit és nagyot, mely a világirodalomban is számot tesz.

De hogy egyszersmind az önállóan fejlő nemzeti költészet bármely ágára nézve nemhogy fölösleges volna a külföldi irodalmak némi befolyása, hanem épen termékenyítőleg hat, s még oly nagy teremtő lélek is mint Shakspere, a nemzeti szellemre nézve a nemzeti szellemből, a formára nézve egyrészben a külföldi formákból vett inspiratiót és oktatást.

A művelt világ minden nemzete méltán ünnepli az európai új civilisatio tán legnagyobb költőjét, méltán igyekszik tanúlni a nagy mestertől; de

hiba volna azon túlságba esni, hogy őt oly mértékben akarjuk magunkévá tenni és magunkénak nevezni, mint a szomszéd németek egy része akarja. Ők szójátékot űzve a «german» elnevezéssel, félig magokénak tartják. Azt hiszszük, nem inkább övék Shakspere, mint lesz a mienk, midőn oly kielégítő fordításban részesül, mint a Schlegelé (kinek fordítását különben hiba közel egyenlő értékűnek tartani àz eredetivel) és drámairodalmunkra nézve ezutánra is a legüdvösebb tanulmány Shakspere marad.

BALZAC.

BALZAC ÖSSZES MUNKÁI.

1858.

Balzac számos műve közül csak egy van tudtunkkal magyarra fordítva, s ez épen legjelesebb regénye a *Külföldi Regénytár*-ban kiadott *Grandet Eugenia*. Így a magyar közönség legjobb oldalról ismerné őt, ha eredetiben vagy idegen fordításban nem szokta volna olvasni a franczia regényeket. A franczia nyelven olvasók, a lipcsei regénytárak fogyasztói és a kölcsön-könyvtárak előfizetői még tán ma is találnak újat azon egész kis könyvtárban, melynek kötetein Balzac *összes munkái* olvasható. — A franczia regényírók európai kiváltsággal bírnak, jó vagy rossz hatásuk általános, s nincs talán Európának művelt közönsége, mely előtt egy Sandról, Balzacról, Sueről stb. szólani helyén ne volna.

A regényolvasást közönségesen nem tekintik egyébnek kellemes időtöltésnél. Az olvasók nagy

serege nem is veszi észre, mily hatású ez az ártatlannak nevezett mulatság; mennyi erkölcstani, társadalmi és lélektani fogalom áradt szét a kellemes elbeszélések révén. Újabb korban a regényirodalom valódi hatalommá fejlett; s a nagy hatalom meghozta szokott következéseit, a visszaéléseket. A múlt tizedek regényírói műveiket bizonyos társadalmi rendszerek s új erkölcstan hirdetésére írták, s néha túlmenvén a költői forma határán, hosszú elmélkedéseket, egyes rövid maximákat szőttek elbeszéléseikbe, melyek ferde fogalmakat, csalékony életbölcsességet terjesztettek. Sokszor az élet festésének álarcza alatt, ha szavakban nem, a rajzokban lappangott a téves eszme, vagy a helytelen világnézet. Magok e regényírók sem tagadták, hogy regényeikkel más czéljok van, mint a közönség mulattatása, hogy czéljok társadalmi vagy bölcsészeti reform s ők nem a létezőből akarnak teremteni, hanem a világ rendét megváltóztatni. Divattá vált hogy a költő apostolnak, ujítónak kiáltsa ki magát.

Ily *modern* apostolok egyik legkitünőbb példája Balzac volt, kinek az élet és az ember festése némi részben bámulatosan sikerült; de ezzel be nem érvén, új philosophia és új erkölcstan hirdetésében keresett valami magasabb rendű dicsőséget.

Hogy Balzac irodalmi egyéniségét, hatását jobban megítélhessük s méltányosak legyünk, meg kell különböztetnünk a művész Balzacot a philosophiai ábrándokat hirdető Balzactól. Éles határvonalat kell vonnunk Balzac festői tehetsége s azon elbizakodása közt, hogy új tanok hirdetőjéül kiáltotta ki magát. Mi e sorokban egy franczia terjedelmes ismertetést követünk, s ha oly kimerítők nem lehetünk, mint azon ismertetés írója: Poitou, igyekszünk az igen találóan jellemző fővonásokat feltüntetni.

Balzac azon szín alatt, hogy az emberi élet rajzolója, sorra festette a legkülönbözőbb nézetű és meggyőződésű egyéneket, s illetőleg gúny tárgyává tette csaknem valamennyit. E változatos tömegből nehéz kitudni, mi volt sok tárgyban meggyőződése és elve. Az egyszer kimondott elvekhez nem volt hű és következetes. De a nagy ellenmondások közt van egy-két fő eszme, melyhez, ha figyelemmel kisérjük, mindig hűnek találjuk: ez eszme a materialismus szüleménye, mely szerint az emberi élet egyedüli czélja az élvezet. Ellenmondásnak látszik nála, hogy ő, mint az anyagiság embere, a mysticismus apostolának vallotta magát; — de az ellenmondás csak látszó. Ily czímű munkájának *A mysticus könyv* (Le livre mystique) két része van: *Louis Lambert* és *Seraphita.* Az elsőben azt olvassuk,

hogy az egész világ egyetlen *aetheri* anyag. Ebből áll, úgymond, mindaz, a mit világosság, meleg, villany stb. név alatt ismerünk, s az emberi akarat is csak módosulata e rejtélyes anyagnak. E szerint tehát a *gondolat* is anyag! Lehet-e ennél nyiltabban bevallott materialismus? Hogy hirdetheti ezt mysticus könyvében, megfejthetetlen volna: mert hiszen a mysticismus és materialismus nemcsak különböző, hanem egymást merőben kizáró fogalmak; de Balzac a nevezett munkában épen e kettőt szándékozik kiegyeztetni s azonosságukat bebizonyítni. Ha *Louis Lambert*-ben a materialismust hirdette, *Seraphita* a magasabb ihletettség könyve akar lenni. S ebben a gondolat és lélek legmagasabb regióiba akar hatni. Azonban az egyetlen anyagra itt is visszatér. Ez egyetlen anyag itt a *mozgás!* A láthatatlan erkölcsi mindenség, úgymond, s a látható physicai mindenség egy és ugyanazon anyag; de az anyag szüntelen módosúlván s vég nélkül finomúlván, a természeten felül van egy lelki, sőt isteni világ, s némely esetben meg van adva az emberi léleknek, hogy e «sublim» világba hasson a látnoki tehetség és lelkesedés segedelmével.

A ki Balzacot ismerte, nem tartotta komolynak e philosophiai ábrándozást. Csak annyiban komoly, hogy eszméinek alját maga a materialismus teszi, mely nyiltan vagy elburkolva minden

könyvéből kiüti magát. Egyik munkájában az emberi akaratot a gőzerőhöz hasonlítja; másutt az ijedtséget villanyos csapás gyanánt mutatja be. Egy harmadikban a fennevezett egyetemes anyag vagy erő nem egyéb, mint az állati magnetismus. Ebből magyarázza meg ő, hogy SWEDENBORG csakugyan társalgott a halottakkal; a Jézus csodatételeiről pedig ezt írja: «A delejtan, Jézus e kedves tudománya, róla az apostolokra szállott isteni tanok emez egyike, úgy látszik épen oly váratlan vala (míg MESMER elő nem állott) az egyháziakra, mint ROUSSEAU, VOLTAIRE és LOCKE tanítványaira nézve». Mi volna hát egyéb a keresztyénség, mint az állati delejesség tudománya! Gyakran mikor emberi érzelmekről szól, a helyett hogy festené, ki akarja magyarázni — materialista tudománya segedelmével *Seraphitá*-ban a hirtelen támadó szerelmet nem igyekszik hasonlatokkal, képekkel rajzolni, hanem kétségbevonhatlanúl fejti meg a talányt «azon simpathiából, mely mióta a delejfolyam ismeretes, világosan kimagyarázható.»

Nem azért hoztuk föl ezeket, mintha tudományos tekintetben legkevesebb figyelmet érdemelnének, hanem csupán BALZAC philosophiája jellemzésére. Ő se nem keresztyén, se nem katholikus (mint gyakran állítá), sem spiritualista, sem mysticus philosoph, hanem materialista és scepticus: DIDEROT és HELVETIUS tanítványa.

Politikai és társadalmi elvei nem józanabbak mint philosophiája. Utolsó, be sem végzett műve, a *Comedie Humaine* előszavában ezt írja: «a monarchia és vallás világánál ír». Hogy a *Mysticus könyv* írójának vallásos meggyőződése nem lehetett, a fennebbiekben, bár röviden, láthatta az olvasó. Politikai elve épen oly ingatag, mint a vallásos. Midőn a restauratio megbukott, ellensége lett a Lajos Fülöp kormányának. Gyűlölte a polgári rendet, gyakran festett róla torzképeket, sokszor kigúnyolta. Azután a legitimisták pártjától a császári párthoz szegődött. Mint I. Napoleon föltétlen bámulója, csak az erőszakot ismerte el hatalomnak. Véleménye szerint a szabadelvűség, alkotmányosság végrombolással fenyegeti a társadalmat. De itt sem állapodik meg. *A pórok* (Paisans) czímű regényében túlmegy Napoleon korán. A Napoleon és az 1789-ki forrodalom előtt kor bámulójává lesz. Helyre szeretné állítni a tizedet, robotot, a nép tudatlanságát, mely, úgymond, azóta szerencsétlen, mióta olvasni tud. Mindamellett nem egy helyen találni regényeiben socialista eszméket. *Honorine* czímű regényében egy pappal ezt mondatja: «A társadalom nekünk *boldogítással* tartozik. A társadalom vétkes minden vétekben. Jogunk van a társadalomtól boldogságunkat követelni, s ha nem adja meg, jogunk van erőszakhoz folyamodni». — Ezek nem elszi-

getelt eszmék; Balzac igen sok regényében fordúlnak elő. Épen ily gyakran előforduló eszméi, hogy a társadalom egészen megromlott s gyökeres javításokat kiván; hogy a hatalom és gazdagság minden birtokosa meg van romolva, csupán a szegénynél találsz erényeket. Ennyi elég annak kimutatására, mily szilárd meggyőződésű volt Balzac a politikában!

Mint philosophiai és társadalmi ujító elmélkedésekben s az ellenmondások daczára az igazság komolyságával hirdette tanait. Erkölcstani tévedéseit már nem okoskodások, paradoxonok tüntetik föl, hanem egyénei és előadása *közvetve* hirdetik. Balzac nem tartja tanácsosnak megtámadni a morált s ebben vakmerő maximákat hirdetni. A mit az erkölcstan ellen tesz, legfölebb abból áll, hogy palástolja a bűnt s enyhítő körülményekkel, mentő okokkal veszi körűl. Ez részrehajlatlanságnak, mérsékletnek sőt emberszeretetnek látszik első tekintetre. De e látszó mérséklet alját a legnagyobb közöny teszi.

Balzac semmit sem rosszal, semmit sem kárhoztat, hanem egyaránt gúnyt űz mindenből. Elméletben helyesel minden eljárást, akár erkölcstani, akár társadalmi szempontból, hogy a gyakorlatban annál kevésbbé tartsa magát egyikhez is. «Ez tény; úgymond, esztelen, a ki erőnek-erejével belebotlik, legjobb szépen kitérni előle.» Egy szó-

val nincs morál; minden ember maga szabja meg eljárása törvényeit; nincsenek elvek, csupán vélemények és szokások! Legörömestebb rajzolt regényhősei, kik munkáiban az életphilosophiát, a tapasztalás- és csalódás-edzette világnézeteket személyesítik, többnyire ezt hirdetik: «Nincs általános, nincs absolut, csupán körülmények szerinti erény». «A boldogság, az erény, valamint a bűn csak relativ fogalom.» Ezek BALZAC regényhőseinek axiomái.

Erkölcstanuk alapelve az *élvezet és siker,* és e moral szellemdus mondatokban, rövid gunyoros megjegyzésekben minden részét átjárja, mint a beszívott méreg az ereket. Nem más ez, mint *Candide* erkölcstana századunk divatos köntösében: az ironia, scepticismus s az emberek megvetése ugyanaz. Sőt a múlt századbeli scepticismus és materialismus nem volt oly veszélyes. Akkor elméletet, tant csináltak belőle a philosophok. Ma már gyakorlatban látjuk e tant, mely a könyvekből az életbe ment át. Scepticusok vagyunk kislelkűségből, szellemi restségből, bizonyos erkölcsi hajlamból, nem pedig okoskodás útján szerzett meggyőződésből. BALZAC művei is nem annyira bevallott tanai miatt veszélyesek, hanem világi, a gyakorlatba átvitt scepticismusa és anyagisága miatt, mely személyeinél, rajzaiban önkéntelenűl s mint a valónak hű képe tűnik fel. A franczia

fiatalság nagyon ki volt téve BALZAC rossz befolyásának. Azon hitben, hogy regényeiből fogják megismerni az életet, ezektől kérdeztek tanácsot. S minő képet láttak? Minden művéből lehangoló pessimismus rí ki. Mintha az egész társadalom a vétkek özönébe volna merűlve; mintha mindenütt a bűn uralkodnék, az erény és becsület álneve alatt. Szerinte az életben üres szó az erény, bárgyúság a hűség s esztelenség az önmegtagadás. A törvény a gonosztevők czinkosa s legalkalmasabb köpeny a vétkek eltakarására, úgy hogy ez önző társadalomban, e csalókból s rászedettekből álló világban, melyben az erény semmi s a ravaszság minden, balgatag, a kinek kezeben sem pénz sem hatalom, s nem képes saját előmenetelére cselt vagy ámítást használni fel! A bűn diadala, tudjuk, kedvencz tárgya volt több franczia írónak, minő SUE és utána SOULIÉ, kik hosszú, sötét történetekben fejtették ki. De BALZAC művei nagyobb szolgálatot tettek az elszomorító világnézeteknek. Ő a mindennapi polgári életbe, melyet sokszor oly nagy hűséggel, annyi valószinűséget mutató körülményességgel tudott festeni, mintegy észrevétlenűl csempészte be ferde és valótlan világnézetét, úgy hogy a tévedéseket az élet hű képe gyanánt fogadtatta el az olvasóval.

Nem kivánjuk, hogy a regény erkölcsi felolvasás legyen. Czélja, hogy meghassa, érdekelje a

lelket, s tudva van, hogy a leczkézés és sok okoskodás megöli a regényt. De igen szép kiváltsága minden müvészetnek, hogy a jeles mű, már annál fogva, hogy szép, magasabb rendű, nemes eszméket ébreszt; annálfogva, hogy a valódi lelkesedés gyermeke, emeli a lelket s így közvetítőleg erkölcsi buzdítást és tanúlságot foglal magában. A hajdankor bölcsei s az újabb kor nevelői nem ok nélkül tulajdonítnak nagy befolyást a képzőművészetnek és költészetnek az ifjak erkölcsi növelésére. Az erkölcsi eszme lényeges, nélkülözhetlen eleme a müvészi és költői szépségnek. Nem tulzás a mit La-Bruyère mond: «Ha az olvasmány emeli lelkedet, ne kutass más szempontot megítélésére; jó az kétségtelenűl és írója mester». Ebből következik viszont, hogy nem lehet jó, ha rossz érzelmeket ébreszt és a helyett hogy emelné, leveri a lelket. Ugyanez eszmét fejezte ki egy másik franczia író, midőn így szólt: «a jó izléshez romlatlan szív kell».

A *költőtől megkivánjuk, hogy erkölcsi érzete ép, erkölcsi meggyőződése romlatlan legyen.* Nem elég, hogy a műben elvont erkölcsi maximák legyenek elhintve; nem elég, hogy a mű, mint Phædrus meséje, erkölcsi tanúlságon végződjék; — sőt azzal sem elégszünk meg, ha az utolsó szakaszban a jóság és becsület bármily fényes diadalt nyer s a gonosz bármily rettentően lakol. Az igazságszol-

gáltatás PAUL DE KOCK regényeiben is megvan s mennyire nevetségesek volnának azok, kik ebből kiindúlva ez író műveit erkölcsösöknek tartanák! *Az írótól megkivánjuk, hogy ugy fesse az emberi lelket, a minő,* legyen hű a jellemek és szenvedélyek rajzolásában és fejlesztésében: így az erkölcstannak sem lesz ellene semmi kifogása. A veszélyes erkölcsi elvektől e szabály folytonos szemmeltartása fogja megóvni az írót, mint megóvta SHAKSPEREt és MOLIÉREt. A tévedés ott kezdődik, hol az író az emberi természetet kiveszi eredeti alakjából és eltorzítja; az érzelmek túlhajtott festése által ezeket és az indulatokat kivetközteti természetességökből s a lelkiismeretet nem veszi számításba, vagy szavát meggyöngíti.

BALZAC egyik regényében (*Père Goriot*) az apai szeretet eszményképét akarta festeni. A mű kezdetén a kereskedő, ki leányát bálványozza, érdekes egyéniség. De csakhamar a túlzás eltorzítja a jellemet. Az édes apa azért adja el vagyonának legutolsó maradványát, hogy leánya kedvesének kényelmet szerezzen s törvénytelen viszonyukat könnyítse. Ha az apa szemet húny is leánya rendetlenségére, igen visszataszító, hogy leánya bűntársává aljasúl. Az apai méltóság itt egészen meg van alázva. Szerző mindamellett az apát, ki gyermeke szégyenletes életének eszközévé aljasúlt,

minden lapon nagy, hősi, magasztos jellemnek, s midőn az elhagyatva és kétségbeesetten hal meg, «az atyai szeretet Krisztusá»-nak nevezi! — Egy helyen azt beszéli az író: «Goriot atya, úgymond, leánya lábához feküdt, hogy azt csókolhassa; sokáig nézett szemébe, hozzá dörzsölte fejét a leány ruhájához s úgy enyelgett, úgy játszott vele, mint a legfiatalabb, leggyöngédebb szerelmes». Itt az eszmék és érzelmek úgy össze vannak tévesztve, hogy az olvasónak meg kell botránkoznia. Az erkölcsi érzet van megsértve a szeretői és apai szeretet ez összetévesztésével. Az apai szeretet oly szent, oly nemes, hogy itt nem érzelmet, hanem csak a tehetetlen dőreséget s egy nevetséges rögeszmét láthatunk megszemélyesítve. A *Két testvér* czímű regényben szerző az anyai szeretet gyöngéit akarta leírni. Az anyai szeretetet nem festi ugyan annyira undorító színekkel, mint az apait, de nem festi hívebben sem. E szeretet inkább mániához hasonlít, mint szívbeli érzelemhez. Inkább vak és megfejthetlen ösztön, mint ezen túlzott, de megható érzelmek egyike, melyeket rosszalva is tiszteletben tartunk. Az anyai szeretet itt is kény szerint van elrontva és valótlanná téve. — A szerelmi és házassági viszony rajzolásában is hasonló tévedéseket, hűtlen vonásokat találunk. A franczia vígjáték-írók többször tették nevetségessé a házasságot; de vannak itt is hatá-

rok, melyeken túlmenni nem lehet. Mihelyt az író a becsületérzést nem veszi számításba, mihelyt gúny tárgyává tesz némely nemes érzelmeket, melyek a családi élet alapját teszik, túlment a határon. Balzac ezeket nem tartotta tiszteletben, s azon könyve, melyben épen a házasságról elmélkedik, s mely oly nagy hatással volt a közönségre, szigorú megrovást érdemel. Ez a Balzac hírnevének megszerzését oly nagy mértékben elősegítő *Házasság physiologiája*, melyet sokan kiáltottak ki legjobb művének. Azonban tisztán irodalmi szempontból is sok kifogást tehetni ellene. Hosszú, rendetlen munka; szellemdús ugyan, de minden kellem és izlés nélkül. Okoskodó és csodásnál csodásabb tanokat és állítmányokat fejteget. E mű eszméje nem is eredeti; Stendhal írt volt egy könyvet a szerelemről, melyet a szerelem *Physiologiája*-nak nevezett. Egyiránt tudákos és pedáns mind a két mű s egyenlően keresik a bizarrságot. Csakhogy Balzac művében több a cynismus és kevesebb az elegantia, sőt gyakran a művelt társalgásba sem illő helyek fordúlnak elő benne. Egyedűli érdeme, hogy Balzac itt egészen lefesti magát. Egész őszinteséggel tárja itt fel pórias hajlamait, a tisztátalan iránti vonzalmát s főleg pessimismusát, mely az emberben kicsinyességnél és nyomorúságnál egyebet látni nem bír. Ezt látjuk minden művén kisebb-nagyobb mértékben.

Bármint igyekszik olykor érzelgéssel és mysticismussal takarni e tulajdonait, mindenütt feltalálhatók, a nélkül, hogy kutatnók, úgy hogy elmondhatjuk: Balzac múzsája rossz helyek gyermeke s a legnagyobb igyekezet mellett sem volt képes a trágár visszaemlékezésektől és illetlen szavaktól megválni.

Azon könyvében is, melynek hangja a legkomolyabb, melyben egész tisztelettel szól a házasságról, minden lépten-nyomon találunk sértő aphorismákat s egy-egy összhangzavaró vonást. Egyik regényében, midőn egy nőt a legfinomabb vonásokkal rajzol, egyszerre a házas élet titkait kezdi elbeszélni. *Ursule Mirout*-ban, melyet egy fiatal leánynak ajánl, s mely leányok számára van írva, minden habozás nélkül tart értekezést a «nemzés megfejthetlen tüneményéről». De e hibája sem tünik fel oly kirívó módon, mint a *Fiatal házaspár emlékiratai*-ban, melyben az érzelmek testi vágyakká, a szerelem érzéki gyönyörré s a házasság a «törvényes kéjek eszközévé» van alázva. A fiatal nő ajkairól oly nyilatkozatokat hallani, melyek mind tudákos komolyságukkal, mind leplezetlenségökkel meglepik az olvasót. — Balzac nem hiszen a házaséleti szerelemben. Midőn eszményítni akarja is, vagy eltorzítja vagy elaljasítja. — Balzac soha sem tisztelte s valódilag tán nem is szerette a nőket. Nem az erkölcstan és költészet,

hanem a materialísta és kéjencz szemüvegén nézte őket. Habár többször kisérti meg festeni, sohasem volt fogalma az eszményi, tiszta szerelemről. — Mindamellett, azt mondják, Balzac a nőknek köszönhette népszerűségét, mi újra csak azon régi igazságot bizonyítja be, hogy az emberek, s főként a nők jobban szeretik a becsülés nélküli hizelgőt, mint azt, a ki becsüli őket minden hizelgés nélkül. Balzac csak hizelgett a nőknek, de sohasem becsűlte.

Sajátságos, hogy sohasem volt képes híven rajzolni a fiatal leányokat, pedig a regényírók nagy részét ez szokta leginkább lelkesítni. Mellékesen, mintegy a háttérben sikerűlnek ugyan, de valahányszor az előtérbe állítja, eltorzítja őket. E rajzokra igen találó a mit Rochefoucauld mond: «A szellem nem sokáig bírja vinni a szív szerepét», a mi ép oly igaz a szerelemben, mint az irodalomban.

Azonban igaztalanság volna azt állítni, hogy Balzac sohasem tudta festeni az emberi szív érzelmeit. Mindenki tudja, mily vonzóan festi *Grandet Eugéniá*-ban a gyermeki szeretetet. Hasonló dicséretet érdemel *Cläes Mária* és a *Gránátkert*, mely utóbbiban az anyai szeretet van rajzolva, s ha nem is a szűzies, de a valódi szerelmet látjuk az *Elhagyott nő* és a *Harmincz éves nő* stb. czímű művekben. Hogy írhat ugyanazon szerző

egymástól annyira elütő műveket? Hogy lehetnek ily szép és kedves szülöttek ama szörnyművek édes testvérei? Ez könnyen kimagyarázható abból, a mit előrebocsátottunk. Balzac két ember ugyanazon egy személyben: költő vagy ha úgy tetszik festő, aztán moralista és philosoph. Midőn festő azaz költő s átengedi magát a naiv ihlettségnek és úgy festi az embert, a minőnek a természetben látja, a nélkül, hogy valamely philosophiai elméletet tartana szem előtt, mindig hű vonásokat, eleven és megragadó színeket talál képeihez. De ha a philosoph és moralista Balzac vette át a tollat, ki értekezik, a helyett, hogy elbeszélne, *elemez*, magyaráz, a helyett, hogy festene, új typusokat keres, különbnél különbféle egyéneket akar teremteni, mindig elhibázott, bizarr művek kerűlnek ki tolla alól. Ebben találjuk fel Balzac írói jelleme kulcsát. Innen magyarázhatjuk ki, mint lehet egy tehetségnek két ily különböző arcza, egyfelől sötét, másfelől sugárzó, melyben a valódi és ál, a jó és rossz elve oly csodálatosan vegyűlt; s mely egyszer mély, kellemdús, megható, másszor durva és kicsapongó, vagy szenvelgő és visszataszító. Balzac nagy tehetségű festő, de ál és veszélyes moralista. Valahányszor megelégszik a természet hű és vizsgálat utáni rajzával, jeles író, de valahányszor eszményíteni igyekszik, finomabb érzelmeket akar

rajzolni és metaphisikába bocsátkozik, kiállhatatlan.

Balzac valódi s kétségbevonhatlan dicsősége a közönséges élet és a mindennap embereinek hű festésében áll; erre volt hivatva s ebben tűnt ki tehetsége. Nem volt képessége a nagy szenvedélyek zivatarát ecsetelni, patheticus jeleneteket teremteni, s ellenállhatlanúl megragadni. De kitünő azon kisebb indulatoknak, melyek a közéletben szerepelnek, azon finom és változékony árnyalatoknak, melyekben azok mutatkoznak, s melyek ezerfeleképen jönnek surlódásba s végre azon rejtett harczoknak festésében, melyeket előidéznek és a melyek mintegy alig érezhető és mélyen rejlő mozgalmai a társadalomnak. Bámulatosan sikerűl papirra tennie azon sajátságos egyhangú komikus vagy fájdalmas jeleneteket, melyek a salonokban, polgári lakokban s a házi tűzhely körűl folynak le. Ily rajzokban ez író ritka, meglepő tehetséget mutat: sőt lángészt mondanánk, ha e szó nem foglalná magában a felsőbb lelki tehetségek bizonyos összhangját, a mi benne hiányzik, s ha továbbá az író kiváló tehetsége oly széleskörű s oly emelkedett volna, mint a minő vizsgáló észre mutat. Mind a mellett áll, hogy előtte tán senki sem bírt oly erőteljes és változatos tulajdonokkal, annyi elevenséggel, értelemmel s néha mélységgel a magán és polgári élet festésében. Csodálatos, hogy e tüzes és többnyire

határt nem ismerő képzelődésű ember, oly bámulatos fogékonysággal volt megáldva, hogy tán minden tárgy a melyet látott, a részletek legkisebb vonásaival együtt oly híven nyomódott lelkébe, mint a daguerotyp érczlapjára. Regényeinek számos jelenete, mintha a részletekre fordított legnagyobb gonddal a természetből szolgailag másolta volna le. Illusiónk gyakran oly teljes, hogy magát a természetet véljük szemünk előtt állani.

Ily festésekhez több kell az éles vizsgáló és dús emlékező tehetségnél. Mindez csak holt tárgyat szolgáltat eleven és életadó képzelet nélkül. Balzac rajzaiban épen az életadó tehetség érdemli leginkább bámulatunkat. Rajzai igen elevenek. Jobb műveiben valódi, csonttal és hússal biró embereket látunk mozogni, kik sokszor úgy el vannak találva, hogy ráismerünk bennök azokra, kiknek az úteztán csak az imént emeltünk kalapot. Ugyanez áll tájképeire és élettelen tárgyakból összeállított rajzaira nézve is. A mint a polgári lakok külsejét, belsejét leírja, képei eszméket, hangokat fejeznek ki és sajátságos varázshatalommal vagy vidámító vagy szomorító eszméket ébreszt, s nevetésre vagy csaknem sírásra indítja olvasóit. Mindez kétségtelen s valódi művészet s a közönségesnél nagyobb költői erőre mutat. Ha Balzac mindig e téren marad, soha sem teszi ki magát az érdemelt megrovásnak, hogy ő tört útat az anya-

giságnak és realismusnak, mert a realismus épen lényegileg abban áll, hogy nem az eszmét és az érzelmet, hanem a külsőt, az anyagi burkot tartja fődolognak. Ő a legkitünőbb genrefestők közé tartoznék, ha művei nagy részében hatalmas leirói tehetsége az érintett hibába nem esett volna. Mint igen sokan a müvészek közűl, nem ismerte saját erejét. Lenézte azon kisebb műveit, melyek egyedül dicsekedhetnek irodalmi becscsel s olyakra pazarlotta erejét, melyekhez nem volt tehetsége. Szerencsétlen gondolat volt tőle, hogy terjedelmesebbekké tegye képeit. Azt mondják, rossz néven vette élete vége felé, ha valaki kisebb műveit magasztalta s nem több kötetes bölcselkedő regényeit, holott beszélyei a legbecsesebbek. Kis «csöndéleti képei» igen szépek, nagy művei visszataszítók. Tehetségének e túlerőltetéséből származik ferdeségeinek és torzításainak igen nagy része.

Balzac az emberi élet és természet kisszerű oldalait tanulmányozta. Ő mindig kicsinyeknek látta és festette az embereket. A kisszerű hibák és vétkek, irigykedések, a boszú és más közönséges indulatok részletes ismeretében és leirásában tűnik ki; ezeket az utolsó redőig kitárja előttünk. Ez gazdag, kimeríthetetlen forrása lehete költészetének, habár igaz, hogy e téren nem juthatott volna a nagymesterek sorába. Legjobb említett nemű műveiben az igazság és művészet csak egy

részét látjuk, de nem a teljes igazságot és művészetet. Az emberi természet egyik oldalát híven tudta ecsetelni, de nem volt képes az emberi természetet egészben és részrehajlatlanúl visszatükrözni. Mily rosszul ismerte önmagát, midőn a Dante *Divina Comediá*-ját akarta utánozni, a *Comedie Humaine* czím alatt, utolsó be sem fejezett művében a XIX. század embereinek és társadalmának nagyszerű képét akarta elkészíteni. Ő nem egész embert, csupán emberi alakokat tudott rajzolni. Műveiben sajátságos typusokat találunk, de az emberi természetet a maga egész teljében, általános és leglényegesebb vonásaiban hiába keressük. Arczképei elevenek, de többnyire kivételesek és bizarrok. Alakokat, melyek oly egyszerűek és összhangzók legyenek, mint maga a természet, soha sem bírt elénk állítani. Az említett *Comedie Humaine* előszavában elég világosan jellemzi magát e részben. «A társadalom, úgymond, a közeghez képest, a melyben az egyén tevékenysége mozog, nem ugyanannyi különböző embert teremt-e, a hány állattani faj van? A különbség egy katona, kézmíves, hivatalnok, ügyvéd, tudós, henye, gazdag, államférfiú, kereskedő, tengerész, költő, szegény és pap között néha oly nagy, mint a farkas, oroszlány, szamár, varjú, fóka, birka, stb. között.» Lehet-e ennél ferdébb fogalom az emberi természetről? Lehet-e nagyobb mértékben

megfeledkezni arról, mennyi változhatlan örökké való és közös van e látszólag oly különböző alakokban? Ez eszméje miatt, bár annak köszönheti legjobb műveit, marad oly végtelen messze SHAKSPERE és MOLIÉRE mögött, kikkel föltétlen bálványozói, kivált halála után, összehasonlították, sőt oly magasan sem áll mint LESAGE, pedig élesebb vizsgáló s elevenebb szinező tehetsége volt.

A való festésében, mely, mint láttuk, főérdeme, azon hibába esik, hogy az életet még mindennapiabbnak s szomorúbbnak festi, mint a minő. Meglátszik rajzain az erkölcsi érzet hiánya. *Hogy jól festhessük az embert, egy kissé szeretnünk s nagy mértékben kell becsülnünk.* Bármennyire ostorozzuk gyöngéit, el kell ismernünk az erkölcsi nagyságot, lelkesednünk kell az önmegtagadáson s szeretnünk az erényeket, melyekre képes. Ha a bűn diadalát hirdetjük, sohasem leszünk képesek oly műveket hagyni magunk után, minőkkel a nagy mesterek ajándékozták meg az emberiséget annak nemesítésére. E nagy mesterek törekvése sokszor minden illusiót ugy tűntetni fel, mint a minő az életben. Ha kérlelhetetlenek a gyöngeségek kigúnyolásában, nem tesznek kétkedőkké az erényben. Szigoruk nem fajúl gyűlöletté vagy megvetéssé; nem ejtik kétségbe a lelket, nem vesztegetik meg a lelkiismeretet és nem szennyezik be a képzeletet. Az ember javúlni érzi magát műveik olvasása által.

Balzac olvasásakor az ember attól tart, hogy rosszabbá lett s gyöngébbé az önző sugallatok ellenében. Moliére komikumát gyógyító hatásúnak érezzük, a Balzacé lehangoló.

Az erkölcsi érzet hiányánál nagyobb hiba Balzac rajzaiban, hogy nem tud mértéket tartani. Meséi rendesen jól kezdődnek s csaknem mindig rossz kimenetelűek. Ezt lehet jellemeiről is mondani. Eleinte tiszta, finom vonásokkal, természetes idomokban állanak előttünk; de e vonások aztán mindinkább durvábbak, kuszáltabbak, a színek vastagabbakká lesznek s a kép torzképpé válik. Hogy Balzac nagy részint torzképeket s kivételes bizarr egyéneket fest, összefügg azzal, a mit a moralista és philosoph Balzacról mondánk. Valameddig a természet festésével beéri, mindig bájoló és művész, de mihelyt tanait akarja megtestesítni és hirdetni, kivételes, bizarr egyéneket hoz a játékba és rajzai sohasem igazak. Képei torzképekké válnak, mihelyt egyfelől a valóra nem támaszkodhatik, mely képzeletének oly gazdag tárháza volt s másfelől az erkölcsi szövétnek sem vezérli, mely nélkül *eszményítni* lehetetlen.

Ezen tulajdonainak ismerete után elképzelhetjük, mily sikertelenűl tett kisérletet a drámaírással. Szinpadon a kis, részletes vonások nem tesznek hatást, itt erős, nagy vonásokban kell rajzolni a jellemeket. Ezen kívül nem volt meg benne

a tehetség e szenvedélyek játékbahozatalára, sem arra, hogy ezeket önmagok által magyarázza és fejleszsze. Az ő tehetsége sokkal inkább elbeszélői, mint drámai. Értett az aprólékos vizsgálathoz, hosszadalmas fejlesztéshez, de nem a szinpadi cselekvény mozgalmasságához és gyors kifejtéséhez. Szinműveiben jó tulajdonai elenyésznek s annál feltünőbbek hibái. Itt jobban szembetűnik a józanság, természetesség, mértéktartás hiánya, a túlzás s a jellemek cynismusa. Szinművei nagyobb mértékben éreztetik velünk, semmint regényei, hogy a bűnöket nem helyeslő, hanem rosszaló és kigúnyoló nevetés illeti, mint Moliére szinműveiben.

Regényeiben épen legszebb tulajdona, a természet részletes leírásának képessége viszi túlságba. A legszebben megelevenített és színezett leírások gyakran válnak tolla alatt bútorlajstromokká. Az arczképeket néha egy-két vonással meglepően tudja elevenekké tenni; de sokszor a túlzott részletezés miatt rendkívül hosszadalmas. A részletek és külsőségek felhalmozása teszi műveit mindennapiakká. Fő tévedése volt neki és utánzóinak, hogy az arczképfestőkkel akart versenyezni. Mind a mellett, hogy Horatius azt mondja, legyen a költészet olyan, mint a képirás, soha költő és regényíró nem lesz képes megállani e vakmerő harczot. *A költőnek inkább a lelket,*

az indulatokat kell festenie s. a külsőt egy-két vonással vázolnia. De Balzac megfeledkezik arról, hogy a költő s még a művész is az anyagi hűséget csak eszköznek és nem czélnak tekinti. Igaz, hogy az arcz bámulatos tükre az emberi hajlamoknak; de nem a tükröt, hanem az abban visszasugárzó lelket kell rajzolni. Balzac költészete minden részben a materialismus bélyegét viseli magán, ez uralkodik költészetében és styljét is ez hatja át. Valamint az arczképet nem mint költő, hanem inkább mint anatom rajzolja, úgy az örömet és fájdalmat inkább physiologként festi. Igaz, hogy ez is művészet. Sok jelenetben az egyének lelki állapota helyett a leghívebben és részletesebben írja le testi állapotukat; s így nem csoda, ha ritkán tud a szívre hatni. Balzac sok szellemmel, nagy képzelőtehetséggel volt megáldva, de kevés érzelemmel. Ritkán történik, hogy megindítson s könyeket facsarjon olvasóiból. Valamint érzelmei, úgy eszményei sincsenek, legalább valódi eszményei — a mi egyre megy. Innen van, hogy midőn a mysticismusig akar emelkedni és ábrándos lenni, stylje nevetséges dagálylyá válik.

Általán styljében is tapasztaljuk Balzac lelkének összhangtalanságát, önmeghasonlását, a természetes korlátok számba nem vételét; sőt valamint a moralis emberben hiányzik az erkölcsi érzet, az íróban az izlés hiányát tapasztaljuk.

Bármily jellemű legyen a styl, komoly vagy könnyű, kellemdús vagy szigorú, első feltétele a helyesség, a harmonia és a hang egysége. Mindezek többnyire hiányzanak Balzac műveiben. A túlmerészkedés, a homály és erőltetés gyakran teszi styljét élvezhetetlenné. Styljén az erőltetést, az önküzdelmet csaknem mindenütt megérezzük. Nem oly fára emlékeztet az, mely egyenesre, magasra nővén, szabadon és dúsan terjeszti ki ágait és lombjait, hanem azon hatalmas ugyan, de össze-vissza csavarodott formátlan törzsre, mely sziklába bocsátván gyökerét, ezer akadálylyal kénytelen küzdeni, míg kúszált tüskés ágbogait ide s tova kihajthatja. Ez mind compositióira, mind nyelvére nézve áll. Nála az eszme sohasem ugrik elő kész fegyverzetben, mint Minerva, hanem részenként, darabonként jön a világra. Balzac nehezen, küzködve és zaklatva írt teljes életében. Eszméi nehezen bontakoztak ki az azokat környező homályból. Kézírata csak rendkívül elsietett gyors lejegyzés volt. Javítások ürügye alatt, a kinyomott próbaíven sokszor merőben átdolgozta és átidomította sietve odavetett eszméit. Ez kétségbeejtette nyomtatóit, s kiadóit csaknem tönkre juttatá. Ő tollat ragadott az eszme első határozatlan fellobanására s úgy ment tovább habozva és tapogatózva, igen gyakran a nélkül, hogy tudná hová szándékozik. Gyakran jutott oly helyekre,

melyekből csak minden ereje összeszedésével tudott úgy a hogy kivergődni.

Ez egész írói pályáján át követett s mondhatni második természetévé vált szokás és pályája kezdete közt igen feltünő a hasonlat. BALZAC igen sokáig kereste a végre feltalált útat. Csaknem tíz évig tapogatózott, míg határozottabb irányt vett. Ily sok idő kellett e tehetségnek, hogy burkát kitörje és szárnyait kiterjeszthesse. — 1820-tól 1828-ig kötetet kötetre, regényt regényre írt, számos nélkülözés közepett, mitsem kétkedve önmagában, mitsem törődve a közönség hidegségével. Művei nem ébresztettek és nem is érdemeltek figyelmet. Akkor írt műveiben semmi legkisebb nyoma az eredetiségnek, szintelen középszerűség, meddő bőség jellemzik e korbeli munkásságát. Nincs egy jel, melyből a leendő írót meg lehete jósolni.

Egy 1829-ben megjelent művén látszott először némi elbeszélő s egyéni tehetség. Czíme: *Le dernière Chuan,* melyben SCOTT-WALTERT utánozta. De valódi hatást csak 1830-ban tett a már említett *Physiologie du mariage*-zsal. Ebben elég sok szellem volt arra, hogy az olvasóval elnézesse ferdeségeit és cynismusát. Két évvel később bocsát közre egy beszélygyűjteményt *(Contes drôlatiques),* mely ugyanazon féktelen nemben volt írva, mint a fentebbi értekező munka. Nagy részök trágár

és styljök igen nyers. Valóban hírneves íróvá 1831-ben lett: *Le Peau de Chagrin* czímű regénye akkor hagyta el a sajtót.

Hoffmannt utánozta benne, sőt elrontotta a szónoklással, az ál-lyrai föllengéssel. Munkájával megjelenésekor és később is nagy zajt ütöttek, nagyobbat mint érdemelte. Balzac elismert íróvá lett s hitelét két újabb művel szilárdítá meg. Ezek a *Magánélet jelenetei* (Scénes de la vie privée) és a *Vidéki élet jelenetei* (Scénes de la vie de province).*

E művek maig is írói pályája legnagyobb dicsősége: Balzac neve ekkor tündöklött legteljesebb fényében. A korszak rövid volt s nem tért többé vissza. Utána a hanyatlás kora állott be. Vannak később is nagy tetszéssel fogadott művei; több nagy műve mutat tanulmányra, regényeinek egy-egy szakaszát, egy egy töredékét méltán bámulták; de mindenikbe vegyűl valami, a mi a műélvet megrontja s az összhangot megzavarja. Az író tulajdonai túlzásba menvén, elfajúlnak s mértéket tartani nem tudó hiusága gyakran csábítja őt sikertelen kisérletekre.

Meg kell jegyeznünk, hogy Balzac igen sokat

* Ezen czímek alatt jelentek meg *La femme abandonnée, La femme de trente ans, La grenadière, Les célibataires* s végre a nyelvünkre is lefordított legjelesebb műve, *Grandet Eugénia*.

tartott eredetiségére, pedig egész életében, igen kevés kivétellel, idegen befolyás alatt állott. Megadjuk, hogy övé a forma. Egészen új genrét hozott be a regényirodalomba. Ez újság a leírásokban s a lélek belső életének rajzában és magyarázásában áll. De a főeszméket gyakran vette másoktól és sokszor utánozott. Képzelete sokszor a túlzásig gazdag a részletek föltalálásában. Szűk körben forog s csaknem mindig ugyanazon typusokat állítja elénk. Ő eszméit iminnen-amonnan vette s a divat minden szeszélyének engedett. Ügyessége leginkább abban állt, hogy meg tudott ragadni minden eszmét, mely az irodalomban feltűnt. Minden genreben kisérletet tett s többnyire pillanati tetszést vadászott.

Az angolok után a német phantastikus és philosophiáló regényeket utánozta. A *Magánélet jelenetei* czímű műve után oly eszmékre ment át, melyek lelke természetes hajlamával nem egyeztek. Ez az új hitvallások korszakában történt, midőn egész sereg új Messiás és próféta állott elő; Balzac is fölcsapott ezek közé. A mysticismus és materialismus egyesítésének hirdetőjévé lett. Ez egészen új tant akará kifejteni *Louis Lambert* és *Seraphita* czímű művében. Nem sokára az állati magnetismus vonta magára figyelmét s Balzac hittanná emelte Mesmer állításait. Ez egész lényéig materialista és sensualista lélek elbizakodásában azt hir-

dette, hogy a költészet és emberi lélek legtitkosabb rejtélyeit fejtette meg.

BALZAC utánzási és elsajátítási hajlamának több példáját hozhatnók fel. Elég azonban fölemlítnünk, hogy a *Párisi titkok* megjelenése idejében ő is a rémregények írói közé állott. E korban írta többek közt az *Ördög naplója* és a *Pórok* (Paysans) czímű regényeit, melyekben a legundokabb vétkeket s legnagyobb nyomorokat festi, melyekre az emberi természet képes, s melyek a társadalomban előfordúlhatnak.

E rövid és hézagos rajz által tán sikerült némileg éreztetni olvasóinkkal, hogy BALZAC irodalmi pályáján hiába keresünk határozott irányt, hogy életében az egység és uralkodó eszme hiányzik. Minden kis szellőre más-más irányt vett. Gyakran egymásután a legellenkezőbb befolyásoknak hódolt meg. Lelkét folyvást az foglalta el legnagyobb mértékben, hogy féltett s ingadozó népszerűségét föntartsa.

A műveiben tapasztalt rendetlenség és zavar, mindazoknak tanúsága szerint, kik őt ismerték, magaviseletében is uralkodó jellemvonás volt. Társalgása s egész lénye annyira hasonló volt művei szelleméhez, hogy a ki egyszer látta, az emberből megismerhette műveit. A *Peu de Chagrin* szerzője jóindulatú, eleven képzelődésű, tüzes, mértéket nem tartó, rendetlen, phantastikus ember volt.

Feje örökösen forrongott. Száz eszme és terv, képtelen ábránd főtt benne. Regény, dráma, vigjáték, irodalmi vita, tudományos, politikai rendszer, irodalmi és kereskedelmi vállalat, mind képes volt őt egyszerre érdekelni és elfoglalni. Tíz munka is meg volt nála egyszerre kezdve, hogy másnap mindannyival fölhagyjon és újhoz kezdjen. E sajátságos lélek legfeltünőbb vonása volt a telhetetlen, beteges hiúság, melyet külseje is elárúlt. Magaviselete bizarr s mindig túlzott, életmódja különczös s öltözetében a hiúság gyakran gyermekes volt. Igen szeretett előkelőnek látszani. Mint polgári származású 1830-ig egyszerűen Honoré Balzacnak írta magát. Azután mindig odatette az aristokratikus «de»-t s e részben nem tűrte a tréfát. Pedig ferde ízlése a vélt elegantiában s főleg művelt társaságokba épen nem illő magaviselete és beszédmódja e követeléseit meghazudtolták.

Ő mindenben ki akart tűnni. Elbizakodásában azt hitte, mindent átölelhet és mindenre képes. Nem érte be az egyszerű dicsőséggel, hogy regényíró és a társadalmi élet festője legyen. Mint író minden stylben ki akart tűnni s minden formát elsajátítni. Elhitette magával, hogy költő, philosoph, erkölcstani tudós, vallásújító, rabelaisi elbeszélő, epikus, lantos, drámaíró és törvényhozó lehet egy személyben. Minden tudományban, mű-

vészetben és iparágban szakembernek képzelte magát. A legkényesebb kérdések kettévágásában oly bátorságot mutatott, minőhez csak tudatlansága hasonlítható. Physiolognak, phrenolognak, diplomatának vallotta magát, festő, zenész, kereskedő, könyvnyomdász is volt s mint ügyvéd pert is folytatott. Hirlapíró is akart lenni és megírni a *Kormányzás bohózat*-át. Neki is kedve telt volna a miniszterek kényszerinti lerántásában.

Irodalmi vállalatokba is avatkozott, melyek halva születtek, s szinházi haszonbérlő is volt. Egy alkalommal egy szindarab egész elrendezését kérte ki s jegyeket osztogatott a tapsolóknak. Hogy politikai szerepet is játszhassék, egyszer választási körleveleket bocsátott ki.

I. Napoleont istenítette, mint az *erő* képviselőjét s elhitette magával, hogy a mit ama nagy ember karddal megkezdett, ő tollal fogja bevégezni.

Balzac szellemdús, elmés, de gyönge itélőtehetségű ember volt. Eszméiben nem volt meg a határozottság, sőt gyakran józan észre sem mutattak. Mint sok skeptikus, könnyenhivő volt, s könnyen ámítá el mind más, mind maga. Gyakran a legképtelenebb rögeszméket táplálta. Saját eszméi elegendők voltak elragadtatására s gyakran bámúlta saját szavait. Egyik ismerőse írja: «néha, midőn terveit vagy helyesebben ábrándjait előadta,

maga eszeveszettnek, hallgatói együgyűeknek látszottak!»

Mint a ferde gondolkozásúakkal történik, kik eleven képzelőtehetséggel bírnak, könnyen tévesztette össze a szépet a szokatlannal, a rendkívülit a nagyszerűvel, a csodást a költőivel. Életírói sok adomát beszélnek róla, melyek épen az eredetiség és józan ész hiányára mutatnak. A bizarrság miatt társalgása legjobb barátjaira nézve is fárasztó volt. Lelke, mely az erőltetett költésben ki volt merűlve s a tulságos munka és a kávé mértéktelen használása által folytonos izgalomban tartva, gyakran ragadta őt képtelen beszédekre s ábrándjainak zavaros előadására. Páratlan hiusága, naiv önteltsége s őszinte önzése teljes szabadsággal nyilatkozott. Fesztelenségében oly kevéssé válogatta meg kifejezéseit, hogy gyakran a kevésbbé szemérmesek is megbotránkoztak azokban. Erkölcsi tanai hasonló cynismus bélyegét viselték magukon. A kötelességekre nézve sceptikus lévén, legkisebb hite sem volt se a férfiak se a nők erényében s általában elszomorító megvetést mutatott az egész emberi nem iránt. Mindez nem gátolá meg, hogy könyveiben olykor igen határozott vallásos eszméket ne hirdessen, sőt egy izben a franczia akadémiától az erkölcsiséget terjesztő könyvekre kitűzött Monthion-féle jutalomért pályázott *Falusi orvos*-ával.

Ifjúságában kereskedelmi vállalatokkal foglal-

kozván, *az irodalmi pályára is átvitte a kereskedési szellemet, a mi ismét nem fér össze az irodalom méltóságával.* Kezdetben az önfentartás, aztán a fényűzés ösztönözte őt az irodalmi kereskedésre. Ezt nem hogy tagadta volna, hanem rendszeres tant csinált belőle, melynek czíme «irodalmi ipar» volt. Ebben azt hirdette, hogy tíz, tizenkét írónak, mint az uralkodónak, az állam szavazzon meg «czivillistát». A választottak neve volna: «*az irodalom tábornagyai*». Bevallott elvei közé tartozott, hogy az írónak egy részben mindig kereskedőnek kell lennie, hogy árúczikkét árúlni tudja.

Pénzt, minél több pénzt keresni, ez foglalkoztatá szűntelen. Milliomossá lenni, herczegi életet élni az irodalmi jövedelemből: ez volt az ábránd, melyet teljes életében hajhászott. Versenyezni akart egy akkori regényíróval és költővel, kik akkor vesztegetésökről és fényűzésökről híresek voltak. «A művésznek fényesen kell élnie» szokta mondani. A pénzkeresési láz vitte őt azon gondolatra, hogy a szinműírást is megkísértse; mert a szinpad Francziaországban a legjövedelmesebb irodalmi ág. Az irodalmi szempont e kísérletben másodrendű volt. Tudva van, hogy a szinpaddal nem boldogúlt.

Üzérkedése által terjesztette az irodalomban a rossz szellemet. Nemcsak példája, hanem az iroda-

lom méltóságát megalázó tan nyilt hirdetése által *egyik előmozdítója volt a szellemi munka kereskedelmi czikké alázásának, melyre a jelen szazadon kívül hiába keresünk példát a világtörténelemben.* Ha hiányzik az erkölcsi érzet, minden dologból kiüti magát: *az író méltósága sokkal nagyobb mértékben függ az ember erkölcsi meggyőződésétől, mint általánosan hiszik.*

Hogy Balzac más tekintetben is rossz befolyással volt kora irodalmára és erkölcseire, a fentebbiek után senki sem vonhatja kétségbe. E hatás nagy, mivel Balzac a híresebb és olvasottabb írók közé tartozik. Ha áltanait nem hirdette is oly nyíltan, mint némely más regényíró, a művei sugalta rossz érzelmek, hajlamok és ferde eszmék által kártékony befolyással volt. A vétkeket nem satirával, hanem kedvteléssel festi. A scepticismus és materialismus is, melyet kimutattunk, nem annyira tanaiban, elmeletében, mint művei általános szellemében nyilatkozik. A szellem, a lélek nincs kitagadva azokban, hanem a test van kultussá emelve; az erkölcsi törvényeket nem támadja meg, hanem az önzés életszabályul van felmutatva, szóval, ha a sensualismust nem hirdeti is nyiltan, minden eszméje alapját az teszi. — Irodalmi kártételei közt meg kell említenünk, hogy a *nyelvet elrontotta, abba kénye szerint hozott be új szavakat* s a legpedánsabb kifejezésmódok által kivetköztette

eredetiségéből. De legveszélyesebb volt realistikus iránya: ő a költészetben az anyagi elemnek adott elsőséget s minden válogatás és megfontolás nélkül festi a szép vagy rút, vonzó vagy undorító valót; — nemcsak, hanem a rútat rútabbnak, az az undokot undokabbnak festvén, mint a minő, egyik tényező volt a költészet hanyatlásában. Balzac, magasztalói szerint, kitünően festette a valót, kitünőbben mint bármely más regényíró. De ez állításban eszmezavar van. Balzac, igaz, jobban festi, mint bárki más, az élet közönséges szokásait, a részletes és részleges természet utáni rajzolásban jeles; de a teljes, absolut, általános valót fel sem bírta fogni. Az emberben az esetleges tulajdonok, egyéni sajátságok, változékony vonások tűnnek szemébe; de nem érti azt, a mi benne örök, változhatatlan s bizonyos értelemben szükségképeni. Kétségtelen, hogy a művészetben annak is van helye, a mit külsőnek, esetlegesnek nevezünk s a real méltó joggal vétetik fel, de csupán úgy, ha nem első, hanem másodrendű elem. Az eszmény teszi a művészet lelkét és csak általa él. E lélek hiányzik Balzacban. Ezért lehet őt a művészetbeli realismus egyik fő elősegítőjének neveznünk, s ismételnünk kell, hogy befolyása által nagy mértékben siettetté a költészet hanyatlását.

VILÁGIRODALOM.

VILÁGIRODALOM.

1855.

Ampére J. egy épen oly rövid, mint igen szép értekezésében eleven képet ád a különböző ismertebb irodalmakról. Nem azért igtatjuk ide leírását, mivel ő a *franczia tudományos intézet* tagja, hanem mivel egyfelől meggyőződtünk arról, hogy e tárgyban, némely hézagok daczára, teljesen otthonos, másfelől azt igen találó képben mintegy megtestesítve s egészszé öntve találtuk.

A világirodalmat ő egy nagyszerű amphitheatrumnak tekinti, s az egyes irodalmakat a hegylánczolatokkal hasonlítja össze. Lássuk, hogyan adja e hegysorok körvonalait, melyekben hegy, völgy, lapály, csúcsok, fennlapályok váltogatják egymást.*

* A közlemény a derék tudósnak két egyetemi felolvasását foglalja magában a Collége de France-ban, hol az irodalmak ujjászületéséről (Les renaissances) ér-

. . . . . «Gyakran hasonlíták a civilisatiót a naphoz, s a hasonlat nem rossz; de valamint a nap az esztendő folytán most rövidebb majd hosszabb nappalt okoz a földön, épen úgy a civilisatió a népekre most rövidebb majd hosszabb nappalokat és éjeket hoz; sőt e tekintetben nem annyira saját égaljunk napjához hasonlítható, mely különben eléggé érezhető változékonyságot mutat a világossság és sötétség tartamában, mint inkább éjszak napjához, mely, mint tudva van, több havi szakadatlan éjet és nappalt hoz annak vidékeire. Épen így van a művelődés történetében is, melyben több százados éjtszakát és több százados nappalokat látunk.

A kelet is átment e viszontagságokon. A kelet nem mozdulatlan, mint el-elmondogatják; forradalmakon és átalakulásokon ment keresztűl; olyan az, ha szabad hasonlattal élnem, mint a homoksivatag, mely egész terjedelmében véve beláthatlan rónaság; de felületén a vándor szelek gyakran emelnek homokdombokat; e homokdombok hirte-

tekezett. Előadásain roppant nagy számú közönség volt jelen, mely zajos tapsokkal fogadta azokat. A tárgyunkat egészen magába ölelő értekezést, a bevezetés kivételével, egész terjedelmében adjuk. Mi csak saját irodalmunkat fogjuk beilleszteni rendszerébe. Azt, mi szorosan nem tartozik tárgyunkhoz, t. i. a hajdani irodalmak történetének rajzát is szivesen veendik olvasóink.

len keletkeznek s épen oly hirtelen enyésznek el. De a keleti tájakról még nem készűltek történelmi térképek; nem tudnók pontosan mutatni ki ez emelkedések és sülyedések sorozatát. Látunk ugyan néhány dombot a történelem e sivatagjainak látkörén, melyeket a századok szele hordott, de csak homályosan kivehetők, s azért ne állapodjunk meg hosszas szemlélésükre.

Hellashoz érkezvén, egy, a művelődés és irodalom történelmében hallatlan s valamint első úgy utolsó jelenetnek vagyunk tanúi. Egy merőben egyenes vonalú hegylánez tűnik szemeinkbe, mely kezdettől végig nem mutat föltünő sülyedéseket. A költészetben Homértól, prózában Herodottól, Pindar- és Demosthénig e szinvonal ugyanazon magasságú, és ha e bérczes tömegekben oly körvonalat keresünk, mely által ez irodalom alakzatát érzékelhetővé tegyük, egy oly hosszan nyúló hegyláneczot kellene mintául választanunk, mely, mint pl. a *Jura*-hegylánez, minden mély bevágás nélkül hosszan és vízirányosan nyúlik el a látkörön; csakhogy e vonal sötét, s a Jura fenyvesborította háta helyett sugárzó tetőt kell képzelnünk, melyet egyik végétől másikig Görögország ragyogó napja világít be.

Ha a latin irodalomra megyünk át, az egészen más alakban tűnik föl. A római irodalom nem mutat egyenes vízirányos vonalat, hanem egy sza-

bályos *görbét,* mely Lucréc és Cicero idejében kezd emelkedni, Virgil és Titus-Livius korában tetőpontját éri el s Lucanustól kezdve észrevétlenűl lejt Senecáig. Ez tehát egy teljesen szabályos görbevonal, mely a köztársaság hanyatlása korában kezd emelkedni, s mely *Augustus* százada fölött elhaladván, a császárság kezdetén szállani kezd. Ha a hegylánczok közt ehhez hasonló idomulást keresünk, nem kell messze mennünk Rómától. A Monte-Albano, mely Róma közelében van, méltósággal emelkedik magasra, és csúcsától kezdve lassankint száll mindig alább, míg végre a síkságba vész.

A római irodalom e szabályos fejléséből, mely addig emelkedik, míg tetőpontját éri, onnan ismét alá és végképen lehanyatlik, sokan következtetik, hogy minden irodalom számára hasonló menet, sors és görbevonal van kiszabva: de ez épen nem áll. Már a görög irodalom sem mutatott hasonló menetet, s az újabb kor irodalmai ettől merőben eltérő alakzatot mutatnak; ezek se a görög irodalméhoz hasonló vízirányos vonallal, se a latinéhoz hasonló görbével föl nem tüntethetők; fejlésük sokkal szabálytalanabb, mely úgy szólva több kiálló csúcsok és mélységek sorozatából áll; hullámos vagy rovátkos körvonalat mutatnak; emelkednek és sülyednek, mit a görög irodalomban nem tapasztalunk; de miután lesülyedtek, újra

fölemelkednek, mit a római irodalomban ismét nem tapasztalunk. Ez onnan van, hogy az újkori irodalmak más elveken alapúlnak.

A modern irodalmakat az újabb kor civilisatiójának elve, a keresztyénség, lelkesíti, mely a haladásban áll, s ezért tapasztaljuk az újabb kor irodalmaiban, hogy a hanyatlás után újabb emelkedés következik . . . A topographia e nemében, midőn azt folytatjuk, csak a legáltalánosabb vonásokban rajzolunk s a részleteket mellőzzük.

Minő kinézésű e tekintetben az olasz irodalom? Először is egy különvált magas hegycsúcs ötlik szemünkbe, melyet semmi sem jelent, semmi sem készít előre, a legcsekélyebb halom sem előz meg, hanem meredeken tör ki a földből s emelkedik ég felé. Ez elszigetelt, e földből kitörő és ég felé emelkedő hegy, Dante költészete, s műve annak leghűbb képét adja; annyira, mikép Dante költői tárgya pl. a flórenczi főtemplomban egy hegy képében van lerajzolva; melynek aljában a pokol mélységei nyilnak meg, a meredek hegy körűl egy ösvény kanyarog fölfelé — ez a purgatórium útja, melyen a lélek folyvást tisztúlva halad az ég felé; Dante nem állapodik meg a hegytetőn, hanem *Beatrice* által elragadtatva, körben emelkedik fölfelé az ég legutolsó sugaráig.

Ez Dante hegye, s ez egyszersmind az olasz irodalom legelső és legmagasabb csúcsa.

Csekélyebb magasságban, ugyanazon hegység lejtőjén Petrarca völgyét látjuk, azon helyet, melyet úgy képzelhetünk magunknak, mint Vaucluse völgyét. E völgy ölén énekli dalait a kristály folyamok partjain, mely azonban alábbad, a csúcsról visszaverődő sugarak által van derítve.

Ennél is alább fekszik azon kellemes hely, hol Boccaccio egy sereg leány és fiatal ember körében regél a szerelemről. Minden oly bájos, de távol áll a tetőtől, s itt a mennyei világosságot, mely azon ragyog, nem látjuk többé.

Ezután meglehetős kopár síkon kell átmennünk, melyen az olasz irodalom is átment, miután maga is leszállott a nagy magasságokból. Ezen túl ismét hegy áll előttünk, mely ha magasságra nézve az előbbivel nem versenyezhet, de elég emelkedett, s a hajdankor *Parnassusának* folytatása. Ez szolgált a XVI. századbeli irodalomnak szinpadjául; e nagy fensík, mely úgy néz ki mint a görög hegység, a hajdankor mintái szerint késztilt *villák* és csarnokokkal van népesítve; itt terül el az olasz ujjászületés birodalma. Ariosto a lovagkor minden egyéneit és emlékeit előszólítja, velük mulat és általuk mulattat. Tasso itt varázsolja elő *Armida* kertjeit; s aztán oly szerencsétlen és megható sorsa által kényszerítve, eltávozni, és az őrültek házán áthaladván, a Capitolium átellenében, melynek tetőjét bejárta, egy zárdában kimúlni látjuk.

Ugyane fennsíkon látom MACHIAVELLIt, ki most a hajdankorra, majd saját korára tekint: midőn a hajdankorra néz, a római köztársasági szellem által átlengett *Decad*-okat és Liviusról való magyarázatait írja; s midőn saját korára tekint, a *Fejedelmek könyvét* írja meg.

Áthaladván a XVI. század fennsíkján, hol nem DANTEt, de legalább ARIOSTOT, TASSOT és MACHIAVELLIt találtuk, folyvást alább kell lejtenünk.

Olaszországnak folyvást alább kell szállnia azon lejtőn, míg azon szomorú vidékekre érkezik, melyeket ma elfoglal, s melyek oly távol állanak a középkor és a XVI. század magaslataitól. Mert néhány kivétel mellett — s itt nem szólunk kivételről — kérdjük, a XVI. század óta mi nevezetest tud fölmutatni az olasz irodalom? minő törekvések mutatkoznak e magaslatok újra elérésére? A jelen század elején néhány férfiú erélyes és merész kísérleteket tőn; ALFIERI és MONTI tett néhány lépést, hogy az olasz irodalmat újra fölemelje oda, honnan két század óta folyvást alább sülyed; sőt Dante nagy hegyére is föl akartak jutni, midőn a hasonlíthatlan költő nyelvét nyomozták; de csak jelenben maradtak, s főként mióta MANZONI elhallgatott, az olasz irodalom nem egyéb sivatagnál.

Spanyolországnak is volt a középkorban egy elszigetelt csúcsa, melyen nem laknak ugyan oly

nagy költők, mint Dante, de nagy költészet foglalta el azt, a hős *romance*-ok költészete, a *Cid* mondaköre. E csúcs olyan, mint Cid ódon vára.* Spanyol- mint Olaszországban, miután a középkori magaslatot elhagytuk, kopár és alant fekvő téren kell áthaladnunk, míg egy másik. az *ujjászületés* hegyeit elérjük. Boscan és Garcilasso az idyllek ösvényén haladva, melyben mestereik az olaszok nyomdokait követték, elérék a XVI-ik század hegyeit.

Itt, mint Olaszországban roppant terjedelmű fennsík terűl el szemeink előtt. E fennsík sok hasonlatossággal bír ahhoz, mely Spanyolország földét képezi: e roppant térségek közepett, melyek képzeletemben a *la-manchai*, a Madridtól Cordováig terjedő végetlen síksággal folynak össze, két csodálatos egyén tűnik föl előttem: egyik a «szomorú kinézésű lovag» sovány *Rosinante*ján, ki, maga is oly sovány, mint Rosinantéja, kalandokat vadász; — oldalán a nyergében keményen ülő *Sancho Pansa*, ki kövér testével ura, az árnylovag mellett halad. E két komikus alak, mond-

* Nálunk a *Cid*-nek három fordítása létezik, melyek közűl egyik sem igen bírt közönségünknél nagy népszerüségre vergődni. Egyik Szarvason jött ki, fordította Gerő; a másik egy régibb, fordította Kelepcsényi; a harmadikat, mely szintén régi, csak híréből ismerjük.

hatni az emberiség történetét képviseli: egyesítve van bennük a képzelet és józan ész; a költészet és próza; a regényes és köznapi; az eszményi és való.

Kissé távolabb ugyanazon fennsíkon, egy tömkeleget látunk, melyben számos egyéniség találkozik, vegyűl össze, vágja át egyik a másik útját, hol a párviadal, szerelem, kaland s mindennemű cselszövény élénkíti és zavarja össze a gyülekezetet, melyet bizarr és elegáns alakok képeznek: ez Lope de Vega szintársulata; ezen alakok az ő szereplői, kiket 1500 végetlen változatosságú és kedves szinműveiben léptet föl és enged szemeink előtt tévedezni.

Egy másik költő ugyane szinjátékot mutatja föl; ez is maga körűl gyűjté a spanyol lovagkor minden személyét, kik mintha egy lovagjátékból tolonganának elő. De e személyzetben többen vannak, kik inkább viselnek hősies alakot, semmint Lope de Vega személyei. Itt Calderont ismerjük fel. Hogy a XVI-ik századbeli spanyol irodalom képe teljes legyen, nemcsak Lope de Vega tömkelege- és kalandjainak, hanem a keresztyén hitnek is bele kellett e játékba vegyűlnie. Calderon ezt is belevegyíté műveibe, de nem akarván a drámai költészet teréről lelépni, számos drámáiban a keresztyén vallás mysterumait dicsőíté, oltalmazá és személyesíté meg. Ily drámák sehol sem lehet-

nek inkább helyükön, mint egy templomban, tehát e fensíkra, a XVI-ik századbeli spanyol irodalomba méltó, hogy egyházat is képzeljünk magunknak.

Mint az olasz irodalom, épen úgy a spanyol, mely amannak átalakulásait sok tekintetben követte, miután e magaslaton, e fensíkon áthaladott, folyvást sülyedett, s még annyira sem emelkedett többé, mint az olasz. Előbb II. *Fülöp* vaskeze, azután utódaié mind súlyosabban nehézkedett reá; most újra emelkedni akar, de kérdés, lesz e sikere erőfeszítéseinek?

Menjünk át *Portugalra*, mely Spanyolország tőszomszédja, de története- és sorsára nézve elszigetelve állott. A portugali irodalmat nem képzelhetjük hegyláncolat képében, hanem mint azon hegyes csúcsot, mely meredeken és magánosan emelkedik az oczeán kebeléből. Portugalban egy hasonlíthatlan nagyságú pillanatot semmi sem előzött meg és semmi sem követett. Ez azon rövid kor, melyben Portugal minden tengeren, a világ minden kontinensén nagy volt, szóval Camoëns korszaka.

Ugyane képpel fogok önök szeme elé állítni egy másik, ettől igen távol eső irodalmat, t. i. a *hollandit*, melynek nem vala Camoënse, hanem történetének legnagyobb korszakát (mely nálunk Schiller leírása után legismeretesebb) irodalmilag

is egy magas, elszigetelt csúcshoz hasonlíthatjuk. E két utóbbi irodalmat úgy is képzelhetjük magunknak, mint oly szigeteket, melyek épen oly rögtön sülyednek alá, mint a mily rögtön kiemelkedtek a tengerből. Néhány évvel ezelőtt egy sziget emelkedett ki Afrika és Sziczilia közt, melyen járhatni elég szerencsés valék, de a sziget többé nem létezik. Épen így kell sietnünk, midőn ily pillanatra feltünő irodalmakat látunk, azokat bejárni, mert nem sokára a feledés tengere fogja eltemetni.

A dél, melyet elhagyánk s az éjszak között, mely felé haladunk, a szláv nemzetek oczeánja terűl el. E nemzetek épen annyit tartoznak a dél- mint az éjszakhoz: az éjszakhoz lakhelyükért, a délhez fajuk bizonyos sajátságainál fogva. E népek irodalmai úgy tűnnek föl, mint csak most kiemelkedő szigetcsoport a szláv oczeán színe fölött. Egyik közűlök, a *lengyel* irodalom már meglehetős magasságúvá nőtte ki magát.

De a többi szláv irodalomról ezt nem mondhatnók el. Így pl. az orosz irodalom merő utánzás; hajdan a francziák szolgáltak mintákul; jelen században az orosz szerzők az angol irodalomban keresték példányképeiket. Az oly ifjan elhalt Puskin, bármi nagy költői tehetséggel volt megáldva, Byront utánozta. Úgy látszik, az orosz nem sok képességgel bír eredetiségre. Irodalmát épen úgy

mint civilisatióját Európa más nemzeteitől kölcsönözte, sőt mondhatni, koldulta.*

Menjünk át a germán népek irodalmára, s először az angolra.

Az angol irodalom nem képes a középkorból oly magaslatokat mutatni föl, minőket Olasz- és Spanyolország mutat, de igen egy kis halmot, hasonlót azokhoz, melyek Anglia mosolygó ékességei, s e domb körül látjuk az oly különböző és Chaucer által oly élénken rajzolt alakokat fölfelé haladni, ők a hajdani főegyház felé tartanak, s útközben kissé Boccaccio modorában kellemes regéket mondanak: mindez kellemdús, szép, de semmi alhoz hasonló nagyságot nem mutat, minő azon hegy,

* Ampére itt a korábbi orosz irodalomról beszél; de újabb korban, mint később kimutatandjuk, annyi jele mutatkozott az eredetiségre törekvésnek, mikép a jelenkori orosz irodalomban az *általános* iránynak látszik. Az orosz költők mindinkább kezdik az általuk részletesen tanulmányozott orosz életet venni föl regénytárgyul, s ha igaz az, hogy maga a tárgy, ha az azt képező részletekkel együtt hiven és művésziesen dolgoztatik föl, sajátszerű külformát és színezetet nyer, akkor az orosz újabbkori irodalmat nem lehet csupa utánzásnak nevezni. Egyébiránt Ampére csak legnagyobb általánosságban beszélvén, a jelenkori egy-két írót, kik különben is valami új világnézetet, mint Dante, Shakspere, nem képviselnek, egyfelől nem világirodalmi nevezetességnek (e dicsőséget nem is érdemlik), másfelől egyes, itt számba nem vehető kivételnek tekinthette.

melynek tetején DANTE áll, se a minő az ősi Castilia sziklája, melyen Cid vára emelkedik.

A XVI-ik század, Angliában mint Európa államainak többségében, nagy század volt, s csaknem egész Európában mindenütt, e századot magasra emelkedett hegyhátnak képzelhetjük. Angliának is meg volt e században saját irodalmi magaslata, és ez igen emelkedett, mert SHAKSPERE hatalmas hegyfoka. De tán nem nyúlik oly magasra ég felé, mint DANTEé s nem távozik oly messze a földtől; tán nem vették eléggé észre eddigelé, de SHAKSPERE ez oly bámulandó, változatos, fáradhatlan festője az emberi érzelmeknek, egyet csaknem merőben elfelejtett, s ez a vallásos érzelem; ez legfennebb futólagosan szerepel drámáiban; ellenben DANTE szelleme épen az érzelemből meríti lelkesedését.

De ha e hegység, melyen SHAKSPERE birodalma terül el, nem áll oly magasan, mint DANTEé, igen széles, beláthatlanabb, változatosabb, s föltalálhatók benne az emberi természet minden teremtményei s alakzatai, és SHAKSPERE drámáiban nemcsak hogy minden szenvedély, minden érzelem, kivéve az említettet (mely igaz, nagy kivétel), nemcsak hogy az emberi társadalom minden osztálya meg van személyesítve, hanem az emberi teremtményeknél alsóbb fokon állítá elő a félig állat, félig ember Calibant, s ugyanazon

Vihar czímű darabban a fél ember, fél angyal *Ariel* ætheri alakját.

Anglia, melyhez e részben Francziaország hasonlítható (s az újabbkori irodalmak közűl csupán e két példát hozhatjuk föl), Anglia nem jutott Olasz- és Spanyolország sorsára, mert miután a XVI-ik század magaslataira fölért, azokról mai napig sem szállott le többé, s ha igen, csak azért, hogy újra fölemelkedjék.

Az angol, valamint a franczia irodalomban — képekben szólván — legalább három csúcs van. Az angol valamint a franczia irodalom három nagy századdal és egy fél századdal dicsekedhetik, melynek hasonlókép megvan a maga nagysága.

Azon hegység átellenében, melyen Shakspere alakját mutattuk föl, Milton tűnik föl teljes méltóságában. Ha a XVI. századnak Shakspereje: a XVII-nek Miltonja volt, s azon magaslatok, melyeken a két nagy költő lakik, épen nem egyenlőtlenek. Milton a magas Sinai hegyen áll, melyre ő maga helyezé múzsáját; innen, e szent tetőről tekint le e világtalan; s e világtalan szemei oly áthatók, mikép fölnyilnak előtte a pokol mélyei: ott látja, ott láttatja azon bukott szellemeket, melyek a mindenható által lesújtva, tüzes iszapban hevernek; innen a nap fölé emelkedvén, az emberi nemzet gyermekkorából a biblia regéivel találkozik, s Ádám és Éva szűzies szerelmében

találja örömét; e szem megnyitja az eget s ott látja a hű és elpártolt angyalok csatáját; s végre ugyane szem, melynek költői, de egyszersmind hittudósi látnoksága van, maga a Szent-Háromság és az ige titkai fölött mer szemlélődni.

Említém, mikép az angol irodalom tértenetén végig haladván, ha szállunk, az csak azért van, hogy újra fölemelkedjünk. A XVI-ik században SHAKSPERET, a XVII-ikben MILTONT láttuk. Ezután a XVIII-ik század következik, az angol alkotmány százada, mely mind irodalmi műveltséget, mind szónoki lángészt illetőleg kitűnő férfiakban gazdag. Ezt is magas fensíknak nevezhetjük. Spanyolország fensíkján egyházat látunk, Angolországén egy magasan álló szónoki széket.

De ezzel befejeztük-e a képet, elmondottunk-e mindent? Nem. A XIX-ik század kezdete, mint mindenki tudja, nem vala meddő Anglia irodalmára nézve. Itt is magaslatokat kell kiemelnünk, melyek ha nem is oly emelkedettek, mint SHAKSPEREÉ és MILTONÉ, de elég hatalmasak; itt látjuk a csúcsot, melyen WALTER SCOTT hűbéri fellegvára emelkedik föl s melynek hátteréül Skótország nagy hegysége szolgál; végre itt látjuk azon sziklát, mely most az Aegeum-tenger hullámainak közepette kalózok menhelyéül szolgál, majd az Alpok völgyeiben rejtőzködik s MANFRED-nek szolgál lakúl — ez BYRON sziklája.

Németország a középkorban gazdagabb volt, mint Anglia; mert emez nem volt képes egyebet mutatni föl, mint azon kellemes halmot, melyre Chaucer vezeti a canterbury-i zarándokok seregét. — Németország e korból egy vad meredek hegyet mutathat föl, melyet a *Nibelungen* hősei népesítnek meg, kik a lovagias szokások mellett megtartják barbár ösztönszerűségüket. Ezekben látja Németország középkori nemzeti hőskölteményét. A következő korszakban Németország nem volt oly szerencsés, mint Európa legtöbb államai; igen hosszú útat kell tennie középkori hősköltemén yének magaslataitól addig, míg egy puszta téren át a legközelebbi hegyig érkezik, mely a XVIII. századbeli irodalmi életet jelöli. Nem kerűlte el figyelmemet, mikép e sík a reformatiónál emelkedik, hogy ez a német szellemnek nagy lendületet adott, s hogy Luther a biblia fordítása által megteremté a német prózát. De e mozgalom nem tart sokáig, s ez emelkedés, mely Németország irodalmának a XVI-dik század elég szomorú síkján mutatkozik, semmivel sincs kapcsolatban: pusztáról pusztára haladunk a XVIII-ik századig a nélkül, hogy érezhetőleg emelkednénk. Ez idők legnagyobb költője Hans Sachs polgári költő. Ő a bourgeoisie-hez tartozik, valóban és a szó kedvezőtlen értelmében; tele van jó tanácsokkal s néha derültséggel. De vele sohasem emelke-

dünk igen magasra. Ő csizmadia volt, s midőn magasabb, patheticusabb vagy komolyabb tárgyakig akar emelkedni, önkénytelenűl eszünkbe jut: Ne sutor ultra crepidam.

Ilyen, egészben véve, számos, de csekély kivétellel, melyek itt tekintetbe nem jöhetnek, a XVI-ik század Németországon, nem áll oly magasan, mint ugyanazon század Európa nagyobb részében. Ezután a XVII-ik századon kell áthaladnunk. Ez még szomorúbb és pusztább az előbbinél is. E században folyt le a harmincz esztendős háború. Németország vérben gázolva haladott át egy ahhoz hasonló végetlen tért, minő Cseh- és Bajorország közt terjed el, s melyen 30 éven át folytonos harcz dühöngött, városok és a civilisatio romjain kelle áthaladnia; és nagy fáradalmak után érkezett a XVIII-ik századig. Ennek körülbelől közepén mintegy hirteleni rázkodásra a sivatagból rögtön egy hegy ütötte fel magát, mint egykor a Monte nuovo Nápoly vidékén.

A német irodalom ez új hegyének tetőjén állt a germán cserfa, mely alatt Klopstock foglalt helyet. Klopstock keresztyéni és nemzeti dalt zengett. Megénekelte a germán nemzeti dicsőséget s a franczia forradalmat.

Klopstock körében egy egész költői nemzedék csoportosúl össze, kik ötven év alatt, egész irodalmat teremtenek. E dicső tömegben, mint mindenki

tudja, Shiller és Göthe a legnevezetesebb egyéniség. Schiller lelkesülő, heves szellemű; ifjúsága éveiben e hévhez vad és durva elem is vegyűl; de költői tehetsége s önmaga folytonosan tisztúl; a *Haramiák* szomorú erdején kezdi pályáját, de folytonosan magasb tájakra emelkedvén, *Tell Vilmos*hoz érkezik az Alpok közé, melyeket egész nagyságuk, méltóságuk és nyugalmukban varázsol elénk.

Schiller mellett Göthe áll; s mintha most is magam elött látnám e férfiút, kit személyesen ismertem. Az általam kijelölt hegyen képzelem őt fennállva, olympi fejjel s szertelen nagy homlokával . . . Ott áll ő! . . . mindenre figyelő, tudvágyó tekintetét nyugodtan jártatja körűl: most a világosságot tanulmányozza, melyre nézve sikertelenűl igyekszik új elméletet fedezni föl; majd a növényrendszert: itt szerencsésebb, mert oly eszméket hozott be a tudományba, melyek abban állandó helyet foglaltak el; * aztán kérdőre vonván, átértvén minden kort, azokat szemünk elé akarta állítni; de ez igyekezetében, mely egy emberre nézve tán igen is nagy dícsvágy vala, ki mindent

* Ö állítá föl azon theoriát, mely szerint a növény minden része egyik a másiknak csak metamorphosisa, a rügy, levél, virág, gyümölcs, ág stb egyik a másiknak csupa módosulata.

tudni akar, mindent átölelni és előállítni, Göthe szomorú indifferentismusba sülyedett.

Csak isten tudhat így mindent felfogni, átölelni; midőn ember akarja e szerepet játszani, sorsa az, hogy időről-időre a legkülönbözőbb véleményeket kénytelen elfogadni. Igy járt Göthe is; a szellem éle eltompúl s az erkölcstant illetőleg azon részrehajlatlanságig megy, a mely rendszeresített közönynyé fajúl. Göthe utoljára oly magas fokra jutott fel, honnan, igaz, hogy roppant látköre volt, de e csúcson fagy uralkodott.

Azóta a német irodalom nem tartja magát e magaslaton. Azonban a hegy oldaláról még nemes, habár olykor bizonytalan hangok hallhatók, melyek izgalmas napokban élénkebbek s az azokat követőkben gyakran mindennapiakká válnak.

Most, uraim, mielőtt Francziaországra mennénk át, s miután nagyobb vonásokban irodalma alakulását rajzolnám, egy tekintetet kell vetnem az új világra. Ez nem sziget, mint a szláv irodalomról állítottam: hanem egész egy continens, mely a tengerből fölmerült. Ez új világ nagyon fiatal s irodalma is az; de civilisatiója, valamint irodalma, mindjárt bölcsőjében egyfelől vallási, másfelől a nemzetiségi hatalmas érzelmek befolyása alatt állott: s ezeknek köszönheti, hogy daczára azon anyagi iránynak, melyet e kiválóan

kereskedő szellemű nemzet követ, s mindaddig, míg a nevezett érzelmek ennek belolyása alatt ki nem alusznak, az Egyesült-Államok irodalma él és élni fog. Ez irodalom már emelkedett fokon áll és kezd fölfelé haladni magaslatára.

Térjünk most a franczia irodalomra; s itt mindenekelőtt kijelentem, hogy nemzeti hiúságból semminemű csalódásnak nem engedek tudatosan; úgy hiszem, méltányos valék az idegen irodalmak iránt s nem vontam le semmit nagyságukból. De nem tévedek, ha állítom, mikép az irodalmak közűl egy sincs, mely oly kitartóan bírt volna tetemes magasságán megállani, mint a franczia irodalom.

Mi a középkort illeti, Francziaország az idősb, nem mutathat föl egy Dantet: egész Európában csak egy Dante volt; de irodalommal dicsekedhetik, melyet ha egy név s egy remekmű által ki nem meríthetünk is, gazdag, habár hiányos de termékeny művek dolgában, mert ezek termékenyíték meg Európát: a lovagkori elbeszélések közt nincs egy művészi hősköltemény is, de sok van, mely nagy epikai szépségekkel, az epikai tehetség bámulatos kifejtése által vonja magára a figyelmet. Egész Európa megtelt velük. Angliában, Németországban átvették, s nyomról-nyomra lehet követni befolyásukat Spanyolországban a román-

czokig és Olaszországban *Ariostóig*, ki el volt telve azokkal.

Francziaország a középkorból nagy költészeti tűzhelylyel dicsekszik a lovagi elbeszélésekben. Nem úgy képzelhetjük azt magunknak, mint összpontosított egyetlen lángoszlopot, hanem mint egy kiterjesztett izzó parázs tömeget, mely minden más európai irodalmat fölmelegít. S hogy visszatérjek azon hasonlat-körbe, melybe a többi irodalmakat beillesztettem, a franczia középkorbeli lovagköltészet úgy tűnik föl előttem, mint nagy hegytömeg, melyből nem vál ki különös festőiséggel egyetlen csúcs is; de a hegység hatalmas, s tömege egész Európában délre, éjszakra, nyugatra és keletre nagy hegylánczokat bocsát ki. Ilyen a középkori franczia irodalom. A középkor után, a XIV-ik és XV-ik században, mint európaszerte mindenütt, lefelé kell szállanunk, s nem tehetünk róla, hogy kopár síkon kell folytatni utunkat. De a XVI-ik századot Francziaországra nézve sem nevezhetjük középszerűnek; egymást érte a vihar, bel- és vallásos háború és a rendetlenség. Francziaország fölnyitja szemeit, Olaszországra s onnan az azon átszivárgó hajdankor emlékeire veti azokat; ekkor tűnik föl a szép franczia építészet s az «újjászületés» szobrászata. A költészet nem mutatkozik ily kedvező fényben. Ronsardot elvakítja a hajdankor fénye, egészen arra felé fordúl, de csak

viszfényét fogja föl. Később a gúnyosan nevető Rabelais és a mosolygó Montaigne tűnik föl. E három alak, a hajdankoriak utánzása daczára, s sok mások, kik köröttük állanak elég szép csoportozatot képeznek azon nagy hegyen, melyre emelkedtek.

A mi Francziaországban a XVII-ik századot illeti, *nagysága* példabeszéddé vált . . . Csak Anglia irodalmában látunk XVII-ik századot, hol az Miltonával dicsekszik: Miltonnal, ki egymaga is sok. A francziák egy Miltonéhoz hasonlítható művet sem mutathatnak föl; de őt kivéve, aligha képesek volnának az angolok más írót mutatni föl, ki a francziák e korbeli nagy embereivel mérkőzhetnék. S ha a XVII-ik század második felében élt Drydent veszszük is, ez tragœdiáiban többnyire a franczia írókat utánozza, és pedig nem nagy szerencsével.

Így Milton nagysága daczára, a francziák XVII-ik százada *nagy*nak marad. Olasz- és Spanyolország nem is versenyez; Németország hallgat; ellenben Francziaország e századra, e kettős századra büszkén tekinthet, mert abban kettős tetőt, vagy a tizenhetedik század nyelvén szólva, kettős Parnassust láthatunk: egyik a Richelieu, másik a XIV-ik Lajos dicsősége. Egyikben azok állanak, kik jellemükkel és tehetségükkel a század első felét; másikon azok, kik annak másik felét

töltik be. E tető egyikén CORNEILLE, másikán RACINE áll. A XVII-ik század minden más nagy embere e két dicső egyén körűl csoportosúl össze; de az idő rövidsége és e férfiak dicsősége feloldoz a kötelesség alól, hogy őket elősoroljam. Nem mutatom föl sem MOLIÉREt, ki magasan és kényelemmel jár az emberiség felett s annak gyöngeségeit figyelve nézi, LAFONTAINEt, ki Versailles mesterkélt árnyaiban a természet költészetét keresi.

Csak két férfiú iránt akarok figyelmet ébreszteni: egyik PASCAL, ki a legmagasb hegyfokról legmélyebbre tekint, lábainál úgy is, mint mondják, tátongó mélység állt s e mélységbe félelmesen pillantott időről-időre. E mélységtől nem tud megválni, néha szedülés fogja el s már alábuknék, ha a közel levő hit szikláját nem ölelné át. A másik tetőn derülten nyugodt alakot látunk: ez BOSSUET, ki egy hasonló magasságú, de nem oly viharos tetőről nem a mélységekre, hanem az emberi nemzet útjára függeszti tekintetét, azt lábainál látja elhaladni — ő írja meg legelőször Francziaországban a történelem philosophiáját.

E két csúcsú magas XVII-ik század után alább kell szállanunk; de nem helyeselhetem a kegyvesztés azon nemét, melybe a XVIII-ik század kezd esni. Soha sem kell annak megalázására törekedni, mi valóban nagy, pedig a XVIII-ik század, tévedései daczára is, igen nagy volt. Ezt is

magas csúcscsal jelképezhetjük. Népessége is elég nagy és elég szép társaság lakja. Megengedem, hogy e társaság néha vegyes, s hogy az égő és gyanús vidéken számos apró ház és salon van, mely hasonló hozzájok; de e XVIII-ik században vannak köztiszteletre méltó házak is. Három várat fedezünk föl azon, melyek tulajdonosa három nagy, valóban nagy ember: egyik Montesquieu, ki húsz évi tanulmány után a kormányformákat hasonlítja össze, s bámulatos részrehajlatlansággal, mely ritkaság azon században, vonván következtetéseit, végre Aristoteles és Polybius meggyőződésén találja megnyugvását.

A másik várban Buffon vizsgálja a természetet, leírja az élő lények szokásait, életét, külalakját, mint azt előtte senki sem írta le; átható szellemével, mely mindig jó előre járt, behat a föld benső rétegeibe s megveti azon földtan alapját, mely mai fejlett állapotjában is elismeri, annak erejét; ő épen oly nagy természetvizsgáló, mint remekíró.

A harmadik vár ablakában egy átható tekintetű öreget látunk, ki csaknem káröryendő mosolylyal néz az emberiség tévedéseire; ki szerencsétlenségre csak vára ablakáról nézvén alá, nem látja elég tisztán, mi közelében van, s gyakran nem veszi észre az élet valódi oldalát, ki igen elvonúltan él a nagy tömegtől, igen nagy úr arra, ha

szabad így fejeznem ki magamat, hogy a történetet helyesen bírja fölfogni. Voltaire szánakozással nézi le mindazon korokat, melyekben a művelődés nem oly túlfinom, mint azon korban, melyben él; s sokkal kevélyebb, semhogy ismerni óhajtaná az emberi dolgok nagy részét. Szerencsére azonban becsukja ablakát, hogy *Zaïre* vagy *Calais védelmé*ből egy-egy jelenetet írjon meg.

De van e hegyen más egyén, ki nem oly gazdag, hogy vára volna: ez Rousseau. Gyakran eltéved a sziklák tömkelegeben, de folyvást magasabbra kiván emelkedni; gyöngesége (értve mind testi, mind lelki gyöngeségeit), a hőség és évei súlya, a csalódások és betegségek daczára fáradhatlanúl megy tovább és mindig fölfelé; néha megáll, hogy egy-egy virágot szakítson, a következő pillanatban posványba lép, de útját mindig folytatva emelkedik s végre azon tetőre érkezik, melyet halhatlanná tett.

A XVIII-ik század e magas hegyen, be kell vallanunk, hogy nagyrészben azok hibája miatt, kik lakták és mívelték, gyakran lőn aláásva annyira, hogy végre rájok omlott s mélyébe temettetének. E mélység a franczia forradalom, mely a XVIII-ik századot a XIX-iktől elválasztja.

A XIX-ik század Francziaországban, ha nem csalódom, már azon magaslatokhoz tartozik, melyek messze emelkednek ki a térség fölött. Nekünk,

e század embereinek, kötelességünk a lehető legmagasbra emelkednünk, s ha arra születtünk, meg kell kisérteni, nevünket valamelyik zúgba a sziklába vésni. Most, midőn a századnak épen fele útján vagyunk, lehetetlen megmondanunk az irányt, mely felé haladunk, s kijelölni a magaslat tetőjét, melyre följutni rendeltetésünk.»

Ezzel bevégezzük Ampère rövid vonásokban adott rajzát, mely nem annyira a vizsgálat mélysége, mint a fő jelenségek megtestesítésének érdemével dicsekedhetik. — Ha irodalmunkat ismeri, kétségkívül bele foglalta volna rendszerébe, s habár magas szempontjánál fogva oly hosszan nem is értekezendett felőle, mint más, nagyobb irodalmakról, valósziní, legalább általánosságban érintette volna.

De ha szintén ismerte volna is azt, tán egy oly rövid megemlítésnél, minőben a szláv irodalmakat érinté, egyébbel nem hízeleg vala büszkeségünknek. Ő az újabb kor egyes irodalmi termékeit inkább azon bölcselmi és erkölcstani szempontból ismerteté, honnan az azokban feltűnő fensőbb rendű világnézletek magasságát lehet mérni, s honnan a költők egyéniségeit eszméik s a mozgató belső erők, az érzelmek fenségéből itéljük meg. Ő azon magasból néz szét, hova Dantét és Miltont helyezi.

Miért tartanók csonkának előadását azért, mi-

vel se a magyar, se a svéd irodalomról nem szólt, midőn az oroszról kicsinylően beszélt, s míg Miltont Shakspere magasságára emelte, Ossianról meg sem emlékezett? Ő mindezekben szempontjához hű maradt; a következetlenség csak az, hogy a *Nibelungent*, mely nem világra szóló nézleteket, hanem egy nemzet hajdani életét egész egyszerűséggel foglalja magában, megemlítette. Ha az ő magas álláspontján maradnánk, igen rövidbe foglalhatnók össze a jelenkor irodalmainak ismertetését, s valószinű, mikép az általa elmondottakhoz igen kevés hozzátenni valónk maradna. Irodalmunkban Vörösmarty, Petőfi csúcsa mellett Arany Jánosról ép úgy kellene hallgatnunk, mint Ampére hallgatott Ossianról, s kell vala hallgatnia a *Nibelungen*-ről és tán még Walter Scottról is. Költőink csoportozata nem az Alp hegységek, hanem a másodrendű Kárpátokhoz volna hasonlítható, melyeknek aljában és öblében csak egy maroknyi testvértelen nép lakik. *Zalán futása* minden rémeivel együtt inkább chaos, mint magaslat, mert se a néphitben se őskori mondáinkban nincs annyi alapja, hogy sziklázatnak vehetnők. Azon ázsiai jellemű tünemények, melyeket költeményeiben gyakran látunk, szépek, de csak tündéries délibábok. Legmagasb s szilárdabb tetője *Cserhalom* és *Eger*, melyekben elejétől végig a nemzeti büszkeség kardcsörgetését

halljuk s a daliás leventék határozatlan körvonalait látjuk és itt-ott egy-egy gyönyörű eleven frisseségű virágbokrétát. A szerelem kimondhatatlan bájjal, gyöngédséggel és gazdagon van ecsetelve; de általános világnézlet tekintetében Vörömarty alább állana, mint Camoens. Petőfi haragos vulkán, mely nem egy nagyobbszerű műben, hanem apró lyrai műveivel azon amerikai vulkánokhoz hasonlítható, melyek számos kisebb kraterükön nem tiszta lángot, hanem azzal együtt füstöt is szórnak ki. Ampére őt irodalmunkban azon bérczes meredek sziklákhoz hasonlította volna, melyek a hegyaljáról az alföld tengersík vidékeire tekintenek, honnan Petőfi sas-lelke azt beszárnyalja.

Ennyiben, a franczia tudós modorában készen volnánk a magyar irodalom topographiájával. Lássuk saját szempontunkból irodalmunk fejlési menetét.

Mi a külföldiek utánzásával kezdettük irodalmunkat. Még Vörösmartyn is meglátszik a görög és római klassikusok utánzása, habár panaszai nem Endymionhoz, szerelme nem Daphne és a Nymphákhoz lőn többé intézve. Ő visszament multunkba, s több lelkesedéssel, mint egyszerűség és hűséggel, több pathossal mint alakító tehetséggel énekelte a «régi dicsőség» napjait és hőseit. Petőfi egészen megveté a classicusok utánzását, s részint ösztönszerűleg, részint a jelenkor nemzeti költőinek példájára, saját népünk gondolkodása, érzü-

lete kifejezésében kereste a valódi költői nagyságot. Az út tulajdonképen költőink által is ki volt némileg számára jelölve, s ő a férfiú meggyőződésével s az ifjú hevével merészen indúlt meg a még úttá nem vert csapáson. Petőfi azonban multunkból mit sem teremtett, s általánvéve népdalaink és népmondáink mai napi állását képviselte, lyrájában és *János vitéz*-ében; a népregé, melyet nálunk Tompa bányász ki költészete számára, még többet is várhatott volna tán Petőfitől, de balladákat és történeti mondáinkból vett nagyobb költeményeket, nem tudjuk várhattunk volna-e tőle, — annyi bizonyos, hogy fennmaradt költeményeiből ezek hiányzanak.

Arany nem használja műveiben azon eleven színezetet, melyet Vörösmarty használt; de midőn népünk mondáit dolgozza föl, a természetesség, a hűség utánozhatlan színével fest; nem oly pazar a hasonlatokban, de alakjai plastikailag, megtestesítve állanak, és nem szinpadi, de természetes mozdulatokkal mozognak előttünk; Arany is él hasonlatokkal, képekkel, de azokat vagy azokhoz hasonlókat nem találsz Homérban és Virgiliusban. Nyelve eredetiség tekintetében jóval fölülmulja Petőfiét, s mi a művészi s nem csupán ösztönszerű fölhasználást illeti, magasan áll amaz fölött. Ő mindkét említett költőtől, sőt összes régi költőinktől, nyelvmaradványainktól és

a néptől örökölte mind azt, mi nyelvének erejét emelheti. A két *Toldi* és balladái ezenkívül művészi kompositióra nézve kétségtelenűl versenytársak nélkül állanak irodalmunkban. Végre, mit legfőbb szempontúl tekintendünk, népünk érzületét, gondolkodásmódját, Petőfin kívül senki sem bírja annyira lelkében, és azt senki sem képes annyira megtesítve állítni elénk minden szóban, műve minden fordulatában és minden ízében. Hogy e részben tetőpontot értünk-e, nem tudjuk, — annyi bizonyos, hogy prózában, habár a verses költészet átalakulásait nagyjában követtük, nem állunk távolról is ott, mikép jelen életünk vagy múltunk oly hatalmasan legyen rajzolva, mint versben. Fáy András: Kisfaludy Sándor, Jósika pályája kezdetén Vörösmarty korát képviselé regényeiben. Eötvös *Falu jegyzője* a legjobb rajz közelebbi életünkre, de maga e mű írójának költészeti szelleme nincs annyira áthatva népünk szellemétől, mint Petőfi és Arany; Kemény híven ecsetel történetünk életéből, de tán nyelve ellen tehetünk kifogást; Jókai népünk szellemébe mélyebben van avatva, s leginkább volna tán hivatása prózában követni az irányt, melyet az elbeszélő verses nemben Arany képvisel; de egyfelől phantastikus rajzai, másfelől, midőn történeti tárgyainkhoz nyúl, a könnyelmű velebánás által elhibázott, eltévesztett műveket ad. Ha híven és igazán raj-

zolná jelen és múlt életünket, művei valódi belbecscsel s világirodalmi érdekkel fognának bírni. Ez egész fölötte rövid rajzzal senkinek hízelegni, senkinek érdemeire árnyat vetni nem akartam; hanem csak a szempontot akartam kijelölni, melyből a jelenkor irodalmainak fejlése tekinthető. Látni való, hogy szempontunkból az, mi Ampére szempontjából alsóbb fokon állt, legfölül került.

Minden ma élő nemzet irodalmának főtörekvése, annak szűkebb körébe vonúlván, életét érzelmekben, tettekben és alakokban állítni elénk. Mi népünk érzületének visszatükrözésére népdalainkon és népregéinken kívül, több költő műveit mutathatjuk föl, melyek azt kisebb-nagyobb terjedelemben és hűséggel rajzolják a jelenben, vagy teljesen igazat szólva, a közel múltban. A mi történetünket és őskori mondáinkat illeti, amaz a regénytől, ezek verses költeményeinktől várják földolgoztatásukat, s miután hajdankorunk még balladákat sem hagyott fenn, a verses költészet e részben sok nehézségekkel küzd. Mind ballada- és költői beszély-, mind regényíróink, ha multunkból veszik tárgyaikat, nemcsak egy történetíró fáradhatlanságával kell önerejükön, csaknem minden kalauz nélkül, felkutatni krónikáinkat, hanem mi több, nekik kell a színezetet, a megfelelő hangot is költői ösztönszerűséggel feltalálniok, mely által annak jellemet és költői életet adhatnak.

Arany e részben már több mesterművet mutathat föl, s remélhetőleg többet is fog fölmutatni. Regényt illetőleg Kemény nagy krónika-ismerete s művészi földolgozása több becses történeti regénynyel gazdagíthatja irodalmunkat.

Egész Európa irodalma a görögök és rómaiak utánzásával született újjá. Később egyik újkori irodalom a másikat utánozta. E kölcsönös és többszörös összetett hatásokat vizsgálni óriási föladat volna. A kölcsönös hatásoknak, mint első pillanatra hajlandók volnánk hinni, mindig többszöröződniök kellene, miután egyfelől az európai irodalmak mindig számosabban kezdenek fölmerülni, másfelől mindegyik közelebbről kezdi ismerni egymást. E számtalan különböző elem vegyülete valódi chaost állítna elénk.

De ha közelebbről nézzük a tárgyat, úgy látjuk, mikép a kölcsönös egymásba vegyülés tüneményei helyett az egész mindig nagyobb tisztaságban áll előttünk. Mert minden nép költőinél általánossá vált a törekvés saját egyéni kül- és beléletét testesítni meg, s a világirodalmi műbiróság előtt a nagyobb költőknek is azon művei becsültetnek leginkább, melyek egyes népek érzületét, gondolkodásmódját legjobban tükrözik elő. Így a világbölcs Göthét a francziák nem a philosophiával teljes és tízszerte nagyobb gonddal írt *Meister Wilhelm,* hanem *Werther* szerzőjének nevezik;

*Faust*ot *Gretchen*-ért és azért, a mi benne híven festi a német életet, becsülik; *Egmont*ot, mely hű történeti kép, nagyobb értékűnek tartják, mint klassikus *Iphigeniá*ja vagy *Torquato Tasso*-ját. A francziáknál BÉRANGER jóval nagyobb, mint LAMARTINE, habár ez utóbbi nagyobb világszellemnek látszik.

Mindezen példákban nem egyesekről akartam szólni, hanem inkább az általános irányt kijelölni. A nagyobb költők nem csupán nemzeti tárgyat is állíthatnak elő, de egészben véve azon irány lett túlnyomóvá, mely a költészetben az ideál helyett valót követel tartalmúl. Nem kellenek nekünk egyik vagy másik bölcselő költő kényleges maximái, nem kellenek ez vagy amaz érzelemre buzdításai: mi minél több eredeti alakokat, a különböző égaljak, viszonyok és népeknél oly nagy változatosságban mutatkozó érzületet, gondolkodásmódokat akarunk látni, s minél inkább saját népére és érzületére szorítkozik a költő, minél jobban állítja elő népét, annál több világirodalmi becscsel bírnak munkái. Nem kivánjuk, hogy a költő az egész világhoz szóló próféta legyen, hogy nézeteit papolja. Állítson elő egyéneket, mutassa fel hiven egy nép életét — s az egyéni maximáknál, vagy érzelmeknél sokkal becsesebb dolgot ad kezébe mind saját népének, mind pedig a philosophnak, ki kilépett az elvontság kopasz négy fala

közűl s a világon ezer meg ezer alakban mutatkozó nemzeti és faji eszmeköröket és világnézleteket kezdi vizsgálni. Az irodalmakból többé nem csak egy DANTE, MILTON csúcsát akarjuk *megbámúlni*, hanem a népek bel- és küléletét akarjuk *tanulmányozni.* Így a *világnézletet* nem várjuk készen megadva tőlük, hanem csak anyagokat várunk, melyek összefoglalva magasb rendű világnézletekre vezetnek, mint melyek egy költő vagy elvontan gondolkodó agyában születhetnek.

Mi, ha képekben akarnánk beszélni, nem hegyekhez hasonlítnók az irodalmakat, hanem a növényzethez. Minden vidéken nem azon növényeket keresi a vizsgáló, melyek idegen égaljról ültettettek át, hanem melyek ott a föld, az égalj s más viszonyokhoz képest nőnek, a vidék valódi bennszülöttei. Legszebb része e növénytannak is, mely a növényekből a föld minőségére, a környező légre következtet vissza.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

BÉLA.*

1854.

Bulwer szerint «ki egy maradandó becsű könyvet ír, az emberiség legnagyobb jóltevői közé számítandó».

És ez épen nem túlmerész állítás. Oly könyv, melyben egy szellemi élet egész belvilága, a valóból és gondolkodásból fogamzott világító eszmék, a szív melege, vagy a művészetben ragyogó képzelet mintegy tűzpontba vannak összeszorítva, a naphoz hasonlítható, melyet a sajtó által mindenütt láthatóvá tévén, egy egész nemzet jelenkorát bevilágítja, fölmelegíti vagy elbájolja.

A könyvek egy nemzet nevelésének lényeges kiegészítő részei. Korunkban nemcsak az élet bír fejlesztő hatalommal a lélekre. Bármelyik művel-

* Irta Irínyi József. Pest, Müller Gyula bizománya. Két kötet.

tebb egyén szellemi életében a könyvek nevezetes szerepet játszanak, s a magasb eszméket, a szélesebb körű érzelmeket csaknem kirekesztőleg a belélet e tűzpontjai élesztik és gyújtják meg.

A könyvek a köz- és magánélet számos foglalkozásait s állapotját helyettesítik. Sok tanban csaknem fölöslegessé tették a tanszékeket, mert tanítóink. Az erkölcs- és jellemtisztaságban a legjobb tanácsokat adják: gyakrabban folyamodunk hozzájok, mint apáink vagy barátainkhoz. Bánatban nem hasztalan keresünk bennük rokonérzetet vagy vigasztalást, midőn anyát vagy gyöngéd testvért tőlünk a sors elragadott; ki a kedély vagy szenvedélyek megtestesítésében keres szórakozást vagy lelki tápot, bennük föltalálja a szinpadot.

De sok lenne mindent elősorolnunk, mi által hű fogalmat adhatnánk azok általános hatásáról.

E hatás nem enyészik el a jelenkorral, számukra örök életet biztosít ugyanazon sajtó, mely mindenütt láthatókká teszi. Mivel a szellemi világhoz tartoznak, a táplálás következtében mitsem veszítenek magukból. Az anyagi világban csak a lánghoz hasonlítnak, melynél bármennyi egyes világ gyújtassék, nem homályosúl.

Történelmi szempontból rendkívüli fontosságúak.

Nagy könyvtáraink hasonlók földünk átalakulási rétegeihez. A történész a földvizsgáló példájára itt sorban vizsgálhatja minden kornak hátrahagyott emlékeit, melyek nyomán annak fejlési fokából, az irányeszmékből, valamint az akkor tenyészett életből eleven képet bír alkotni magának.

De valamint a föld rétegeibe rejtett maradványok közűl azok legérdekesbek s tanúlságosabbak, melyek a legfejlettebb teremtmények testidomait mutatják föl, melyek nemcsak az avatatlanokat ejtik ámulatba, hanem a szakértőnek legtöbb s biztosabb fogalmakat adnak — mivel minél fejlettebb életű volt a lény, létele annál több mellékkörülményeket föltételezett — úgy az emberiség múltjával foglalkozó inkább a bizonyos tekintetben kiváló jellemű és ép fejlésű műveket keresendi, melyek a kor eszméiből táplálkoztak és egy tisztára forrott vagy lelkesűlt szellemi erőtől nyerték idomzatukat.

Csak ily műveket fog valódi könyveiknek ismerni el. A többit másod foku tanúknak tekinti. Az irodalom nagy része hasonlít a földtan mészrétegeihez, melyekről tudva van, hogy csupa élőlények maradványai. Apró csigaházak milliárdjai képezik azokat, melyek azonban úgy összetömbösítvék (conglomeráltak), hogy fejlett példányt szemünk nem bír megkülönböztetni. A nagybani működés

itt bámulatra ragadhat ugyan, de inkább az élettelen, mint az érző és mozgékony világot személyesítik. Az egymáson élődő polypok, melyek szintúgy hegyekké tornyosúlnak, egy alsóbb rendű teremtés *tüneményei* s életről, virulatról semmi fogalmat sem képesek adni.

De hagyjuk el a hasonlatokat!

Elég hozzátennünk, hogy mi az élősdi és fejletlen elmeszüleményeket nem tekintjük könyveknek.

Mi tisztán kinyomott jellemű, tenyészet- és gyümölcsökben gazdag műveknek adjuk e nevet, melyek a jelenkor elevenítésére s az utókornak érdekes tanúlmányúl szolgálhatnak.

Sokan fogják ezt túlzott követelésnek tartani. Sokan fogják mindezt úgy érteni, hogy mi csak a *lángész* műveit akarjuk elismerni.

Nem szeretjük az emberi tehetség különböző fokait osztályozgatni és elnevezni. Ha csak azt akarnók eldönteni: mi a *lángész* s mi a *tehetség*? soha sem volnánk képesek a határvonalat elvonni, vagy közbeeső osztályzással segítni magunkon.

E kérdést hagyjuk másoknak. Mi csak azon meggyőződésünket mondjuk ki, hogy az írók sokkal nagyobb részében van meg a képesség valami *maradandó* becsűt, valódi könyvet írni, mint sokan hiszik.

Nem képesség, hanem föltéve a kitartó munkát, egyéb hiányzik náluk, s ez az *önismeret.*

Tehetségeik és fejlődésüktől idegen téren természetesen csak sínlő életű s alig középszerű műveket képesek előállítani; míg ha oda fordítanák munkásságukat, hol szellemi vagyonuk által a föld előkészítteték s a hivatás kedves érzete által éltető lég környezné, dús termékenységnek indúlnának.

Ez önismeret, e saját út föllelése általában nem könnyű föladat; de a köz-, valamint önérdek tekintetéből oly fontos, hogy annak keresésében áldozatoktól nem kell visszaijednünk. A jelen és múlt számos férfiai későn lelék föl valódi hivatásuk pályáját.

Hogy hosszadalmasak ne legyünk, csak pár példát hozunk föl: Cromwell negyvenkét éves korában kezdi hadi pályáját, Cooper (egy kitünő angol költő) ötven éves korában, Rousseau szintén későn kezd írni.

Az egyszer föltalált úton a haladás, valamint a kitartás nem nehéz, sőt nevezetes, mivel a siker és új meg új diadalok az erőt lankadni s a kedvet közönynyé válni nem engedik.

Ez útat kisérletek nélkül föllelni gyakran nem sikerűl. Ki kisérletet tesz, csak azért teheti, hogy okúljon belőle.

De a kisérlet hogy szolgáljon tanúlság gya-

nánt, ha ez őszinte igyekezet nincs őszinteséggel viszonozva? ha nincs az irodalomnak egyenesszívű barátja, ki mindent elmondjon, a mit megfontolás után igaznak lát, s semmit se hallgasson el, mi a nagy érdek előmozdítására szolgálhat?

E barát a józan, egyenes kritika.

Ha ez és az irodalom között nincs meg a legbensőbb solidaritas, valamint az írók örökös sötétben tapogatódznak, úgy a közvélemény is lassanként elfelejti méltóságát, könnyelművé lesz s tévútra vezettetik . . . .

Az előttünk fekvő mű nyilván kisérlet. Minden kisérlettevő egyenlően el lehet készűlve a sikerre, valamint a nem sikerűlésre.

Ez utóbbi eset a hatni és tanúlni akaró előtt épen nem lehet csüggesztő. Ez épen annyi, sőt gyakran több tanúlságúl szolgálhat neki, mint a sokszor elbizakodásra csábító tapsok és koszorúk.

Mi, kik az igazat eltitkolni vagy palástolni minden esetben károsnak tartjuk, nem vonakodunk kimondani, hogy a fentczímzett mű sikeretlen kisérlet.

Ez oly tárgyilagos igazság, mit ha ki nem mondanánk is, maga a dolog s ezen esetben a közvélemény is elég világosan kimondana.

E kimondás azonban előttünk, valamint a gondolkodó író előtt, csak mellékes dolog s közönynyel tekintendő.

Egy későbbi mű, mit várnunk a szerző irói szorgalma följogosít, könnyen feledetté teendi az első kisérletet, és ha föltalálandja azon tért, melyen szelleme biztos útat vehet magának, kétségkívül megírhatja saját könyvét. De, ha részrehajlatlan meggyőződésünk nem merő csalódás, e *könyv* nem leend regény, vagy akármely költői mű.

Szerző *Béláj*ában tehetségétől *idegen* téren áll.

Az alakító tehetség, mi az eszméket megtestesíti, csonttal, izmokkal látja el, okoskodásait idomokba, az élet tüneményeit — mi egy történetirói tehetségben is nagy adagban létezik — jelenetekben, csoportozatokban állítja elő, sehol sem mutatkozik művében.

Az elbeszélés varázsa titkát nem birja, valamint a bonyolítás és fejlesztés művészetét sem.

Az érzelem, e minden költői mű lelke, még helyenként sem ragad meg.

Mindez és még számos egyéb hiány is igazolja fentebbi állításunkat, mit hasztalan lenne előszámlálnunk.

E mű azt mutatja, mikép szerzőnek az eszmék mezején van valódi hazája — s ezen működve kell valaha megírnia *könyvét.*

E műből tisztán kitűnik az okoskodások iránti előszeretet. — Hogy az untató hosszadalmasság,

melyre nyújtatnak, egy regényben helyén kívül van s ezt épen nem teszi ajánlatossá, csak érintjük.

De bővebben kell szólanunk az okoskodások minőségéről, mint melyek iránt szerző különös hajlamot árúl el.

Mi azokban elismerjük újkorunk azon szellemét, mely az élet minden jelenetét, sőt százados szokásainkat is elemezni bátorkodik. Okoskodásaiban gyakran merész függetlenség s önálló gondolkodás nyilatkozik.

De ugyancsak jelenkorunk egy másik hibájába esik. Gondolatai nem tartanak egyensúlyt. Ha mások itéletétől független, gyakran elfogúlt önmagáé mellett.

A merész állítások önkényesekké válnak, miknek szilárd alapjok nincs. Az eszméknek inkább újdonságán, semmint azok igazságában szeret gyönyörködni.

Ez irány a másikkal, mi e műben több helyt nyilvánúl s a vizsgálási hajlamban áll, merőben ellenkezik.

Az író nagy hajlamot mutat a mysticismusra. Több helyt fordúl elő művében, sőt a mesében fontos szerepet játszik a *delejezés*. Hogy az életben mily szerepet játszik s mennyiben általános vagy kivételes, azt nem annyira hely, mint a *megállapított* tények szűkében nem vitatjuk.

De szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy sem a költő sem a gondolkozó nem szorúlt e csodák fölhasználása és tárgyalására.

Mi a költőt illeti, bebizonyúlt, hogy magas művészete nem szorúlt bárminő machinákra, hogy hatását vagy önméltóságát emelje.

A gondolkozó, ha figyelmezett korunknak az igazság útján való folytonos és biztos haladására, minden nyomon beláthatá annak titkát. Az egész igen egyszerű és abban áll, hogy a legnagyobb gondolkozók és vizsgálók nem nagy ugrásokban és távolban keresik a haladást. A természet járatlan rengetegének titkait nem igyekeznek merészen kitalálni. Az említett, épen nem gyáva hadsereg lépésről-lépésre készíti s egyengeti maga előtt az útat a föllegeken felűl emelkedő Alpesekre. A haladás lassúnak tetszik, de gyakran egyetlen lépés a legnagyobbszerű és mosolygóbb kilátást nyitja meg, honnan egész eszmebirodalom egyetlen pillanattal belátható. A kész úton addig haladnak, míg csak benne tart, s annak végeztével nem látunk más teendőt, mint azt egy kevéssel tovább minél biztosabban megépítni. E továbbépítés gyakran óriási szilárd munkát igényel, melytől a siker öntudata s a kitartás vissza nem ijed.

Annyi érdekes, a természet annyi csodája létezik közelünkben, hogy nincs miért kalandokra

indúlni ki, s mindig gyanús az oly kutatónak egyedűl az igazság iránti lelkesűlése, a ki azokat keresi.

Nemcsak a delejezésnek fölhozásában, hanem a szerző egy másik kedvencz tárgyában is látszik a tévesztett és jelenkorunkban meg nem engedhető gondolkozási irány.

Az előttünk fekvő műben azon eszme is fejtegetve van, hogy nemcsak az ész, hanem az érzet is föltárja előttünk az igazságokat. Így szerinte a sejtelem s más mystikus érzeteink vezetésére is támaszkodhatunk. Kevés józan, kevés csak valamennyire gondolkozó ember van, ki be ne lássa e tan ferdeségét, s merő alaptalanságát. Azért annak tárgyalásába nem bocsátkozunk, csak annyit jegyzünk meg, mikép ez irány szerfölött veszélyes. Ez legegyenesebben igyekszik viszszavezetni a babonára, melynek ködét némileg eloszlatni a közelebbi századok annyi értelmi napjára volt szükség; behálóz azon lánczok közé, melyeket széttépni annyi küzdésbe s áldozatba kerűlt.

De hála az igazság mindennapi győzelmeinek, ott állunk, mikép oly könyv, — főként ha az más tekintetben sem képes hatást tenni, — mely ily merőben kényleges vagy meg nem alapított tanokat hirdet, ezek által önbecsét rontja.

Az író ily tanok által minden gondolkozó

ember előtt veszt hiteléből, míg a közönség föl nem világosúlt részét tévútakra vezetheti.

Valamint az eszmék terén működő szerző, úgy az igazság érdekében e megjegyzést kötelességünknek véltük.

Vajha e szűk körben csak megpendített eszmék legalább némi megfontolásra buzdíthatnának. Nem azok elősorolása, hanem az ügy fontosságára akarjuk vonni a figyelmet.

Nem új bölcselmi tanokat akarunk hirdetni. Egyszerűen a közönség azon részéhez kivánunk számíttatni, mely mindig kész a jeles művekre föllelkesedni, — mindig kész a jót és szépet megtapsolni, — s csak az fáj, ha nincs elég tárgy, mely az öröm nyilvánítására gyakran adjon alkalmat! Így az olvasók többségével teljesen együttérzünk.

Óhajtva várjuk azon írókat, kikről elmondhassuk, hogy megírták könyvüket.

FÁNCSY-ALBUM.*

1856.

Ez irodalmi termékről szólván, a napi és heti sajtó első kötelessége a *kegyeletről* szólni, melylyel jeleseinknek tartozunk.

A kegyelet nevében szerkesztették, a kegyelet nevében voltak kiadva az előfizetési ívek, s a lelkesedni, jót tenni mindig kész közönség a *kegyelet* nevében tölté be azokat. Mi természetesebb mint az, hogy az ismertető is mindenekelőtt a kegyeletről szóljon. Tudjuk, hogy az olvasó már is olvasatlanúl akarja átfutni czikkünk néhány kikezdését, mintha csak hallgatást intene, mikép előre és látatlanra el tudja mondani mindazon czifra sza-

* Kiadja Szilágyi Virgil. Írták: Bernáth G., Bulcsu K., Császár F., Éjszaki K., Kempelen Riza, Lauka G., Lévai J., Lisznyai K., Sal Ferencz, Thaly Kálmán, Tompa M., Tóth E., Tóth K., Vadnai K., Vahot Imre.

vakat, melyeket egy kis variatióval már leszállított áron, hírlapokban és kalendáriumokban ezerszer fennhangon árúltak. Azonban kérjük, ne tegye azt, mert könnyen megeshetik, hogy az irodalmi kegyeletre nézve valami új és rövid változattal szolgálhatunk, mely tán a Nr. 100-dik.

Azzal még semmi újat sem mondtunk, hogy a kegyelet a legszebb lelki tulajdonok közé tartozik; hogy közönségünk, hála az égnek! bőven van megáldva e tulajdonnal, hogy akárki fordúljon hozzá e szép szóval (mert szónak is szép), az sohasem hangzik el a pusztában.

De tán egészen új az, mit íróinkhoz fordúlván, el akarunk mondani s őket figyelmeztetni, hogy a közönség e legszebb tulajdona épen oly tiszteletet, kegyeletet érdemel, mint a milyennel az minden jó és szép iránt viseltetik.

Ha valamelyik író elhunyt jelesünk fölött egy verset rögtönöz, elnézésre számíthat; midőn föltárja érzelmeit, elmond néhány eszmét: csak egyes virágokat, egy-egy jól, rosszúl, kisebb nagyobb izléssel összerakott bokrétát vet a sírhantra, s kinek jutna eszébe azokat bírálgatni és elemezni?

Egészen máskép áll a dolog, ha a kegyelet összegyűjtött adományaiból szobrot állítunk föl az elhunyt emlékének. Nemde megkivánnók, mikép ez emlék a legjelesebb szobrász vésője alól kerűljön ki, hogy az ne legyen kontár munka, de hű

kinyomata a közönség részvétének és méltó az elhunyt érdemeihez.

Ily emléknek nézhetjük a szinházunk elhúnyt tagjának, FÁNCSYnak arczképével diszített ezen *Album*ot is, melynek külső kiállításáról csak dicsérettel szólhatunk. A legszebb saloni asztalra is odaillik diszítményűl, s a főrangúak közt is számosan fogják e kitűntetésben részesíteni.

Magában szerencsés gondolat egy könyvben állítni emléket, mely, ha valódi és belbecse van, maradandóbb a márványoszlopoknál s e fölött még azon érdeme is van, hogy nincs helyhez kötve, hanem az ország minden részében bírhatják.

Ha a *Fáncsy-Album* belbecsét tekintjük, úgy találjuk, mikép az rendkívül csekély tartósságot igérő emlék, és épen nem lehet úgy tekinteni, mint a mely irodalmunk jelenlegi állásáról csak távoli fogalmat is adna. A ki emlékszik még a hajdani *Aurorá*kra, tudni fogja, mikép ez aranyos szegélyű könyvek az akkori legjobb irodalmi erőket egyesíték magukban, s fő czéljok volt, hogy a salonok asztalára kerűlvén, ne csak aranyos szegélyük és selyem kötésükért díszelegjenek ott, hanem mintegy példány-gyűjtemények legyenek irodalmunk akkori állásához képest.

Miután a *Fáncsy-Album* előfizetés utján lőn kiadva s így a vállalatnak anyagi kárvallásától tartanunk nem lehet, kimondhatjuk, hogy e

gyűjtemény szomorún néz ki abban az aranyos köntösben. Könnyen vigasztalhatnók magunkat, ha csak ez volna a baj. Az az aranyozás, szép papir, még nem oly nagy dolog — ha mindjárt Simon Pista könyvére vesztegetnék is; sokkal nagyobb baj az, hogy bírálói tisztünk kényszerít kimondani, mikép a tartalom se a közönség kegyeletéhez, se a czélhoz, se jelenlegi irodalmunkhoz épen nem méltó; és fájdalom! nem első eset, hogy ha valaki kegyelethiánynyal vádolható, nem a közönség az, hanem egyik vagy másik irodalmi ember, egy vagy több író, a szerkesztő és munkatársak.

Egy adatteljes életrajz nyitja meg az albumot Vahot Imrétől, mi a maga helyén van és kérjük az olvasót, hogy erre, valamint egy-két kisebb versre nézve kivételt tegyen. Nemcsak kivételt, hanem különös kiemelést érdemel a legelül álló vers Tompa Mihálytól. Czíme: *A költő fiához* (levél). A költészet benne eszmedúsan és művészien van megénekelve. E költemény csak szép formájáért is beillett volna egy műremekekből álló *Almanach*ba. Van két nagyobb verses költemény, egyik fordítás Császár F.-től, másik *Keme Tuba* Bulcsú Károlytól (költői beszély).

Ha az elsőbbik fordítmányról véleményt akarunk mondani, nem szükség azt összehasonlítni az eredetivel. Csak kérdésképen intézzük szerző-

höz: megértené-e, ha valahol ilyesmit olvasna: «Jer, Foscoló, jer! szórj velem jáczintot bőven reája»: (egy sírra), «önmagunkba térve én honfitársim jobb nyugalmat adnak halottaiknak; *birni föld alatt is mindenki hat már nyuglakot sajátul,* s Eliza önön hamvain pihenhet».

Ez igen szép nyelv lehet, csak az a kis hibája van, hogy semmi nemzetbeli, bárminő éles észszel megáldott ember egy szót sem ért belőle. Képzelje már az olvasó, hogy ez így megy elejétől a 10-ik lapig. Mért szólunk aztán kegyeletről, ha még nyelvünknek is ily kevéssé irgalmazunk!

Bulcsú K. költői beszélye eleinte szépen indúl neki, csinos verselést látunk benne, habár se a szenvedélyeket, se az érzelmeket nem tudja találóan kifejezni. A mese úgy kezdődik, mintha valami drámai vagy tragikai kifejlést várhatnánk; de mire a beszély végére érünk, a szó teljes értelmében elpárolognak. Nem hinné az olvasó, pedig szóról-szóra úgy van; a személyek holdvilággá változnak!

«Istennő, szellemtestű holdvilág,
A szerelem legszűzebb asszonya
Fényes karján emeli fel a hőst,
Melyet rokon-derekán átfona»... stb.

E holdvilággá sublimált költészet a föld minden lakói előtt legalább is megfoghatlan. Én olvastam Byront angolul (nem dicsekvés, mert min-

denki teheti, ki e nyelvet érti); legalább azon hitben voltam, hogy értem a mit olvasok; de e költemény végét legjobb akarat mellett se értém. Ha szerző Byront akarja utánozni, utánozza abban is, hogy fejezze ki magát tisztán, állítsa elénk erős, határozott és biztos vonásokban költői képeit, hogy más is gyönyörködhessék bennük. Ki elég merész oly bravour-műhöz fogni, minő egy költői beszély, kellene annyi önfeláldozással bírnia, hogy művéből kitörülje mindazon bármi fáradsággal vagy látszó ihlettel összerímelt helyeket, melyek a mű egészét megrontják. Különben e mű hibái közé tartozik még, hogy a régi pogányság és keresztyénség harczát akarja csak úgy előállítni, mint azt egy túlcsigázott képzelet előállíthatja, minden historiai vagy mondai alap nélkül. Ha Byronnak is szemére vetik, hogy alakjai a phantasia szüleményei, legalább annyi áll, hogy alakok és földi lények, kik élnek, még pedig tevékenyen élnek, s látjuk, hogy legalább létezhettek.

Mennyivel szomorúbb azonban, hogy a prózában írt beszélyekben is, melyeknek még nagyobb mértékben kellene az életet tükrözniök, csak képzeletből vett életet és alakokat látunk festve. Novella-szerzőink, kik köztünk élnek, többnyire a franczia regényírók utánzói. Ha csupán a modort és külformát utánoznák, még az csekély hiba volna; de midőn a franczia *életet* vagy helyeseb-

ben a francزia regényírók képzeletében teremtett francزia életet a mi életünkkel majmoltatják, az már csakugyan nem tréfadolog. Így járnak el Vadnai K. és Kempelen Riza ez *Album*-ban közlött beszélyeikben, s így járt el Éjszaki K. drámai beszélyében, azzal a különbséggel, hogy ő a görög életet akará képzeletből megteremteni. Kempelen Riza igen nagyon szereti a borzasztót, a mi hölgyírónál csodás tünemény volna, ha a mesterkéltség mindenben, a mit ír, tisztán nem mutatná, hogy egész költészete — ha ugyan erről legkevésbbé is szó lehet — kölcsönzött.

Sokan minden nő-írónak ellenségei, sokan nagyon elnézők irányukban. Mi közép úton állunk, s a kék harisnyának se gyűlölőivé, se imádóivá nem szegődtünk. A szellem világában nincs különbség a férfi és nő között. A nő épen úgy lehet költő, mint a férfiú, a maga neméhen; de nem minden férfi és nem minden nő lehet költő. Sokkal könnyebben lehet akárki tudós, mihez csak kitartás és tárgy iránti szenvedély kell. — Meg vagyunk győződve, az igen tisztelt hölgy minket udvariatlansággal fog vádolni; de fontolja meg, hogy egészen más téren állunk, mint a hol megtámadhatók vagyunk. E helyen nem lehet szó udvariatlanságról, mert nem kötelességünk bókolni, hanem igen is kötelességünk kimondani teljes meggyőződésünket. A tehetség egyik lényeges

bélyege a természetesség, mit műveiben sehol sem találunk, és, fájdalom! se ő, se mi nem tehetünk róla.

Lauka G. és Bernáth G. életképei a nagyobb művek, melyeket megemlíthetünk; de irodalmi szempontból most az egyszer nem akarunk többet mondani róluk, mint azt, hogy nálunk tán még maig is a *humort* és *cynismust* összetévesztik.

Általában az *Album* tartalma olyan, mikép nem lehet műveltebb ember, ki tizedrészét is unalom nélkül olvashatná.

Aztán ez azon könyv, melyet a kegyelet nevében ajánlotok a közönségnek s melyben oly kevés nyoma van a kegyeletnek az irodalom ügye iránt?

Ily könyvek az irodalom iránti részvét firmája alatt adatnak ki; s nem gondoljuk meg, hogy ezek rontják meg annak ügyét. — Az által, hogy ha bármi más ürügy alatt, mint maga a könyv érdekessége vagy tartalmassága, munkákat adunk ki, hozzá szokik közönségünk úgy tekinteni irodalmi termékeinket, mint melyekért Isten fizesse fejében kell kiadni a pénzt; s midőn a jótékony czélú könyvekben azt látja, hogy irodalmi termékeink nem olvasni valók, kétkedni fog az előfizetési ívek igéreteiben. Az ily jótékony czélú, de rossz könyvek több kárt tesznek, mint hasznot; mert míg egyeseknek ideiglenesen használhatnak (e használást más úton épen oly jól el

lehet érni), sokkal magasabb ügynek ártanak. Irodalmunk tekintélyét tetemesen rontják, míg a magánosok ügyében pénzgyűjtési eszköz gyanánt használtatnak.

Vajha megszünnék hát minden, ezelőtt oly gyakori, csupán kegyelet és részvét nevében rendezett könyvkiadás! Hadd találja fel az irodalompártolás a maga természetes medrét; hadd keljen el minden könyv belbecse és tartalmasságához képest, nem pedig akármely más mellékes tekintetből. Nincs oly magánérdek, nem lehet az a mellékes dolog, melyért az *ügyből* csak egy hajszálnyit is szabad volna föláldoznunk. Ha *Album*ot adunk, legyen annak tartalma olyan, hogy közleményei irodalmunk jelen állásában példányképül legyenek felmutathatók, hogy ne részesűljön egy ily irodalmi vállalat, mindegy akár kimondott, akár ki nem mondott, de mindenki által tett szemrehányásban: alamizsnaként adám érette pénzemet.

Mindezek igen kellemetlen dolgok lehetnek; de szükség volt elmondanunk, midőn látjuk, hogy azon könyveket, melyek irodalmunk valódi díszei, a közönség gyakran figyelemre sem méltatja. A könyvvétel csak adakozássá vált az írók számára; de midőn látjuk, hogy oly művek, minő gr. Teleki Józsefé, mely hazánk egyik legszebb korának történetét tárgyalja, és minő Szalay

Magyarország története, a könyvárusok polczain hevernek, ellenben a nagy zajjal és jótékony czélokra hirdetett gyenge munkák találnak közönséget, úgy hiszszük, van okunk szót emelni az irodalom érdekében.

Olvasóink előtt sajnálatunkat kell kifejezni a fölött, hogy jelen évi bírálataink sorozatát roszszalásokkal s a szigor e komolyságával nyitjuk meg, de az ügyek nem szokták megtartani se az új évet, se más ünnepnapokat; mi pedig erről nem tehetünk. Nekünk a tényekhez kell ragaszkodnunk, s habár az új év ily bajlóslatúan látszik kezdődni, meg vagyunk győződve és reméljük, hogy az év folytán sokszor lesz alkalmunk dicsérőleg és derűltebb hangon szólani!

Zárjuk be mai czikkünket Tompa fentemlített leveléből egy, ezen egész ügyhöz illő verssel, melyben a költői méltóságról szól; mi azt irodalmunkra alkalmazhatjuk:

Megsért ki ránk *sajnálva* útal,
S a részvétnek bemutogat;
Bennünk a nép jár koszorúval,
Vagy hord czondrát és foltokat!

A MAGYAR NÉP KÖNYVE.*

1856.

E vállalatról többször szólánk, érdeme szerint, méltánylólag. Kiemeltük, a régibb folyamokról szólván, példátlan olcsósága mellett belbecsét, mire nézve folyóirataink közt versenytárs nélkül áll.

Lássuk az új folyamot, melyről szerkesztők azt mondják, hogy az a vállalat próbaéve lesz.

Az előttünk fekvő füzet mindenben megfel azon mértéknek, mely szerint az eddigi füzeteket itéltük.

Szerkesztők, igen helyesen «nép» alatt nem a nép legalsó osztályát értik. Annak egy irodalomban sem írnak, vagy csak oly műveket írnak, melyek kívül esnek az irodalmon. Minden művelt népnél azon értelemben veszik a népiest, a mely-

* Szerkesztik: CSENGERY Antal és KEMÉNY Zsigmond. Új folyam. I. füzet. Pest, 1856. Kiadja Heckenast Gusztáv.

ben szerkesztők, kik programmjokban többször kimondák: nem szükség a nép számára külön irodalmat teremteni; mert a nép — a nagy közönség. Az irodalom föladata nem leereszkedni bizonyos sértő hanggal, mely érezteti az olvasókkal, hogy gyermekekkel, tudatlanokkal van dolga. Emlékszem egy úri emberre, ki mindenkit egyaránt kendezett. Azt hiszszük ez is helyesebben fogta föl a «népiest» mint azok, kik kétféle irodalmat akarnak alkotni, egyiket az «uraim», másikat a «hallják kigyelmetek» számára. Szerkesztők már ildomosságból is óvakodnának kasztokat állítni föl az irodalomban, midőn a politikában már megszűntek. Nem fogják mondani, a mit a bráhmánok országában, hogy az a kétszerszülöttek-, ez meg az egyszerszülötteknek szól. A keresztyénség ez osztályozást nem ismeri; a szent könyv csak azt mondja: elvész az én népem, mivel hogy tudomány nélkül van. E *nép* alatt egész Izraelt értették a próféták. S a ki a népies irodalmat műveli, nem tehet okosabbat, mint a mit az előttünk fekvő vállalat szerkesztői kitűztek: 1. írni egyszerűen s ez egyszerűségben helyezni a népiest; 2. a nagy közönségnek nem a legműveletlenebb részét tartani szem előtt, mert így nem fogunk taníthatni. Tudja ezt a ki pædagogiával foglalkozik. Azt is tudja 3. hogy a nagy közönséget közelebbről érdeklő dolgokról kell átmenni a távolabbiakra.

Ime a népies előadás három fő elve, melyet az előttünk fekvő vállalat szerkesztői kitűztek. Ők ennélfogva nem csak *nagybecsű* dolgozatokat nyújtottak, hanem ismereteket és jó ízlést terjesztettek. De nem kevesebb érdemük, hogy a népies fogalmát meghatározták, határozott elvekre fektették, s példányt, módszert állítottak föl a szerkesztésben.

Sajnos dolog, hogy vannak, a kik e tények előtt szemet hunynak. A journalisztika kötelessége pedig azokat elismerni s már csak a «módszer» elismerése végett is kivánni, hogy e vállalat soká fennmaradjon.

De tartalma is megérdemli azt. Szerkesztők verseket, költői műveket csak legjelesb íróinktól adnak. Kiindulási pontjok: hogy a szép csak nyer becsében, ha egyetemivé teszik, s azzá akarván tenni, nem szabad változtatni föltételeit. Előttük elégnek tarták, ha legfölebb «erkölcsi maggal» bírt a mű, melyet a nagy közönségnek, a népnek írtak. Innen aztán, hogy minden hivatlan hivatottnak érezte magát művelni ez irodalmi ágat, hol, a minták után itélve, oly könnyű szerrel lehetett aratni a dicsőséget. E vállalat szerkesztői más elvet állítottak fel. Ők kimondák, hogy a fölött műbecset is követelnek s példányt adtak Aranytól és Petőfitől, Tompától és Erdélyitől a versnemben, s B. Eötvöstől, Gyulaitól és Jókaitól az elbeszélésben.

E vállalat a költői műbecs követelése által

szintén szolgálatot tett az irodalomnak, elvet mondván ki, mely nem engedi, hogy a népirodalom ponyvairodalommá sülyedjen. Az újabb füzetben szintén jeles költeményeket adnak a szerkesztők Aranytól, Tompától.

De az elbeszélő rész? halljuk mondani: ez fordítás! s e részben sülyedést mutat a vállalat az újabb füzetben.

Ellenkezőleg, mi e részben is haladást látunk. Ismervén a szerkesztők elveit, nem kétkedünk kimondani, hogy ők bizonyosan azon elvből indúltak ki, melyet Brassai, nem ugyan e vállalatra, de ide teljes joggal alkalmazhatólag és helyesen mondott: miszerint inkább akarják a szerkesztők, hogy azt kérdezzék, miért állították ki e rovatot ezúttal fordításból, mint hogy azt kérdjék: miért állították ki eredetiből. Mi a jó eredeti mellett a jó fordítást is nyereségnek tartjuk — annak tartja a világ minden irodalma — s a rossz eredetinél sokkal de sokkal többre becsüljük. Avagy mennyivel eredetiebbek azon franczia kaptára készült, franczia regény és drámai reminisczencziákból egybeférczelt *eredeti* novellák, melyekkel divatlapjaink és albumaink telvék? Valóban különös! Egy Eötvös, egy Gyulai s mások legjelesbjeink közűl *valódi nyereségnek* tartják a fordításokat. Külföldön Bulwer maga fordítá le Schillert és Göthét, Longfellow Amerika legnagyobb költője számos

fordítással gazdagítá irodalmát. Byron nagy lángész, kit fiatal költőink kétségkívül bámúlnak, sokat fordított. Maga Schiller a németeknél, Vörösmarty nálunk, nem tarták megalázónak fordítni, sőt Petőfi a kitünő lyrikus is fordított. A *Kisfaludy Társaság* külföldi regénytárt indított meg, melybe Petőfi sem vonakodott fordítani. Az *Atheneum* talán többet tőn egy *Colomba* s más idegen jeles művek fordítása által, a jó ízlés terjesztésére, az eredeti novellairodalom kifejtésére, mint kritikái által. Mert azon folyóirat szerkesztőinek jobb volt ízlése, mint a mily alaposság volt egyszer és másszor kritikáiban, melyek — általán véve — szintén üdvös hatást gyakoroltak korukra. Valóban nekünk nagyon is gyanúsnak tetszik az az irodalmunkban itt-ott mutatkozó izgatás a fordítmányok ellen. Talán félnek némelyek, hogy eredetijök sülyed becsében a közönség előtt, a jeles külföldi példányok mellett? Nem gondolhatunk egyebet. Részünkről fölszólítjuk a vállalat szerkesztőit, ne törődjenek e fészkelődéssel; adjanak több fordítást is, egy Dickenstől s más a jelenkor legkitünőbb költőitől, gazdagítsák irodalmunkat több oly kitünő elbeszéléssel, minő az előttünk fekvő füzetben a nevezett írótól *Egy katona története*, melyet a közönség a legnagyobb részvéttel és köszönettel fogadand.

Még csodálatosabb azonban, a mint a John-

ston, maga nemében páratlan munkája *átdolgozását* fogadják némelyek. De kik? Természettudósok? Korántsem; mert ők igen jól tudják, ki volt az a Johnston, ismerik roppant tudományos érdemeit, melyek különösen a mezőgazdasági vegytan körűl oly számosak. A német irodalom tele eredeti népszerű művekkel, s még is már több fordítás jelent meg az angol vegytudós munkájából, melyet a közönség úgyszólván mohón kapdosott el. Miért volna bűn e szakban épen a legjelesebb népszerű mű átdolgozásával gazdagítni irodalmunkat s gyarapitani a közönség ismereteit? Nem lehet azért tagadni, hogy Csengery úr szolgálatot tett az irodalomnak, ha egy Johnston művének nem csupán fordítására, — mi magában is jó lett volna, — hanem, a mi még nagyobb köszönetet érdemel, átdolgozására vállalkozott. S ha ez átdolgozás folytán már szólt a légről, vízről, földről, növényről, kenyérről, húsról: engedjétek meg, hogy azon fejezeteket se hagyja ki, melyekben a kávéról, theáról, csokoládéról értekezik a tudós angol. Hiszen ha a nép legalsó osztályát értenők is *nép* alatt, jól mondá a *Pesti Napló* közelebbről: menjetek az alföldi városokba; láthatjátok, hogy már a piaczon a kofák is árulják ez italt. Hogy titeket, ujságírókat nem érdekel, mit isztok, mit esztek; erről se dr. Johnston nem tehet, se a *Magyar nép könyve* szerkesztői. Johnston könyvét Csengery

úr egész terjedelmében akarja átdolgozni — s így az előfizető csupán ezen egyetlen műért is, ha egyéb e füzetekben nem volna, nem hasztalan adná ki pénzét.

A vállalat többi részei iránt általánosan egy értelem uralkodik: Kemény czikkeit a világ állásáról, mindenki jeleseknek ismeri.

Nem hagyhatjuk említetlen, hogy Jánosi czikkét s a *Gazdasági Lapok* jeles szerkesztőségének czikkeit a legtöbb lap említésre sem tartá méltóknak. Ez mutatja, mikép ujdondászaink nagy része nincs tisztában azzal, mi a közönség s mi érdekli azt.

Mi a *Magyar nép könyve* nevezett czikkeinek olvasását lelkiismeretességgel ajánlhatjuk mindazoknak, kik a verseken és novellákon kívül egyebek iránt is érdeklődnek.

Ajánljuk a füzetet, valamint az egész vállalatot, mely — a maga szerénységében — helyét betölti népies irodalmunkban, s valóban sokkal nagyobb pártolásra volna érdemes, mint a minővel eddig találkozott.

Óhajtandó, hogy ez oly gyakran pengetett phrázis «pártoljátok az irodalmat» csupán ily vállalatok számára legyen föntartva irodalmunkban, a helyett, hogy azok ellen gyanúsító czélzások tétetnek.

A MAGYAR TÁRSAS ÉLET.*

1856.

Ki az előttünk fekvő könyvet átolvassa, örömmel fogja iróasztalára tenni, hogy még egyszer olvassa el, s az tán könyvtárában is kitünő helyet foglaland el, mint olyan, mely nem csak a jelenre nézve ad sok helyes irányeszmét, hanem jövőben is hű képeként fog tekintetni jelen társadalmi viszonyainknak. Szerző röpiratot akart írni, s tán észre sem vette, hogy csaknem *könyvet* írt. Szerző nemcsak szerény tanácsadóként lép füzetével a nyilvánosság terére, hogy beteges társadalmunknak önámítás és üres vigasztalás helyett édes enyhítő szereket ajánljon, hanem meg is akarja győzni a beteget a felől, mikép szereire valóban nagy szükség van. Bajainkat éles belátása nem csak

* Írta Mocsáry Lajos. Müller Emil könyvnyomdában. Ára 1 frt p. p.

fölfejti, hanem ki is mutatja, hogy mindazok igen szükségképi következményei a rég és közel múlt viszonyainak. Nemcsak felvilágosít, hanem sokban védőként lép föl. Ez elemzés, e vizsgálódás folytán társadalmunk elég híven van jellemezve. Szerző arra törekedett, hogy ne egyéni felfogásból gyakran szépíthető vagy torzítható *képet* adjon, hanem egy részrehajlatlan *tükröt* tartson az olvasó elé. E hűség, mely éles vizsgálat eredménye, az, mi e könyvnek érdeket, hogy úgy mondjuk, könyvtári becset ád, daczára annak, hogy az egész mind külmind belformára nézve röpirat jellemet visel; daczára annak, hogy a szónoki elemnek, mint a röpirat természete engedi, benne nagy része van. De e szónoki modor alatt nem kell üres szóvirágokat érteni, melyek a képzelődést ébresztik, hanem azon egyszersmind józan és meleg szónoklatot, mely az észre, s a hol kell, a szívre is hatni tud — szóval nem a ragyogó, hanem a *meggyőző* szónoklatot.

Nemcsak ez említett tulajdonokért ébreszti föl e füzet az olvasó élénkebb figyelmét; hanem általános irodalmi szempontból is. Az eszméket, a társadalmi kérdéseket évek óta csupán a napi sajtó tárgyalta, s még az sem oly tüzetességgel, minőt a napi sajtó köre is megenged. A napi kérdéseket tárgyaló röpiratok merőben kimentek volt divatból, s az előttünk fekvőnek szerzőjét örömmel

üdvözöljük, mint új és reméljük példája által buzdító kezdeményezőt e téren. Társadalmi kérdéseket legfeljebb regényekben láttunk itt-ott megpendítve, az elhanyagolt, árván maradt eszmék ügyét a költők fogták fel — s Isten látja, hogyan élnek azok e sajátságos gyámság alatt! Még a leghíresebb külföldi regényírók is társadalmi igazságok gyanánt adják ki azt, mi nem egyéb egy képzeletszülte mese vagy jellem támogatására szükséges paradoxonnál. Gyakran találnak helyet alapos eszmék is, de azoknak, a tapasztalásból okúlván, vagy nem adhatunk hitelt vagy maga a mű tárgya és egysége nem engedi meg, hogy bővebben és tüzetesebben kifejtessenek. Ha a kezünknél levő füzet szerzője a legjelesb regényírói tehetség volna is, azt mondanók: köszönettel tartozunk neki, hogy társadalmi eszméit ily tisztán adja elénk, úgy mint azok az élet részrehajlatlan vizsgálatából közvetlenűl támadtak, a helyett, hogy a gyakran csalékony képzelethez folyamodván, azokat az eszmék alapján igen könnyen alakítható irányregénybe szőtte volna.

Könyve bár nem regény, még is érdekes olvasmány, stylje kellemes, egyszerű, melegségre mutat, nyelve világos és elég hibátlan. Pedig, mint tudjuk, szerzőnek ez legelső műve; újabb igazolása annak, mikép hazánkban számos író létezik, ki magát nem nevezi írónak, s sok ismeretlen tehet-

ség létezhetik még, kit vagy hanyagság, álszerénység vagy semmikép nem menthető *úgynevezett* elv tart vissza annyi mondandótól és teendőtől a nyilvánosság terén.

Szerző, mint érintettük, mindenütt szorosan az élethez, a tényekhez tartja magát. Nem akarja magas elméletek által fitogtatni képzelő tehetségét. Bizalmasan szól, mint egy család tagja szólana a házi dolgokról, melyek csupán azt illetik. «Soha sem árt egy két bizalmas szó a maga helyén, nem árt egy kis társalgás» — mondja ő munkája kezdetén. — «Az ember a bajt, a bút is könnyebben tűri, ha meghitt emberének elpanaszolhatja. Úgy is oly rég társalogtunk . . . legalább *írjunk* egymásnak s mondjuk el, hogy mi még folyvást a régi jó barátok vagyunk.» Szerző munkásságot lát hazánkban irodalmunk terén. Szép munkásságot lát az anyagi téren is kifejteni, habár e részben még igen sok a teendő. Ellenben társadalmi viszonyaink szomorú képet mutatnak. «Nincs ország», mond szerző, «melyben a társaság oly szétzilált, oly szertehúzó állapotban volna, mint hazánkban. Helyzetünk e tekintetben aggasztó. A socialis tér most legfőbb munkássági terünk. Legnagyobb bajunk itt van. Itt kisértsük meg a segélyt.»

Társadalmi viszonyainkat, igen rövidbe foglalva, így jellemzi a szerző: «Kétséget nem szenved, hogy nálunk az aristokraták (ezek alatt a

mágnásokat értve) a legműveltebb társadalmi kört képezik. A társalgási művelt hang, az ízlés ez osztálynál van meg legnagyobb mértékben. Mivel a szép iránt a vonzalom minden időben föltünően uralkodó, természetes, hogy mindenki vágyik a magasb rendűek körébe, mint a mely nálunk a *szépet* képviseli. Aristokratáink hazánkban a közművelődésre, az ízlés és társalgási hang nemesítésére igen sokat tehetnének, ha kevésbbé zárnák el magokat a társadalom más rétegeitől. Az alsóbb osztályok örömest ismerik el vezérükűl mindenben, mi szép és jó a társalgás körében úgy, mint más hatáskörökben, ha e vezéri szerepet önmagok nem vetnék meg. A magyar népnél, mely aristokratikus, nemcsak a magasb műveltségnek, hanem a magasb születésnek is van tekintélye. — Azonban a főrangúak a dolog természetéből folyó tiszteletet idegenkedő magokviselete által sokszor magok hiúsítják meg. Magasb társadalmi köreink sok tekintetben műveltek, de a műveltség valódiságára nézve kételkednünk kell, midőn látjuk, hogy sok magasb körben egész tanulmánynyá vált, hogyan lehet az alsóbb születésűeket egy-két szóval, egy hanglejtéssel, egyetlen mozdulattal megalázni. Ez önkénytes elszigeteltség azt mutatja, hogy maga külön *kasztot* akar képezni a társadalomban, mi annyival feltünőbb, mivel a törvény előtti megkülönböztetés megszűnt; és elmúlt azon idő, mikor

csak születni kellett, hogy valakinek a törvényekben előjogok legyenek adva. Ez előjogok nem rég töröltettek el, s megfejthető, hogy aristokratáink még, a szokásnál fogva, magokat felsőbb rendű lényeknek képzelik. Mivel mindenki tudja, hogy e követelésnek nincs alapja, annál több ellenszenvet támaszt az alsóbb rangúak közt. A magasb műveltséget senki sem akarja elvitázni tőlük; de ha azt állítják, mikép azért nem ereszkedhetnek le azokhoz, kik nem tartoznak osztályukhoz, mert azok alsóbb műveltségűek levén, társalgásuk nem nyújthat élvet; ha műveltségükből nem csak a *humanitás,* hanem azon nép iránti vonzalom is hiányzik, melynek tagjai: társaságunkról méltán elmondhatjuk, hogy zilált állapotban van.» Szerző ajánlja a magasb rendűeknek az úgy mondható kaszt-szellem mellőzését, ajánlja a külföldre utazást; Pest ellen, ha gyűlhelyüknek választják, nem lehet kifogásuk (e fővárost a magyar aristokratia soha sem pártolta úgy, mint megérdemelte volna), mert nem a falak, de a társaság teszi a helyet kellemessé. Igyekezzenek vezéri szerepet játszani azon nemzetnél, melynek tagjai, melyre hivatva vannak, ez által nemcsak a közjónak tesznek szolgálatot, hanem egyszersmind magok érdekét mozdítják elő.

Nem kevésbbé érdekes továbbá és őszinte szerzőnek a hajdani táblabíró-osztályról szóló szakasza. Ez igen nagy osztályt nehezebb jellemezni, mint

az aristokratiát, mivel nem képez egyetlen zárt kört, mint ez. A hány megye, tán annyiféle a táblabíró. Ez osztály, úgymond, még hátra áll a művelődésben. Mert művelődés nem annyit tesz, mint a fényűzésben a mágnásokat utánozni, hanem a magaviseletben és társalgási modorban. E műveltség lehet alapos, lehet tökéletes a nélkül, hogy kénytelenek legyünk a magasabb körök hibáit is utánozni. A társalgási modorban mindig feltűnő a rosszúl felfogott utánzás s a feszes magaviselet. E ferdeségek oka abban kereshető, hogy a táblabíró keveset mozog, keveset utazik, keveset lát-hall. Kár, hogy középosztályunk annyira kerüli a nagyobb városi életet. «Pestet ajánlottam» — mond szerző — «magasb aristokratiánknak, oda szeretném idézni a jobb módú táblabírói családokat is a társas műveltség gyarapodásának okáért. Ha számosban látogatnák meg Pestet telenkint ez osztályból, itt magoknak kört alakíthatnának, mely fennállhatna igen jól, s ezen összes osztálynak középpontja, irányadója, gyűlhelye lehetne. Hogy ez nem történik, nagy részben hiúság az oka; mert mindenik inkább akar saját körében első, mint Pesten második lenni. E gyengeség miatt fosztja meg magát a városi élet kellemeitől és sokféle hasznaitól. Azért, mivel a mágnásokkal fényűzésben mindenik nem vetélkedhetik, foglalhat el saját körében oly tiszteletreméltó állást,

melytől senki sem tagadja meg a méltó elismerést.»

Érdekes czikkei még e könyvnek a «fényűzésről», a «fertálymágnásokról» s «az erdélyi aristokratiáról» szóló czikkei, melyek értekezésének mintegy természetes episodjait teszik. Mi itt nem terjeszkedhetünk ki azokra. Az egész műnek alapeszméjét és rövid jellemzését akartuk adni.

Eszmékről, elvekről és egy egész könyvről beszélvén, kicsinyesnek látszik ugyan, de egy igen csekély szó fölött kell vitáznunk a szerzővel. «A nyelv nemzeti kincs», mondá minap egy valaki, «s azzal nem kell kénylegesen bánni.» — Nem kell hát oly könnyen fölvenni minden szót, főként akkor, midőn semmi szükség sincs reá. Valamelyik lap elkezdte nemrég a népet, nemzetet «*faj*»-nak nevezni, s habár iróink józanságának dicséretére, e szó mindez ideig nem jött közhasználatba, Mocsáry úr könyvében e szó széltiben használtatik. E szó nem helyes. Először is: Ha ujítni akarunk, a nyelvben, arra kell törekedni, hogy a nyelvből a *fogalomzavart* eltávolítsuk, nem pedig hogy azt előmozdítsuk. *Faj* tudományilag és a közfelfogás szerint annyit tesz, mint species, és csupán csak ásványok, növények és főként *állatokra* alkalmaztatik. Ha állattani szempontból szólunk is az emberről, *az egész emberiség* képez egy külön fajt. A nemzet szó alatt különben sem értünk valamely

politikailag különvált emberi társaságot, hanem oly emberek összegét, kik ugyanazon nyelvet beszélik s közös származásuk van. Minek tehát népünket épen oly illetlenűl, mint helytelenűl «faj»-nak nevezni? Mondta-e valaha magyar ember e helyett: nemzetségem, ezt: fajom vagy fajzatom? Hagyjunk fel e szükségtelen szóval. A magyar nép még nem is race, hanem nép vagy nemzet. Minek e harmadik kifejezés? E szó ugyan magában nem tesz faújltakká, de ez is elősegítné nyelvünk *fajulását*.

MADARAK PAJTÁSA.*

1856.

B. Eötvös József mondá egykor Petőfi dalaira, hogy az mindenik megannyi virág, s ő azok közé tartozik, kik nem szeretik a virágnak szirmait egyenként szétszedni s hideg észszel minden részeiben elemezni, csak egészben, színével és illatával együtt kivánja élvezni.

A szép bírálat vagy védelem egyes szavaira nem emlékszünk; — de annyi bizonyos, hogy míg Petőfi költeményeire nézve e virágról vett hasonlatot megengedjük, bírálatainkban lehetetlen mindig azt követnünk, mindig azt használnunk. Petőfinél az eszme úgy szólva mindig együtt született a formával, az eszme vagy érzelem adta meg az időmértéket és zenét. Természetes, hogy költemé-

* Lisznyai Kálmán költeményei. Pesten, Müller Gyulánál.

nyeiben (melyek koránt sem mind műremekek), mint minden nagyobb művészéiben, az egész összhangzatában látjuk a tökélyt s ismerjük föl a mestert. Teljes joggal mondhatta hát Petőfi méltányos műbírája, mikép Petőfinek minden költeményét úgy tekinti, mint csupán egészben véve szép virágokat.

Azonban péld. Lisznyai költeményeinek megítélésében e hasonlatot minden szépsége mellett sem használhatjuk. Mind azon elemekben, melyek együttvéve a valódi költészetet, az emberi lélek virágait alkotják, hiányokat látunk. S mivel hiányosak az elemek, összhangzatos ép egészet nem látunk sehol az előttünk fekvő költemények közt.

Bár hiányosak e költemények, s egyiket sem nevezhetjük egész virágnak, nem akarjuk magukért elemezgetni. Rossz foglalkodás volna egy író műveiben csak azért keresni hibákat, hogy neki rossz órát szerezzünk. Az irodalomban minden ielenetnek valamint előde volt, úgy következményei is nem csak hogy lehetnek, hanem szükségkép *vannak* is. A netaláni rossz következményekre figyelmeztetni s a jó jelenségeket hirdetni, irántuk részvétet kelteni, ez az itészet hivatása. Mi csupán annyiban vizsgáljuk Lisznyai verseit, mennyiben csaknem általános irodalmi irányt látunk bennük.

A legfőbb, mit ki kell jelölnünk, az eszmeszegénység. — Nem akarjuk mondani, hogy lyrai

költőink egy része eszmeszegény; de mondhatjuk, hogy lyrai költeményeink nagy része naponkint kevesebb eszmealapot mutat. Legáltalánosabb tünemény, hogy elégnek hiszik az újabb versírók egy-egy hasonlatocskát venni föl a költemény alapjául. Ehhez nem kell nagy kedélymélység, tele szív, erős meggyőződés, csupán egy kis *elmésség*. Ha Lisznyai elmondja kedvesének, úgy van vele, «mint a szem a vágyott messzeséggel, s a messzeség van a hozzá simúlni látszó éggel,» ezzel azt hiszi, hogy egy költemény be van fejezve. Más helyen felszólítja a harmatot, essék rózsája kebelére.

«Minden csepben vissza
Tükröződik a nap ;
Hű szerelmem napja,
Mely lelkedtől kapja
Fényét s reád olvad.»

Midőn egy ily czikornyás hasonlatot általánosan elfogadunk költészetnek, akkor nem árt kimondani, hogy ha ezt tovább így folytatjuk, mindig jobban-jobban eltávozunk a valódi költészettől, a valóban széptől.

Látunk e gyűjteményben, valamint más újabb költeményeink közt olyakat, melyekben se hasonlat, se általában semmi költői eszme nincs kifejezve. Többnyire ott kezdi a költő, a hol neki tetszik, ott végzi, hol kedve tartja s elejétől végig

mindent bele sző, a mi tolla alá jő. Ez irás minden eszme nélkül, s azon üres beszédűség, melyet az életben is csak azoknál tapasztalunk, kik akkor is szükségesnek tartják beszélni, midőn nincs mit mondaniok, az, mi lyrai köiteményeink nagy részét minden hasonlat-arabeszkjeik mellett prózaivá teszi.

Csodálatos, hogy a legprózaibb prózát, egy egyszerű levelet valami tárgy vagy eszme nélkül senki sem ír, csak versben tartjuk lehetőnek az üres beszédet! Holott épen a valódi lyra egyik nagy titka az, hogy pár szóval, mondhatni egy vonással egész képet elevenít föl, egész eszmekört tár föl előttünk.

Eszme és érzelem a költészetben s különösen a lyrában csaknem elválhatatlan, úgy hogy midőn költői eszméről szóltunk, szóltunk az érzelemről is. Midőn kimondtuk, hogy Lisznyai verseiben s legújabb költeményeink nagyobb részében az eszmehiány az, mi mindenek előtt feltünő, kimondtuk egyszersmind, hogy érzelmeket azokban hiában keresünk. Az érzelmeket nem pótolhatja semminemű merész hasonlat. Hiában hasonlítja magát a költő alvajáróhoz, a szép kék szemeket a holdhoz — az érzelem nem ezekben nyilatkozik; ez leggyakrabban épen minden hasonlat nélkül, a lehető legegyszerűbb szavakban tükrözi magát. Byron, kinek ragyogó képzeletét mindenki bá-

mulja, nemcsak hogy hasonlatra nem alapít egy-egy egész költeményt, hanem költeményei folytában sem a hasonlatok azok, melyek meglepnek és meghatnak.

A lyrában úgy mint bármely más költészeti nemben, sőt még a szónoklatban és szinészetben is a meginditás titka mindig az őszinteségben rejlik. Mindeniknek az emlitett művészek közűl sokra van szüksége, hogy magát kifejezni tudja, de fődolog, hogy meggyőződés és érzelem legyen az a mit kifejez, máskép sohasem fog hatni.

Mivel általánosságban szóltunk újabb lyrai költészetünkről, szükség ide tennünk, hogy néhány szép kivételt hozhatnánk fel. De elég annyit mondanunk, mikép e kivételek épen legjobb költőink, kiket mindenki ismer, s kik épen azért vannak mind az itészet, mind a közönség által elismerve, mivel műveikben valódi érzelmeket, meggyőződést látunk nyilatkozni; s innen van az, hogy ismerik az útat, melyen legegyenesebben lehet jutni az emberi szívhez. Szabadjon e helyen, hogy magunkat egyszersmind jobban kimagyarázhassuk, jobbjaink sorában egy, tán kevésbbé ismert nevet, Idunáét említnünk meg. Azon véghetlen egyszerűség mellett, melyet költeményeiben látunk, alig lehet oly kevés lapon több költészetet összpontosítva felmutatnunk, mint azon kis füzetben, mely egyedűli véghagyománya. Mi nem kívánjuk min-

den költőtől, hogy szíve oly gyöngéd, oly teljes legyen, minővel e hattyúdalok női szerzője bírt; csak azt akartuk kimutatni, hogy a valódi költészetet nem a hasonlatokban s eszmeürességekben kell keresnünk, hanem az érzelmek őszinte egyszerű nyilatkozataiban. Hogy Lisznyai és a valódi költészet közt mily nagy félreértés uralkodott mindez ideig, bizonyítja *Camoens* czímű költeménye, melyben ez épen rendkívüli egyszerűsége által oly nagy költőnek ily szavakat ad szájába: «Forrong, bírkózik a lelkem, érzelmeim lángoló habok, s fejemben, az eszmék vulkánjában egymást gyújtják a gondolatok», s ez így foly mind végig. Hogy Lisznyai ismeri Camoens *Luisiádá*ját s China határszélén, számüzetése alatt írt oly megható dalait, melyekben ha fordításban olvassuk is, oly egyszerűen, oly tisztán, minden hiú czifrázat és bombaszt nélkül nyilatkozik az érzelem, — nem kétkedünk; de kétkednünk kell abban, hogy Camoenst valódi költőnek tartja; mert vagy Camoens és számos más egyszerűségük által világirodalmi nevezetességű írók nem voltak költők, vagy az ő *Camoens*e s számos más versei nem költői művek.

Lisznyainak egyes hasonlatai is ritkán találók és jellemzők. Ő hasonlataiban a bizarrságra nézve tán páratlan. Nála a pacsirta dala «forró bánat olvadása, melyre meging az óriási cser gyökerén, elsáppad az est s hajnal orczája s a szomorú

fűzfa is sír, szegény!» Nála a *keresztes pók szívmetsző ősmondát* sző. Más helyen azt írja: «vonzalmam .... melyhez mint a fény a gyöngyhöz nőtt lelked lehellete, a zsendülő fiatalka szív szent hímű költészete .....»

Lisznyainak általán csak caprice-ei vannak, s gyermekes szeszélye nem ismer szabályozó korlátokat. Ő költeményei conceptiójában és azok kivitelében a szabálytalan úton járkál, — egész otthonossággal és kényelemmel, — sőt egész pongyolasággal is.

A formákra mit sem ad. Verselésében semmi erő, hangzatosság sincs: igen gyakori a rím, sőt a mérték elhanyagolása is. Azonban ha szeszélye úgy hozza magával, csak a rímért és csengő-pengő hangzatosságért ír verset. Mi az ő *Nyáréje* mint ily rím- és hangzatkergetés? melyben költészetnek tartja az ilyforma sorokat:

Szin szin szin
Cin cin cin
Intyimpinty
Lityim binty
Dümmögés
Mümmögés
Kígyó «szissz»
Békát visz...
Lityihütty
Kigyó fütty stb.

Midőn ily sorokat olvasunk s midőn más helyen a rimek- és mértékben pongyolaságot látunk, nem azt mondjuk, hogy e költészet a természetnek vadvirága, hanem hogy a szeszélyes képzelet *csinált virága* minden hűség és életfrisseség nélkül. Úgy bánik a költészettel, mint gyermek a bábbal, melyet a legphantastikusabb és rendetlenebb ruhába öltöztet, gyermekek mulattatására.

Mindent összefoglalva, az eszme- és érzelemhiány, a hasonlathajhászat, a szeszély uralma, a pongyolaság mind Lisznyai műveit jellemző vonások. Ha ezen hiányok csak őt jellemeznék, tán fölöslegesnek tartanók e versgyűjtemény megjelenésekor felhasználni az alkalmat egy-két eszme elmondására; de azok közűl egyiket vagy másikat több lantos költőinkre alkalmazhatjuk. Aztán főként a hasonlatokat s a képzelet visszaéléseit nála sokkal nagyobb mértékben tapasztaljuk, semmint szükségesnek ne tartanók iránta figyelmet ébreszteni. A visszaélések csak akkor szoktak megszűnni, midőn túlságokra mennek. Nem káröröm, hanem előrelátás mondatja velünk, hogy igen óhajtandó volna, hogy még néhány ily kötet caprice-szülemény jelenjen meg minél előbb; — csak akkor fogja a közvélemény is egyhangúan kikiáltani: hogy a gyermekeskedés kora lejárt, s *még a versekben is* csak a valódiságot keressük!

A ROM TITKAI.*

1856.

Egyik felfedezés oly természetesen szüli a másikat, mint egyik eszme a másikat. Egy laptársunk valamelyik közelebbi szép reggelen azon új hírt hozta nekünk több mint 30 német mérföldnyiről, hogy Pesten egy titkos társulat, egy irodalmi titkos társulat létezik. E nagy fölfedezésről az egész hirlapolvasó közönség értesűlve van, csak épen itt helyben Pesten oly hitetlenek az emberek, hogy az egész társulatról senkinek még csak sejtelme sincs. Egyik tag mint korypheus neve ki van kürtölve, s ez a *Kritikai Lapok* szerkesztője, a többinek se ő maga, se más még csak neve kezdőbetűjét sem tudta.

A mi fölfedezésünk tán nem épen oly nagy fontosságú és titokszerű, s legalább nem vádol-

* Regény. *Eszther*, *Tudós leánya* szerzőjétől két kötetben. Pest, Heckenast G. 1856.

hatja senki szerzőjét, mint amazét, anarchronismussal.

Ama találmány hát ez volt: létezik Pesten egy irodalmi titkos társulat.

A mi fölfedezésünk az, hogy léteznek irodalmi Bodónék s illetőleg irodalmi *Bodók*, kik mindig valami egyébről beszélnek, mint a miről tulajdonkép szó van. E Bodók fölfedezésére épen laptársunk hajborzasztó *találmánya* vezetett.

Igen, *Bodónak* (a **d**-t keményen kell mondani, nehogy valaki **h** betűt értsen helyette) nevezhetjük irodalmunkban azt, ki akármily irodalmi termékről lévén szó, szigorú és tárgyilagos vizsgálatnál egyébre kívánja vonni a figyelmet. Ki akármely művészetben a szerző puszta nevére kalapot emel, a helyett, hogy fontosnak, tanúlságosnak tartaná a mű egyszerű elemzését, magyarázatát, vétkezik, ha kalapja helyett tollat fog kezébe arra, hogy irodalmi dolgokba avatkozzék. Kegyeletet követeltek — helyes! De ha az *okok*, a *szabad vizsgálat*, az *elvek* iránt nincs bennetek kegyelet: ki higyje el puszta szavatokra, mintha őszinte szó volna, midőn a *személyek* kegyeléséről beszéltek? Ti magatoknak követelitek azon kiváltságot, hogy az irodalom egyedüli barátai legyetek; de nem fontoljátok meg, hogy az irodalom, melyből az ízlés s józan elvek kihalnak, önmaga alatt ás, és örökös kiáltásaitok daczára: «pártoljátok az irodalmat!»

folytonosan sülyedni fog. A kritika hivatása az elemzés, vizsgálat, fejtegetés, hogy a valódi műélvet, az irodalmi művek körüli gondolkodást előmozdítsa mind az írókban, mind a közönségben; nem pedig az, hogy ezerszer elkoptatott, megunt, egyhangú hymnusokat énekeljen, melyek az ég alatt senkiben sem ébresztenek egyetlen egy gondolatot is. Ha legalább nevüket írnák alá e rejtélyes dícsénekesek, birhatnánk egy felfogható okot, melyért fáradnak, s ez a népszerűség keresése; de névtelenségük miatt nem tudjuk mi czéljok van, pedig a névtelenség igen jó paizs oly esetben, midőn titkos szúrásokban gyakorolják magokat.

Igen fontosnak tartom, hogy jőjjünk tisztába egymással bizonyos irodalmi kérdésekre nézve, melyek már annyi, s épen oly keserű, mint meddő polemiára adnak alkalmat. — Irodalmunkban, hála istennek, sok név van már, melyek előtt méltó kegyelettel hajolni meg, melyeknek viselői saját korukban megtették s most is megteszik némi tekintetben hatásukat. Azonban az érdemek teljes, de puszta elismerése, a nevek tömjénezése nem elég. Az író művei nem halnak el, mint maga, s nemcsak a múltra, hanem a jelenre is szólnak. Csak félig tették meg a szolgálatot, ha az ál-kegyelet phrasisainál egyebet nem képesek szülni a jelen számára. — Minden szépészeti tárgy egyszersmind tanúlmány tárgya, s csak a tanúlmány teszi

valóban termékenyítővé a művészetre nézve. A tanúlmánynak ki kell emelni a szépségeket, hiányokat minden hiú tömjénezés, minden melléktekintet nélkül — a valódi kritikát, mint minden más valódit, főként az őszinteség jellemzi. Szomorú dolog, ha még nem értünk meg oda, mikép a helyett, hogy az itész veséjébe akarnánk pillantani, nem igyekszünk magát a szóban forgó tárgyat vizsgálni, s ott is szenvedélyt keresünk, hol csupán elvekről és eszmékről lehet szó.

Azonban nem fűzöm tovább az eszméket, nehogy én is Bodóné gyöngeségével vádoltassam. E vádat annyival könnyebben vonhatom magamra, mivel az egész előbeszéd tulajdonkép nem a *Rom titkai* bírálatát érdekli, mint inkább némely szüntelen kegyeletet, hazafiságot, s más a szigorú műitészet körén kívül eső tárgyakat pengetők megtérítésére íratott a «jóhiszem» egész jámborságával. Oly műről akarok beszélni, melynek írója «regényirodalmunk teremtőjé»-nek neveztetett. Semmi gondom arra, mit írt ezelőtt, az érdemet mindnyájunk elismeri s nem szükség azon olcsó dicsőséget vadászni, hogy kegyeletünket mutogassuk, melynél könnyebb munkát alig képzelek.

Hogy a *Csehek* szerzője nem nagy műgonddal írta a *Rom titkait*, bizonyítja a jelenetek elrendezése. Az elbeszélés gyakran szakad félben, hogy

szerző valamely régebbi eseményre térjen vissza, mely a már leírt jelenetnek magyarázatául szolgál. Azonban a látszó rendetlenség közepett szerző gyakorlott tapintattal tudja átvezetni az olvasót elbeszélésén. A rendetlenség sok helyen szándékos s arra szolgál, hogy az olvasót valami váratlannal lepje meg; — mit ha sokan szeretnek is a higgadtabb olvasó gyermekesnek találhat. Oly fogás ez, melyet még oly regényírók sem vetnek meg, kik arra épen nem szorúltak. A *Rom titkai*nak szerzőjére is elmondhatjuk, hogy tehetsége bátran nélkülözhetné s egyéb becsesebbel ébreszthetne érdeket.

De nem kell azt hinni, mintha a *Rom titkai* olvasása üres időtöltés volna. Írója nem csupán a kiváncsiság fölébresztését tűzte ki czélul, mint annyian az újabbkori regényírók közűl. Az egész művön keresztűl találunk nemesebb elemeket, melyekben feltünedezik a *gondolkodó*, sőt a *költő* is. E történeti regényben nagy tér van engedve a lélektani mozzanatnak, az érzelmek elemzésének s minden esemény, bár néha kissé erőltetett valószínűséggel, az egyének jelleme és érzelmeiből ered. Szerző számos részletet tud a múlt század elejéből elénk rajzolni s szinezni; — regényes, lovagias kalandokat most is tud teremteni, s különös előszeretete legkevésbbé sem csökkent a rejtett ajtók, mélységbe vezető csiga-

lépcsők, barlangok, földalatti menedékek iránt; de a mily gyakran vezet a rejtekekbe, épen olyan gyakran nyitja fel a szív titkos ajtajit, melyek gyakran egyetlen érintésre fölpattannak, a lélek rejtélyeit s a gondolatok tömkelegét, melyben nehéz tekervényes útakon vezet el. A múlt század első negyedében vagyunk, midőn a ma már kihalt Czobor család igen tekintélyes, hatalmas volt az országban. A Czoborok apraja-nagyja megannyi különcz volt. A fiatal hőst, kit Czobor Elemérnek neveznek, mindenki elveszettnek hitte, s két Czobor-család megosztozott vagyona fölött. Hiteles bizonyítványok szerint Belgrád alatt csatában veszett el *Eugen* herczeg mellett. Elemér atyja rég meghalt.

Mostoha anyja, a «haragos Ilona» sohasem szerette a vásott fiút s nem sokat búslakodott elvesztésén; sőt több mint vigasztalás volt rá nézve, hogy a fiú nem fog osztozni édes leányával, *Aureliával* a birtokban. A másik, kire a fiú vagyona szállt, Czobor Márk vala. Czobor Márk igen közel állt az udvarhoz; Pozsonyban, Bécsben fényes házat tartott s neje és leánya a magasabb társasági körök dísze volt.

Czobor *Ilma*, Márk tizenhét éves leánya, szellemdús volt, sőt azon hírben állt, hogy sok ismeretekkel bír. Azonban mindezen tulajdon csak a világ szemében létezett, valóban megannyi álgyémánt volt;

volt; Ilma egyetlen szava sem jött szívből és meggyőződésből.

Midőn Elemér egy nagy kardvágással homlokán és koldusöltönyben Czobor Márk fényes lakomáján bemutatja magát, — csak egy-két barátja ismeri el mint a valódi Elemért. A házi úr és neje, kiket «kedves bátyám» és «kedves néném»-nek, végre Ilma, kit «kedves hugom»-nak szólít, makacsúl tagadják, mintha a koldus a valódi Czobor Elemér lehetne. Ilma később is találkozik Elemérrel Bécsben egy fényes lakomán, hol az ifjú egy gazdag távolabbi rokonától, *Czobor* Páltól segítve és bemutatva megjelen; de a lány gúnyosan, megvetőleg bánik vele. E gyűlölet, e megvetés, s Ilma jelleme úgy van a darab elején föltűntetve, hogy az olvasó alig jöhet azon gondolatra, hogy e két egyén közt valaha szerelmi viszony támadhat. Pedig szerző lélektanilag megmutatja később, hogy ez lehetséges és keresztűl is viszi. Elemér és Ilma találkozása egy sétalovaglás közben, nagyon regényes; s még regényesebb (sőt már csodás is) az éjjeli találkozás, midőn Ilma álomtalanúl az erkélyre megy, Elemér pedig, ki tudja hány mérföldnyiről épen azon órában a kastély kertjébe érkezik; — de ha az anyagi gépezet nem elég erősnek látszik is, a szerző a szellemi részre nagy gondot fordított. Többnyire a lélek könyvét igyekszik föltárni előttünk, s azok előtt, kik e könyvben ol-

vasni szeretnek, Ilma jelleme és átalakulása a szerelem által, legérdekesebb részét teendi a *Rom titkai*-nak.

Elemért mostoha anyja sem ismeri el, mint gyermekét. Tagadja, hogy Elemér életben volna s a fásúlt hölgy róla nem beszél másként, mint *csaló*-ról. Édes leánya Czobor Aurelia, az egyszerű, eddig kolostorban nevelt leányka, ráismer mostoha testvérére; de az anya tiltja, hogy e meggyőződését társaságban vagy szükség esetében a törvényszék előtt nyilvánítsa.

Elemér megindította perét rokonai ellen, s már ki van tűzve a határidő, melyen a szembesítés Elemér és rokonai közt Budán, törvény előtt megtörténjék. A mostoha anya egy cselszövő segedelmével Elemért saját puszta várába sikkasztja, hogy a kitűzött határidőre meg ne jelenhessék. (Csekély változtatást teszünk itt az elbeszélésen, hogy rövidebbek lehessünk.) Elemér fogva van s saját ősi várában mostoha anyja kenyéren és vízen tartja. Aureliának egy éjjel sikerül megszerezni a börtön kulcsát, Elemért megszabadítandó.

E szabaditás úgy történik, hogy a mostoha anya nem tudja meg s nem is képzeli, hogy fia a törvényszék előtt a kitűzött határnapon megjelenhessen. A szembesítéskor azonban Elemér váratlanúl megjelen. Czobor Márk és neje, valamint a mostoha makacsúl tagadják, hogy ez a valódi Ele-

mér volna. Most Aurelia a mostoha testvér szólíttatik föl. E szelíd, engedelmes leányról anyja föl sem teszi, hogy Elemér mellett nyilatkozik, de Aurelia elismeri mostoha testvérét, ki többek közt legjobb barátja a leány szerelmesének *Adelfinek*. Azután a Czobor Márk leányára, Ilmára kerül a sor. Ez, Elemér első megjelenésekor Pozsonyban, oly határozottan nevezé kalandornak az ifjat, s azután, hogy szerelmét megnyerte, oly ritkán vette nevét ajkaira, mikép Czobor Márkék rendkívül meglepettek, midőn Ilma is elismerte Elemért.

Elemér megnyeri a pört, — a rokonok most kénytelenek kiadni birtokait. Czobor Márkék, miután a már említett távoli rokon is, kinek neve Czobor Pál, Elemért most fiává fogadja, a gazdag fiatalnak szívesen odaadják leányukat. — Mostoha anyja halála után Aurélia is összekelhet Adelfivel.

Nagyjában ez a mű meséje, melyben az egymástól igen különböző jellemek, különböző szenvedélyek, szóval a lélektani tüneményék képezik a kiindulási pontokat s motivumokat.

A szerkezetben, a tárgy mechanikai kezelésében vannak a fő hiányok. Az elsietés, a mai irodalmak ezen egyik legfőbb ellensége, e műben is mutatkozik. Az átgondolás, a tárgy előre elrendezése mindig ritkább tünemény kezd lenni mind

nálunk, mind a külföldön; s ha igaz, hogy az írói tehetségek oly tömege soha egy korban sem mutatkozott, mint a közelebbi időkben, igaz az is, hogy a műgond, az irás művészete e tömeghez képest rendkívül csekély arányban van képviselve.

A *Rom titkai* szerzőjének teljes igazságot szolgáltatunk egy lényeges pontra nézve, miszerint a művében előfordúló események lélektani központok felé gravitálnak; de pongyola műve igen kevés tanulmányost nyújt annak, ki a művészi feldolgozásban élvet talál. — Magával a nyelvvel sem lehetünk megelégedve. Stylje nem elég természetes és nem elég tartalmas. Nem vitatjuk el attól a világosságot, folyékonyságot. Az, ki sokat gyakorolta magát az elbeszélő nemben, megszerzi azt, mit routine-nak nevezünk. A stylt még ott sem találjuk kevésbbé pongyolának, hol szerző lélektani bonczolásokba ereszkedik, vagy költőibb mozzanatokat fest. Azon csak általa használt új szavak nem homályosítják ugyan el a tárgyat, de az elbeszélésnek a mesterkéltség színét kölcsönzik. A költői művek legkevésbbé alkalmasak arra, hogy csatornákul szolgáljanak az új kifejezések forgalombahozására, különösen akkor, midőn már az irodalmi nyelv valamennyire meg van állapitva, s nemcsak prózairók, hanem merész képzeletű lyrikusok is megmutatták, mikép *Eszther* szerzőjének

új szavai nélkül is a magyar nyelv elég gazdag és változatos. Az egész közönség tudja ezt, s azért lehetetlen, hogy nyereséget lásson némely «kiváncs»-féle szavakban. Költőink legnagyobb s legkitűnőbb része újabb időben nemhogy eltérni igyekeznék kifejezéseiben az élet nyelvétől, hanem inkább minél többet igyekszik kölcsönözni attól. Irodalmunk közelebbről minden új elemet a népnél keres s ez által gazdagítja valóban a nyelvet, nemcsak, hanem (s ez szépészeti tekintetben fontos) ez által természetesebb színt ád a műveknek. A *Róm titkai*ban s ugyan e mű szerzőjének más újabb regényeiben a styl és szerkezet pongyolaságához rosszúl illenek a mesterségesen faragott szavak.

Ha egyfelől azt mondtuk, a szépirodalmi művek nem arra valók, hogy általuk a csinálva csinált szavakat terjeszszük, másfelől igen lényeges hivatásuk, hogy az irodalmi nyelv tisztaságát, nemességét, elegantiáját előmozdítsák és az ízlést e tekintetben is nemesítsék. A *Kritikai Lapok* a *Tudós leánya* bírálatában számos nyelvhibát, nem magyar szórakást idézett s megemlíti, mikép szerző hibái egy része feledésből ered. Ott elég volt mondva a nyelvtani hibákról; — de mi főleg a stylről szólunk, melynek pongyolaságát a nyelv feledése nem mentheti.

KÉT ÚJ ZSEBKÖNYV.

1858.

I.

Nincs egy formája is a hazai szépirodalmi vállalatoknak, mely kedvesebb emlékű volna, mint az irodalmi zsebkönyvek. Ki ne emlékeznék örömmel és kegyelettel azon zsebkönyvre, mely irodalmunknak egy egész átalakulási, ujjászületési korszakát foglalja magában? — Költészetünk és az új szellem, mely egész nemzetünket átjárta, e század második és harmadik évtizedében élte reményteljes kitavaszodását. Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza, Czuczor és mások valának a fiatal bajnokok, kik Kazinczy nyomába léptek, s a régiek közűl Kölcsey ekkor írta legbecsesebb műveit. A «szép tavasznak e kedves fecskéi» egyenként jöttek elő és csoportosúltak a szintén fiatal Kisfaludy Károly körébe, ki 1822-ben kezdé meg teljes irodalmi tevékenységét; Kis-

FALUDY KÁROLY volt, ki a durva papirra nyomott *Muzárion* mellett a csinos *Aurorát* megindítá, mintegy a külső által is megifjodást jelentvén és csáberővel hatván az olvasó közönségre. A tartalom meg is érdemli a díszes kiállitást, ha egyebet nem említünk is, mint VÖRÖSMARTY szép lyrai költeményeit és legszebb költői beszélyeit, melyek az *Aurorá*ban láttak napvilágot.

A KISFALUDY KÁROLY *Aurorá*jának 10 évi folyama (1832-ig) csaknem egészen magában foglalja szépirodalmunk 10 évi folytonos haladását, fejlődését. Irodalmunknak, mely a zsebkönyv szűk medrébe volt szorítva, de intensiv erővel haladott, fejlését hiven tükrözi vissza az *Aurora*.

E zsebkönyv irodalmi becsét eléggé mutatja, hogy nagytehetségű, csupán a genius, a meleg hazaszeretet s a magasbrendű dícsvágy által lelkesült írók, muzsájoknak tőlök kitelhető legjobb termékeit adták át számára. A nyelvre, stylre fordított műgond s az inspiratio *válogatott* művekkel tölték meg azt. Az *Aurora* mintegy tárlata volt annak, a mi legjobbat és legszebbet az akkori idők termettek a költészet mezején. Az *Aurora* növendékei valának később, KISFALUDY K. halála után az *Athenaeum* megalapitói és benne irodalmunk bajnokai.

A múltra való oly kedves emlékezet csábításán kivűl mintegy tanúlságul hoztam fel az

Aurorát, ugy hiszem, a maga helyén. Érinteni akartam, hogy irodalmunkban a belletristikai zsebkönyv jól ismert, sőt mondhatjuk szentesített forma. Az első *Aurora* szerkesztőjének halála után, az egykori munkatársak, mint Attila fiai és utódai, megoszták a birodalmat. Többféle czímű zsebkönyv keletkezett. *Emlény, Hajnal*, új *Aurora*, ál-*Aurora*; de mindezek idővel elhanyatlottak. Később jöttek a díszre és pompára minden előbbi zsebkönyveket elhomályosított *Almanach*-ok, veres bársony kötésben, gazdag aranyozással, pompás metszvényekkel; de kevesebb irodalmi becsű művekkel. — A belső nem felelt meg a külsőnek, — az *Aurorá*-hoz hasonlítva. Mindamellett az Almanach szép vállalat s a magyar salonok asztalán otthonos volt.

De hevenyében nem tudjuk s egyáltalában nem is akarjuk előszámlálni azon zsebkönyveket, melyek az 1848. évet közvetlenül megelőzött s követett évek alatt tünedeztek fel. Annyi bizonyos, egyik sem volt többé oly tartós és oly becses vállalat, mint Kisfaludy Károlyé. Egy-két évi folyam után abban hagyattak s többnyire csak bizonyos jótékonysági czélra adattak ki, minő volt *Árvízkönyv, Kliegl-könyv, Losonczi Phönix, N.-Enyedi Album* stb. egészen a mostani korig.

Az irodalom ez ágával hova tovább, jobban

felhagytak a vállalkozók. Szépirodalmunk kiszélesedett s nem fér meg többé egy zsebkönyv szűk medrében. E kiszélesedéssel nem nyertünk ugyan, mert minél jobban kiszélesedett, annál sekélyebb; de ezt nem akarjuk csupán a közlönyök minőségének és mennyiségének róni fel, habár ez is sokat tesz. Csak mintegy emlékeztetésűl soroltuk elő, elmondandók, hogy e szétágazás daczára a zsebkönyvek még maig is föl-föltünedeznek. Hogy létezésöknek a korábbi zsebkönyvek mintegy historiai jogot és hitelt szereztek, mutatja a pártolás, melyben a közönség részelteti. Vajha a historiai jogot nemcsak a formában, külsőségekben használnók fel, hanem visszaemlékezvén a zsebkönyvirodalom első megindulása korára és embereire, őket a belsőben is, a lényegben utánoznók. — Az *Aurora* korában inkább menthető lett volna, ha a szerkesztő válogatás nélkül adja a műveket; ma már épen a szépirodalmi közlönyök sokasága kivánja meg, hogy egy zsebkönyv válogatottabb műveket foglaljon magában, mint heti lapjaink. Az egy heti élet kevesebb maradandóságot kiván, mint egy zsebkönyv művei, melyek legalább is egy évig kivánják mulattatni az olvasót.

Jelen helyzetünkben az oly zsebkönyv, mely legjobb műveit adná át a közönségnek egy bokrétába fűzve, csaknem oly szükséges volna, mint a

Kisfaludy Károly idejében. Épen mivel szépirodalmi lapjaink nem lehetnek igen válogatósak, egy zsebkönyv által lehetne legjobban összepontosítni az évi legjobb termékeket, annyival inkább, mivel a regényeket kivéve, aligha bele nem férne a mi valóban jó és becses terem egy év alatt.

Volt is szó ezelőtt egy-két évvel jelesebb íróink közt ily vállalatról — s csak azért hozom nyilvánosság elé e titkot, hogy igy tán újra felserken a vállalkozási kedv! — Vagy ha e gyönge szózatnak nincs jövendője, maga a puszta eszme is megérdemli, hogy nyomtatásban megjelenjék.

Ennek megpendítését elég jó mentségnek tartom, egyszersmind az olvasó előtt e hosszú bevezetésért. Szükséges volt annak kimutatására is, hogy a zsebkönyvek megitélésében, akármely czélra adassanak ki, már e zsebkönyvek fényes múltjánál fogva is, melyet a magyar irodalomban leéltek, csupán az irodalmi belbecs szempontjából indúlhatunk ki.

Nem szólhatunk a két új zsebkönyv minden egyes darabjáról. Csak azokról adunk rövid ismertetést, melyek egy vagy más tekintetben nagyobb irodalmi jelentőséggel bírnak.

A *Szépirodalmi Közlöny* igéretéhez képest, melyet előfizetőinek tett, egy *Szépirodalmi Al-*

bumot * ad át újévi ajándékul, s mint ilyenért a megköszönések ideje jóformán lejárván, szóljunk röviden a tartalom minőségéről.

Általán véve a tartalom nem különb akármelyik, minden héten egyszer vagy többször megjelenő szépirodalmi lapunk tartalmánál: — nem áll szemen szedett termékekből. Leghíresebb elbeszélő íróink egyike, Jókai Mór ugy szólván csak szép hangzású nevével kölcsönöz előleges hitelt a gyűjteménynek. *Az áruló gyűrű* czímű keleti elbeszélés, költőnknek oly műve, mely még csak a különben igen gazdag képzeletű író ragyogó színezésével, a különben merész és erőteljes nyelv bájaival, az előadás meglepő fordulataival sem dicsekedhetik. Ámbár az arab regék modorát akarja benne költőnk utánozni, a tények száraz, naivitás nélkül való elmondására szorítkozik. Valami akár komoly megilletődést okozó, akár humoros, akár komikus költői hangulatot nem találunk benne, s annál kevésbbé valami mélyebb vagy meglepő hűségű lélektani vonást. A keleti csodás poesis ki van vetkőztetve mysticismusából. Az álomlátás materialis módon van megfejtve, a megfejtés pedig, mely bölcs komolysággal van

* Czíme: *Szépirodalmi Album*, a *Szépirodalmi Közlöny* első könyvilletménye, szerkesztette Szelestey László. Pest, 1858. Müller Emil könyvnyomdája.

adva, kétséges. Ha a Muhzin (főszemély) álmában egy emberfeletti látvány jelenik meg s a költő élénk színekkel festi azt képzeletünk elé s nem magyarázza, hogyan állt elő e csoda: az illusio teljesebb lett volna, mint igy a mint e látvány megfejtetik. Ali Hodzsia rá akarja szedni jó barátját Muhzint. Egy éjjel szakálát, fejét bekeni phosphorral, hogy egész feje világoljon. Igy jelenik meg Muhzinnál, s mint kisértet igy beszéli rá őt, hogy vándoroljon Mekkába. Az oly tárgynál, minő a Jókaié, többet ér a képzeletre elevenen ható mysticismus, mint a legelfogadhatóbb materialis bizonyítás, mely csak annál jobban rontja illusiónkat az elbeszélés csodálatos részeire nézve.

A beszély végétől nem tagadjuk meg a keletiességet. A csalót sepoy kegyetlenséggel bünteti Szolimán szultán. Egy óriási mozsárba tették, aztán négy bosztandzsi megfogá a törő sulykot s felemelé négy nyelénél fogva, s egy intésre leejték a a mozsárba. «Egy irtóztató ordítás hangzott fel abból, névtelen szótagolatlan üvöltéssé nyúlva; a bosztandzsik másodszor is fölemelik a kallót; másodszor is lezuhantják; most már csak egy fuldokló hörgés hangzott a zuhanat után; harmadszor már csak rémes nyögés; és azután semmi egyéb, mint a csontok ropogása.» Igy van leírva az a kegyetlen operatio; — de még itt sincs vége. «És azután, folytatja egy kikezdésben, addig zúz-

tak a sulyokkal a mozsárba, míg ki nem fáradtak bele és a mi akkor ott maradt, az csak egy (nem több?) alaktalan tömeg volt, vér és csont, és selyem- és aranypillangók egy összedagasztott halomban.» A költő kegyetlenségének e részletes leirásból kitünő kéj érzetében, aligha osztozik az olvasó. A költő azonban itt is a materialis valószinűségre figyelmeztetni el nem mulaszt. Sőt historiai tekintélyre hivatkozik. «Ez előtt hetven évvel» — így rekeszti be elbeszélését, mintegy tanulságképen,— «még ott látta Tavernier franczia utazó a diván terem ajtajában azt a mozsarat, rettentő példáját az ozman igazságtételnek.» Ez elég komolyan és tudós modorban van elmondva. Mennyivel inkább helyén van a népmese-mondáknak ily forma utószava: «a király lakodalmán magam is ott voltam, s lábamat ugy megütötték egy csonttal, hogy mindjárt eltört. Ha nem hiszitek, nézzétek: maig is sánta vagyok bele». Az ilyféle bizonyítás csak komikus hatásra van számítva, de komolyabb elbeszélésben csak izetlen lehet. Ha mind igazkép fogadjuk is el a Jókai leirásait, melyeket Tavernier franczia utazónak, ki a mozsarat látta, általunk kétségbe nem vont tekintélye is támogat, az egész beszélyt, minden rövidsége mellett nemcsak megelégeljük, hanem a végén meg is sokaljuk.

E beszélyről nem szóltunk volna ily hossza-

san, ha irodalmi tekintetben azon fontossággal nem bírna, hogy Jókai neve áll alatta, ki megadjuk, hogy rendkivűl sokat tud írni, de phantásiája, fájdalom, nem kimeríthetetlen s munkássága nem kifáradhatatlan, mint hizelgői szeretnék vele és az olvasókkal elhitetni. — Kitünő beszélyírónk e műve gyengébb sok, divatlapban megjelent novellájánál s az előttünk fekvő zsebkönyv tartalmának akármelyik divatlap tartalmától való megkülönböztetésére nem igen billenti meg a mérleget.

Ugyanezt mondhatjuk Kövér Lajos *Kék Hortensia* s Vadnai Károly *Az én Marim* czímű novellájáról. Egyik sem emelkedik felűl a szépirodalmi lapjaink által mostanság közzétett beszélyek színvonalán. Vadnai beszélyének rámáját, alaptervét dicsérettel kell megemlítnünk; de a ráma nincs megtöltve élő alakokkal, kiknek fájdalma, élettörténete hatást tehessen, képzeletünket magába csábítsa. Dologtalan fiatal hölgyek és ifjak elmulathatnak rajta egy rövid órát, de mély benyomást nem tesz, mint a ködfátyolképek. Azonban elbeszélésbeli rend, sőt nyelv dolgában is, habár erő nincs e nyelvben, jóval felűl áll Kövér beszélyén, mely összevissza van kuszálva, nyelve általán pongyola, kifejezései néhol nem magyarosak.

Van még e füzetben egy, a fentebbiek rova-

tába eső prózai dolgozat. Történeti életrajz akar lenni; de formája ellen számos kifogásunk van. *Bornemiszsza Anna* (Apafi Mihály erdélyi fejedelem neje) a rajz czíme. De a főszemély egészen háttérbe szorúl Teleki megett, hogy bajos megmondani, ki tulajdonkép a főszemély. Az előadás ugráló szakgatott, sem a kor, sem az emberek rajza nem teljes, a mi pedig kis mérvben sem lehetetlen. Alakjait nem bírta az író megeleveníteni. A kapkodás és sietség sokkal jobban érezhető, semhogy az elbeszélés árja magával ragadna. Természetes, hogy a történeti tények bírálatába itt nem ereszkedünk, csak a művészi oldalra tartók szükségesnek ez egy-két jellemző vonást felhozni.

Nem ereszkedünk e helyen a versek bírálatába sem, nem mintha egy-két kielégítő költeményre nem akadnánk, hanem mivel elégnek tartjuk megjegyezni, hogy e részben a tartalom szépirodalmi lapjaink tartalmát nem múlja felűl. A verses részt Csepely Sándor, Dalmady Győző, Lévai József, Lisznyai Kálmán, Mentovich Ferencz, Nyilas Samu, Pájer Antal, Szász Károly, Szelestey László, Székely József, Thali Kálmán, Tárkányi Béla, Tóth Endre, Zalár, Vajda János költeménye tölti be.

A zsebkönyv prózai részére visszatérve, abban legbecsesebbnek tartjuk a Gyulai Pál *rajzát,*

melynek czíme: *Magyar bál Berlinben.* Ahhoz a beszélynél szerényebb igényeket formáló irodalmi nemhez tartozik, melyet nálunk *életképnek,* az angoloknál sketchnek (vázlat vagy rajz) neveznek. E kis mű nincs arra számítva, hogy nagy hatást tegyen; — de a tiszta előadás, a vonások kevés volta mellett azok határozottsága, a nyelv szabatossága nemcsak kellemes olvasmánynyá, hanem művészi hatásúvá teszik. Az érzelmeket kevés szóval, de melegen festi az író, s hatását nem téveszti el. Rajzolt személye iránt meg bírja nyerni részvétünket a nélkül, hogy megszünnénk rajta mosolyogni. A komoly megindulás és nevetés szerencsés összeolvadásban teszi az előadás általános hangulatát, s habár a tárgy úgy látszik az élet után van rajzolva, e hangulat adja meg azon költőiséget, melyben az eszményítés titka rejlik. Az említett elemek egy hangulattá vegyülését nevezzük humornak. A komikai vagy bohóczos hatást gyakran nevezték nálunk e néven, pedig helytelenűl. Gyulai e beszélye egy példát mutat fel kicsiben, mit nevezhetünk jogosan humornak. Megjegyezvén, Gyulai írói egyéniségének jellemzésére, hogy humorában mindig több a komoly s mondhatni sentimentalis elem a satiráinál, a mi semmit sem von le a hatásból. Több benne a sympathia, mint a gunyolási hajlam az emberek iránt s gyengéik közűl, csak a kisebbeken nevet. A humo-

risták nagy részéhez hasonlítva nagyon jámbor s inkább enyelegve faggatódzó barátja, mint szenvedélyes kigunyolója a leírt személyeknek. — A humoristák nagy része halálos ellenséggé tenné azt, kit az élet után lefestene. Azt hiszem Gyulainak, ha Glück létező személy, sikerűlne őt kiengesztelnie a róla adott mulatságos rajz iránt.

A rajz Berlinben letelepedett magyar mesteremberek életébe enged egy pillantást vetnünk. Leírja azon csak fele részben levő metamorphosist, melyen átmentek. A főszemély — egy szücsmester — folyvást azt vitatja, hogy ő magyar, eredeti hajlamai, ha nyilatkozásuk felszabadúlhat, csakugyan magyarok is, de a külső, a szokás és életmód berlini emberré tette. Folytonos hivatkozása, hogy ő magyar, némileg megfelel azon mámoros állapotban tett gyakori nyilatkozatának, hogy neki a bor meg nem árt. A balúl értett nemzeti büszkeség kigunyolása mellett, midőn arról támad heves vita, melyik különb, a magyar vagy a porosz huszár, midőn a szűcs abban vélte fentartani a magyar név becsületét, hogy a dulakodásban, ivásban győzedelmes legyen, hogy magyarosan tud vigadni stb. ezek mellett a honvágy hű és sokszor megindító rajza ott van a háttérben.

«A (magyar) zene mindenkiben felkölté —

írja szerző az elbeszélés elején — az édes szülőföld és drága haza emlékét: a délibábos pusztákat, a vadregényes bérczeket, a négy folyam tündérvölgyeit, melyeket talán sohasem láthatnak többé; a templom tornyát, a nádfedelű kis házat, a kerítésnélküli udvart, melyek mintha most is előttök állanának; az útszéli csárdákat, vagy a falu korcsmáját, honnan még füleikbe hangzik a hegedű- és czimbalom-szó s a szép leány mosolygását, s annyi mindent, *mit képzelni nem tudnak már, csak érezni*. Reám is elragadt e hangulat, én is elszomorodtam s azon tűnődtem: *vajjon eljön-e valaha az az idő, mikor otthon Magyarországon is igy fogunk vigadni!*» — E szavakban rejlik a mű komoly alapeszméje.

II.

A második új zsebkönyv, melyet a lap olvasóinak be akarok mutatni, *Remény* czímet visel.* A kiállítás csinja s az aczélmetszvények itt, hol irodalmi szempontot választánk, nem nyomhatnák le a mérleget e zsebkönyv részére. Tartalmának nagyobb választékossága különbözteti meg s

* *Remény.* Zsebkönyv az 1858. évre. Szerkeszti Vachot Sándorné. (Négy aczélmetszettel). Pest. Kiadja Pfeifer Ferdinand. 1858. (Ára 2 frt.)

a szerkesztőnek köszönettel tartozunk érette. Döntőleg szól e zsebkönyv mellett, hogy egyik kitünő írónk minden *lyrai költeményét* foglalja magában. Br. Eötvös József összes, számszerint huszonegy, egyrészt kiadatlan, másrészt elszórva megjelent versére nyitunk, mindjárt a kötet elején.

E valódi költőnket lantos műveiből itélni meg, egyoldalúság volna. Arczképe, egész szíve-lelke s eszméi prózai költeményeiben, regényeiben vannak örökéletűekké téve. Mind ezt csak kicsiben, miniaturában adta át a nemzetnek csekély számú verseivel. Ezekből is rá lehet ismerni; — de e szellemet egész mélyében s egész terjedelmében föl nem foghatjuk. Verse egy-egy kis virág a dús termékenységből, egy-egy felsohajtás az oly sok ezer szenvedő iránt érzett sympathikus fájdalomból. A lant nem elég terjedelmes hangszer érzelmeinek, a vers nem enged elég széles határt eszméinek. Prózáját kell olvasnunk, hogy eszünkbe jusson a képzelet gazdagságáról a tropikus égaljnak kimeríthetetlen tenyészete, mely tömöttség, fris színezet, fény és változatosság által bájol el, s az eszméket, költői képeket egész nagy csoportozatokban állítja lelki szemünk elé, hogy önkénytelenűl magával ragadjon a széles mederben haladó ékesenszólás árja. Lelke a nagyobb conceptiókhoz van szokva, egy-egy eszmét egész terjedelmében szeret felfogni s azt a végső lánczolatig

követni, valamint politikai műveiben, úgy nagyobb költői műveiben, a regényekben. Ez annyival feltünőbb tulajdona lelkének, mivel sem politikai könyveiben a phantasia gazdagságát sem regényeiben a nagy elméleti és gyakorlati rendszerek fejtegetése iránti előszeretet nem engedi sejtenünk.

Eleven képzeletén kivűl, főleg a nagyon fogékony szív teszi őt kiváltságolt lélekké, valódi költővé. Mily megragadóan, hiven festi regényeiben a szív szenvedéseit! — Ha valami, ez különbözteti meg költői tehetségét. Sőt gyakran kegyetlennek, vigasztalás nélkülinek találjuk e költészetet, kivéve azon vigasztalást, melyet a költészet, mint költészet magában hord. Ritka költő, ki annyira értené azon költészet titkát, hogy a részvétünket teljes mértékben megnyert regényhős, mint Jób, még miután azt hiszszük is, hogy elérte a szenvedések netovábbját, nagyobb fájdalmakkal halmoztassék. E szenvedések regényeiben mindig lelkiek, igy annál mélyebben hatnak s egyszersmind annál nagyobb művészi érdem megtestesítésök. Költészetének e legkiválóbb tulajdonánál is határozott hajlamot látunk benne a hosszasabb fejlesztésekre. Neki az élet számos viszontagságaira, a társadalmi viszonyokra s életrajzokra van szüksége, hogy szívének oly sokakat magában ölelő sympathiáját egész terjedelmében éreztesse.

Mint oly ember, ki fiatalsága óta a közügyeket szívén viselte, mint ki sokat «érzett és gondolkodott», mint ki «értelme és érzelme körét folytonosan szélesítette», nemcsak az emberi szívet ismeri közelről, hanem egyszersmind megszokta az emberi viszonyokat magasabb, philosophiai szempontból tekinteni. Innen az emelkedett világnézlet, s azon szép eszmék, melyek mint keleti gyöngyök, néha keleties pazarlással vannak elszórva regényeiben.

Ime nehány fővonás, mely őt kitünő és épen oly költői, mint philosoph regényíróvá teszi.

Lyrában nincs helye a képekkel csoportosan elhalmozott, a természetet, emberi viszonyokat, oly nagyban átölelő előadásnak, a terjedelmes és kimerítő ékesenszólásnak. Az élettapasztalásból folyó maximák számára sem nyilik annyi alkalom. Sőt a lelki fájdalmak e hű s részvétteljes festője, sem tünik föl verseiben oly nagyságban s annyi dicsőséggel. Pedig lyrájában keressük legalább néhány töredékét azon naplónak, melyben saját fájdalmai vannak közvetlenűl följegyezve; de hiában keressük. Azok közé tartozik, kik saját szenvedéseiket eltitkolják, s csak a másokéin érzett rendkivűli sympathiából sejtjük az öntapasztalás egész hosszú iskoláját; mert a mint a német költő mondja, csak azt bírjuk szépen és hiven adni elő, a min magunk is némileg keresztűl men-

tünk; s csak azon szenvedések iránt lehetünk oly nagy sympathiával, minő az Eötvösé, melyeket ismerünk. Regényei mutatják, hogy sok érzelmen és csalódáson ment át, versei mutatják, hogy azokat nem szereti közvetlenül tárni föl.

Eötvös versei, egyet-kettőt kivéve, az emlékezet szelid viszfényénél születtek. Lantja a szív múltjáról zengedez. Kedvencz eszméje, hogy a szív csak a fájdalmakat nem felejtheti.

A multat el nem törli
Boldog jelen soha:
Az is fáj, a mit elvett,
Az is, mit meghagya.

Még abban a versében is, mely jelen érzelmekről szól, — az *Elvirához* czímű költemény — visszatér a múltra, sőt még ott is, hol a jövőről beszél, emlékezetet kér.

De habár az emlékezet poezisa sohasem lehet oly eleven, oly meleg, mint az, melyet a költő az érzelmek forrongásának óráiban teremt; habár az utóbbi esetben a költő, mint drámai személy, dalának nagyobb közvetlenséget ad, az előbbeniben pedig csak elbeszélő; habár az utóbbi nemet a naphoz, az előbbit a csak viszfényt adó holdhoz hasonlíthatjuk: megvan az emlékezetnek, nyugodtabb elbeszélésnek s a holdnak is saját kelleme és varázsa.

Lefolyt küzdelmeket, eltünt vihart emleget szelid hangon e lant. Eötvös verseit a szelidség, egyszerűség jellemzi. Sehol sem találsz költeményeiben kirivó képeket, durva vonást, túlzott merészkedést. Nem akar sehol virtuozitást mutatni, s mint némely gyakorlott művész, a hangszeren való jártasságot fitogtatni; csupán eszméjét érzelmeit akarja tolmácsolni, s tán inkább keveset mond mint sokat. Valamint sem politikai könyveiben a regényíró költőt, sem regényeiben a politikai rendszereket buvárló és fejtegető tudóst nem sejteti: úgy lyrai költeményeiben sem sejteti a phantasia azon nagy gazdagságát, az áradozó dictio bőségét s a politikai és philosophiai eszmékben annyira gazdag lelket. Csupán egy-egy költői eszme kifejezésére szorítkozik s a formákat nem zavarja össze. Versei egyszerűek, mint egy-egy kis virág s oly szerények is. — Versélésében nem találunk vakmerőséget, sem eszmékben sem a formában. Ha néha lazaságot hibáztathatunk bennök, ez nem affectatio, mint némely újabb költőnknél, kik a pongyolaságot genialításnak tartják.

Eötvös, mint őszinte lyrai költő néha inkább a formát, a külsőt hanyagolja el az eszme kedveért, soha megfordítva, az eszmét a külső kedveért.

A *Búcsú* nemcsak legtömöttebb és legszebb verse Eötvösnek, hanem még fentebb kell vala

említenünk, mint oly kivételt, mely úgy lászik, nem az emlékezet viszfényénél, s nem a nyugalom, de forrongás óráiban született. E költeménynek, mely 1836-ban íratott, rendkívüli és tartós hatása volt. Eötvöst tán többen ismerték erről, mint *Karthausi*járól. Hány példányban nyomták ki a *Búcsút*, nem tudjuk, de bizonyos, hogy ezeren meg ezeren tudták könyvnélkül vagy birták *kéziratban*. A tanuló ifjuság, melynek nagy része versgyűjteményt készített a maga számára, s ebbe a legszebb verseket írta be Vörösmartytól, Bajzától, Kölcseytől stb., a *Búcsút* az elsők közé sorozta be s a telhető legczifrább kalligraphiával és sokszor oly hibás orthographiával írta le, hogy e példányok, nagy része az *igen számos* kéziratból kéziratba *másolásnak* csalhatatlan documentumai valának. A *Búcsút* az utolsó gyermek is ismerte. Az, hogy Szemere a Kisfaludy-Társaságban e versről oly külön értekezést írt, melyben mint Heine a régi klassikusok műveit, sorról-sorra magyarázá, mutatja, hogy az akkori időben a tekintélyes irodalmi férfiak is mennyire kitünőnek találták e költeményt, s másfelől minket fölment a *Búcsú* részletesebb ismertetése alól, melyre különben érdemes volna. Csak azt jegyezzük meg, hogy a hazaszeretet megéneklésére e versben már maga a motivum is erősebb, mint sok másban, mely ezen időben kelt, s az őszinteség, mélyen érzett

valóság, mélyebb költőiséget ad szép strophainak. Mikor van inkább helyén a hazáról énekelni, melyik költőibb momentum, mint midőn a hazától búcsút veszünk? — A másik, mit meg akarok jegyezni, hogy habár itt is fölmerül kedvencz eszméje, hogy a legszenteltebb emlék a fájdalom, mindamellett mint hazafi, valamint ezen versében úgy másokban is, elegiai hangja, melyre oly hajlandó, nem annyira föl akarja eleveníteni a múltat, mint fátyolt vetni rá. Nem az egykori életet, hanem a temető képét tünteti fel, annak néma és puszta voltát juttatja eszünkbe.

Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
Ah, régen hallgat immár a magyar,
S az ősök elenyészett nyomdokára
Az esti szellő uj fövényt takar.

Egy másik versében Mohácsot énekli meg, hol szintén a friss fűvel benőtt temető képét állítja elénk. — Kevés hazafias verset írt; de verseiből is láthatjuk, lelkének, gondolkodásának régibb irányát, hogy tudniillik jobban érdekelte őt a haza jelene, mint a múltja. A közdolgokban forogván, részvékeny szíve megesett a jelen szenvedéseken, nagy eszmékkel küzdvén, ezek foglalták el lelkét. Ez iránynak verseiben is látjuk nyomait. Nemcsak hogy ezt dalolja egy helyen :

Márvány szobor helyébe,
Ha fennarad nevem,
Eszméim győzedelme
Legyen emlékjelem ; —

hanem egészen tisztán látjuk az irányt igy kezdődő versében :

Én is szeretném lángoló szavakkal
Dicsérni ősz Tokajnak tűz borát,
Szabály szerint kimért sorokban
Megénekelni a magyar hazát.
De engem felver nyájas képzetimből
Komoly valónak sulyos érczkara,
Nemem keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajszava.
Mit ezrek némán türve érezének
Eltölti égő kinnal lelkemet.

S ismét:

Mig gyáva kor borúl hazám fölébe,
Én szebb emlékivel nem gunyolom.

A szelid satira azokra, kik szabály szerint kimért sorokban azon időben sokszor kontárúl énekeltek a hazáról; a szebb emlékekkel való gunyolás, elég keserű érzésre mutat; de egyszersmind igazolja, mit előre bocsátánk, hogy e költőnk, ki egyéni életének csak múltját szereti megénekelni, hazafias dalaiban többnyire a jelen iránt érez legnagyobb részvétet.

Kit nem hevit korának érzeménye,
Szakitsa ketté lantja hurjait.

Ezt találjuk egy másik helyen.

Eszméinek ezen itt feltünő iránya határozottan igazolja, hogy Eötvöst csakugyan legjobban a «kor érzeménye» hevítette.

Legyen bár helyeslendő vagy rosszalandó ez irány, Eötvösnél nem csupán egyéni volt, hanem az egész kort jellemzi, melyben írt. E század múlt tizedében, habár a pártvezérek olykor sulyos vádként hozták fel a szembeállók ellenében, hogy a historiát nem tanúlják, vagy legalább nem úgy, mint kellene, mondom e század elmúlt tizedében voltakép nem a historia, hanem az újítások, a régi, visszaéléssé vált előjogok megszüntetése s a múlt helyett az új eszmék tették a kor jelszavát. A *conserválók* a történetet többnyire csak lexicon gyanánt használták, melyben bizonyos fenforgó kérdésekre bizonyítékokat lehet feltalálni, s nem annyira a szellemet, mint az egyes adatokat fürkészték. A haladók a szónoklatban, de főleg a költészetben a «régi dicsőség»-et említék buzdításul, s ők is bizonyos fenforgó kérdésekben a múltat vevén elő, a történetet saját irányeszméik köntösébe öltöztették. A történet objectiv felfogásának és részrehajlatlan vizsgálatának elhanyagolását igazolja, hogy tán husz év alatt történeti

irodalmunk nem bír annyit mutatni fel, mint 1849 óta napjainkig. A költészetben, az egyszerű balladától a regényig és drámáig, meglátszott a historiának bizonyos irányeszmék szerinti feldolgozása. A ki összehasonlítja az akkori balladákat Aranyéival, meg fogja érteni, hogy költészetünk is a történetirodalommal lépést tarta a historia objectiv felfogásában.

Azonban e tárgyat érintvén, sem többet sem kevesebbet nem akarunk mondani, mint azt, hogy a kor, melyben Eötvös versei keletkeztek, némileg háttérbe szorítá irodalmilag is a történetet, s az új eszmék vettek igénybe minden erőt s minden szívet is, s hogy végre az Eötvös verseiben feltünő irányt azon kornak kell érdeműl vagy hibául felrónunk, a melyben születtek.

Az irányeszméket magokban nem lehet hibáztatni a költészetben. Csak költőileg legyen az eszme elénk állítva, s ne a *költészet rovására* hizelegjen a közönség kedvencz eszméinek, a roszszalás mindig helytelen.

Eötvös verseire nézve sem volna helyén e hibáztatás. *Eszméit* nem tárgyalja verseiben — ezt politikai könyvei számára tartja fenn, hol rendszerét kifejtheti.

Olvassa el bárki azon szép költői beszélyt, melynek czíme: *Vár és kunyhó,* az irányeszmét fel fogja ugyan találni benne; de az egész még

sem egyéb egy gyöngéden kivitt érzékeny történetnél. A mit a paraszt felel a várúrnak, nem okoskodás, hanem oly igazság, melyet a költő bármely időben szolgáltathat a társadalmi conventiók ellenében. A költői igazságszolgáltatásban a szív tiszta hajlamai nemcsak joggal, hanem kiváltsággal bírnak. — Mindamellett nem lehet kétségbe vonni, hogy azon nagy hatás, melyet az itt említett költemény tett korára, nem csupán a költészetnek tulajdonítandó. A paraszt és főur szembeállításában óvást látott a közönség a kiváltságok ellen, s ez annyival nagyobb súlylyal bírt, mivel nem egy közrendű író, hanem egy főúr tollából került. E vers épen oly ismeretes volt, mint a *Búcsú*, s habár a mai kor kétségtelenűl ez utóbbinak nyújtja a koszorút, alig hiszszük, hogy mai nap egy-egy költemény oly hatást tegyen, mint a maga idejében a *Vár és kunyhó* tett. A kor sohasem hálátlan a költő iránt, ki a kor érzeményét tolmácsolja.

Előre bocsátottuk, hogy Eötvös egész költészetét, teljes szellemi arczképét nem bírjuk e versekben; elmondtuk, hogy valódi költő levén, nem zavarja össze a formákat; de egyszersmind fel akartuk mutatni, hogy versei, az egyszerű virágok, némileg kiegészítik az arczképet s mivel összhangoztak korábbi irodalmi tevékenységével, életével, ez oldalról is meggyőznek költészete őszinte-

ségéről. — Toldy Ferencz úrral, ki Eötvöst kihagyta a magyar lyrikusok sorozatából, annyiban egyetértenénk, hogy Eötvös nagyobb költő prózában, mint versben; — de a *Remény* szerkesztőjének e versek közléseért, annálfogva is köszönettel tartozunk, hogy némileg helyrehozta a mulasztást; mert Eötvös mind költő tulajdonánál, mind hatásánál fogva kora lyrai irodalmában kitűnő állást foglal el.

A kitűnő író életére, jellemére s működésére vonatkozó legkisebb levél, egynéhány sor is kegyeletet, fenmaradást érdemel, mennyivel inkább Eötvös versei, melyeket a *Remény* összegyűjtve ad át az olvasó közönségnek.

A *Remény* ezenkívül Vörösmartytól három kiadatlan verset közöl, Petőfitől egy kevesek által ismert költeményt, *A hold elegiá*ját, Aranytól egy dalt *Balzsamcsepp* czím alatt. Ezenkívül Gyulaitól, Erdélyitől, Lévaitól, Vachot Sándortól, Vachot Sándornétól, Bérczitől, Flórától, Berecztől, Tóth Kálmántól és Endrétől, Szász Károlytól, Szelesteytől, Székely Józseftől, Tóth Lőrincztől, Thaly Kálmántól, Gregusstól s végre veterán írónk Szemere Páltól. A prózai részt teszi: Fáy András egy a Van Dyck, világhírű művész életéből vett beszélye, *A hiuság sebz és gyógyít* czím alatt; a szerkesztőnőtől a *Vándorok* czímű kép; egy vígjáték Kövér Lajostól

Meg akar halni. — A kis beszélyről, melyet Jókai itt közöl, nem szólunk bővebben. Czíme: *Bizebán* s a keleti életből van merítve. A tárgy annyira csekély, formája annyira nincs, hogy a *Szépirodalmi közlöny albumá*ban közzétett beszélyénél még kevésbbé elégít ki. A prózai részben kiemelendőnek tartjuk az *Apám emlékezete* czímű félig emlékbeszéd, félig életképféle művet. Bár a forma e meghasonlása árt a műnek; de a stylre fordított műgond, az eszmék olykori szépsége, s mindenek felett azon helyek, hol az író csak fest és nem elmélkedik, elég kárpótlást nyújtanak. E mű (szerzője Szemere Bertalan) nem költemény, hanem valóban egy apa emléke. A legszeretetreméltóbb magyar nyiltság, szeretet és patriarchális tulajdonok határozott vonásokkal s eleven színezéssel vannak ez apában elénk rajzolva. Egész B. megye énekelte róla:

A Szemere szeme, szája
Többet ér mint Tokaj tája.

Szeretettel és ihlettséggel rajzolt kép, melyet mindenki élvezettel fog olvasni s meggyőződni, hogy az eredeti a gyermeki emlékezetből híven van eltalálva oly sok év után is.

BESZÉLYEK.*

1860.

Mi könnyebb, lyrai verset írni-e vagy prózában beszélyeket? — E kérdés alkalmasint el van már döntve szépirodalmunkban. A mindennapi gyakorlat mutatja, hogy egyiket ép oly könnyűnek tartjuk, mint a másikat. Kötet számra jelen meg a lyrai vers s a novella és regény hetenkint. Egészen más kérdés, de hasonlókép el van döntve: mi könnyebb: novellát írni-e vagy drámát? Ugy látszik, ez utóbbit átalánvéve nehezebbnek tartjuk; — habár azt sem lehet tagadni, hogy a drámai formát is nagy mértékben könnyűvé tették napjainkban. A dráma ugyanis nem külső formája miatt tetszett nehéznek, hanem egy lényegbe vágó oknál fogva. Itt az egyéneket jellemökhez és érzel-

* Írta Emilia. (Két kötetben.) Pest, Engel és Mandello tulajdona.

meikhez képest a magok személyében kell beszéltetni, s egyéb semmi sem vegyűlhet a műbe, mint az ember s az embernek indulatjai és jelleme. Ez volt főleg a mi nehézzé tette a drámaírást. Ezen sanyarú törvényt azonban, mivel eltörűlni lehetetlen, sokféleképp próbálják kijátszani. A jellem meglepő hűségű nyilatkozatai helyett az események véletlen-váratlan fordulataira áll el szeme szája a nézőnek. Az emberek, szenvedélyek és erkölcsi motivumok kissé közönségesek, a párbeszédek kissé kopottak; de az életviszonyok, kalandok és események mellett hangyabolylyá törpűl az oly mese, minő *Machbethé*, *Othelloé*, nem is említve az ókori klassikusokat. Ezen kibuvó ajtó ellenére, melyen valóban kibujtak a színházból a korlátlan végtelenségbe, megmaradt a parancsoló szükség, hogy az író a cselekvő személyeknek bizonyos jellemet adjon, bizonyos érzelmekkel és szándékokkal ruházza fel, s azok szerint beszéltesse, legalább megközelítőleg, legalább olyan formán; mert különben a legbonyolúltabb mese sem nyert életet; mert belátták, hogy a néző is a sikerűlt jellem és érzelem-nyilatkozatoknak adja tetszését legcsalhatatlanabbúl. — Az emberek utánzása szóban és cselekvésben mindig a legnagyobb sikert biztosítja ma is, mint bármikor. A surrogatumok maig sem helyettesítik a lélek szükségeit eléggé — s mindig megkívánják, hogy a valódi, a termé-

szetszerű anyagból minél több vegyíttessék hozzájok.

Igy vagyunk elbeszélő költeményeinkkel, a novellákkal és regényekkel is. Az elbeszélő forma nem menti fel az írót, hogy költött egyéneket ne beszéltessen és cselekedtessen előttünk a csalódásig vitt élethűséggel. A regénynek és novellának nem kisebb a föladata, mint a drámának e részben. Az emberi jellem hű és a képzeletet megragadó ábrázolása a leglényegesebb, nélkülözhetetlen kellék. A beszélyírás e szempotból semmivel sem könnyebb a drámairásnál. A törvény itt sem veszíthet sanyarúságából; de az elbeszélő nemben is sokkép játszszák ki azt, sőt nagyobb mértékben, mint a színműveknél tapasztaljuk, mivel a forma szélesb csapongást enged.

A regényírók főkép azok, kik divatba hozták, hogy az emberi jellem és szenvedélyek eleven festése helyett a költészet nagyobb része rendkívüli kalandok, rendkívüli események és véletlenségek tárháza legyen, — annyira, hogy már *regényes* alatt nem értünk egyebet, mint véletlenségekben gazdag eseményeket. Ezen regényesség ment át a drámába is, s annál inkább a beszélyirodalomba, hogy a lényeges kellék, a jellem hű festése rovására minél többet foglaljanak a külső események. A franczia regényírók 1830-tól mintegy 1850-ig a legfelső fokra vitték ezen álművészetet, s Sue és

Dumas képzelete s kétségtelen nagy tehetsége ilyen, a dolog természetébe ütköző nagy kisérletekben merült ki. — A divat üdvös túlságokra ment — mert a visszaélés túlságát üdvösnek nevezhetjük azon tekintetben, hogy maga buktatja meg magát minden külső ellenség nélkül.

Még vannak írók e régi iskolából; — de már nagy hatást nem tesz tán egyetlen egy is. Magában a franczia irodalomban örvendetes jeleit látjuk, hogy a közönség azon regényíróit kedveli leginkább, kik az eseményekkel való túlhalmozást mellőzve, sikerült alakokat, egyszerűbb érzelmeket festenek, kikben mintegy ismerősöket látunk, s kik között bizalmasan, otthon érezzük magunkat. — Azonban, még csak az átmeneti kort élik ott, s nem tünt fel az új irány valódi Mózese, habár vannak nagy kedvességben álló hirdetői. A helyes útra térni annyival könnyebb, mivel az angol irodalom ma is fényes példákat mutat föl az elbeszélői nemben, a hol az emberi jellem festése ma is, mint ezelőtt, legelső kelléke a beszélynek és regénynek.

Mi jelenleg is, mint ezelőtt, mostohább helyzetben vagyunk. A közönség benne van még a rendkívüli események iránti előszeretetben a mi a regényt és beszélyt illeti; a jellemet híven rajzoló, s véletlenségekkel és hallatlan kalandokkal nem terhelt regényekben nem igen gyönyörkö-

dik, — míg más részt az ezekben bővelkedő művek sem okoznak nagy sensatiót. — A szokás követelő, de blazirttá tesz időmultával. A pusztán időtöltési inger nem valódi érdekeltség — tőszomszédja a közönyösségnek. Ezen állapotunkból csak nagy tehetségű regény- és beszélyírók emelhetnek ki, a kik az emberi lélek festésében keresik az elbeszélő költészet föladatát. — Türelemmel várjuk azon műveket, melyek e jobb irányba indítják az ízlést. Annyival nagyobb türelemmel, mivel a közelebbi évek alatt föltünt beszély- és regényírók közt hiában keressük azokat, a kik az útat előkészítenék. Ez előkészítéshez a tehetségen kívül buzgalmas törekvés, szilárd kitartás s komoly gondolkodás kívántatik meg. Ezen törekvés, ezen komoly gondolkodás hiánya igen feltünő regény- és beszélyirodalmunkban. Nem látjuk-e csaknem mindennap, mily könnyűnek tartják íróink nem egy, hanem számos beszélyt s a mellett néha egy-egy regényt bocsátni az irodalompártoló közönség elé? — Annyival kevésbbé szólok egyesekről, mivel találunk olykor kivételeket; de a kivételek nem változtatnak az általános irányon. Vannak az írók nagyobb tömegében, kiknek műveiben aránylag több jót találunk, mint másokéban, — s ezekre nem hunyhatunk szemet. De lehetetlen akármely költői művet nem természete és a művészet leglényegesebb szempontja szerint

itélnünk. Épen a legelső, épen a leglényegesb az, mit minden műben keresünk, s minek kisebb-nagyobb mértékétől függ a mű becse. A lényegtelenekben való kitűnés egészen alárendelt szempont.

A költészetben leglényegesb kellék a lélektani igazság és hűség; — a költői tehetség legcsalhatatlanabb jele az emberi lélek találó utánzása szóban és cselekedetben; a mű becsét azon lélektani igazság határozza el, mely alapjául szolgál, s azon részletek, melyek e lélektani igazság fejlesztései a megtestesített egyénekben; mert magától értetik, hogy a költő, mint a festő, mindig a képzelethez s nem az értelemhez szól, megtestesített képekben állítja elénk az eszmét. A regényben, beszélyben, mint a drámában tehát először is az dönti el, méltó-e feldolgozni valamely tárgyat, ha vajon az emberi lélek, s különösen a szív és erkölcsi világ egy-egy mélyebb igazságának lehet-e tükre, — s a költői tehetséget, phantasiát nem fellengő metaphorákból, nem az ábrándos eszmékből, vagy ömledező érzelgésből, hanem az emberi alakok plasticai megtermettségéből itéljük.

Azért említem föl bár röviden mindezeket, mivel újra feltámadhat a vád, hogy igen magas szempontból itélek. Pedig nem világos-e, hogy midőn épen csak az elemi kelléket kivánom, a követelés nem túlcsigázott. Jellemfestés nélkül írni

elbeszélő művet, annyi mint katonák nélkűl akarni háborút folytatni. Az épülethez mindenek felett alap s szilárd anyag kell. A külforma kerekdedsége, a művészi tapintat a cselekvény elrendezésében már jóval magasb rendű követelés. A forma tökélye az, a mi a jó vezérlés a hadban, vagy az ízlés, a stil az építészetben.

Emilia beszélyeit csak dicsérhetjük, hogy meséjök oly egyszerű, a mint csak lehet. Nem hajhászsza a rendkívüli viszonyokat. Rendkívüli kalandokkal nem akarja felcsigázni a kíváncsiságot, s a hatásnak nem külső eszközeit használja fel. Ezért korántsem tartanók rossz jelnek, ha ez egyszerű beszélyek legalább oly tetszéssel fogadtatnának, mint a milyenben kalandosb, zajosabb és erőszakosabb regényeink szoktak részesülni, különben egyenlő, sokszor kisebb tehetség mellett.

Emilia azon beszély- és regényírók iskolájához látszik szegődni, kik a házi életet, s különösen a nők életét szeretik rajzolni. Az irány dicséretes, s ha egyszersmind sikerűlne is, csak magasztalva szólanánk a szóban forgó művekről. De dicséretünk mellett nem egy kifogást leszünk kénytelenek elmondani, különösen a jellemfestés szempontjából.

Az első beszélyben, melynek czíme: *A kit a világ nevet,* két vén leány iránt akarja szerzőnő felkölteni részvétünket. A világ által kinevetett

vén kisasszonyok egyikét egy iparlovag nőűl kérvén, már a lakodalomhoz minden kész, midőn a vőlegény menyasszonyának pénzét ellopva, megszökik. A vén leány harmincz év mulva is tökéletesen hiszi, hogy vőlegénye megjön, s mindennap a legteljesebb hittel várja megérkeztét. Hugának is volt kérője fiatal korában; de ez nénje csalódásán okúlva, soha sem mond le határozatáról, hogy leányként akar meghalni, pedig kérője most is, harmincz év múlva, mindennap eljár a vén kisasszonyhoz, s még mindig rá akarja beszélni a férjhezmenetelre. Ily különcz lelkibetegségeket nem tartunk ugyan egészen alkalmasoknak, kivált komoly alakban, költői tárgyakúl; de épen megrovandóknak sem, — csak a kivitel elégítse ki az olvasót. Különösen az öreg kisasszony jelleme nincs eléggé részletezve arra, hogy valószínűtlennek ne tartanók hóbortos reményeit. A két leány életének katastrophája rég elmúlt időkre esik, s egy vén cseléd beszéli el. De épen e katastropha leírásában óhajtottunk volna több elevenséget és részleteket, melyek jobban megismertessenek a szereplő egyénekkel, hogy érzelmeikből, gondolkodásukból tetteik világosabbak legyenek. Igy pl. az olvasó nem hajlandó elhinni, hogy a menyasszony, anyja tudta nélkűl, oly könnyen odaadja, még menyegző előtt, a hozományt, oly felületes ürügyre, minő a vőlegényé volt. Hihetetlenség

nincs a dologban; — de ilyenekben nem elégszünk meg ennyivel. A cselekedet okainak nagyon világosan kell mindig előttünk állaniok, ugy, hogy egészen természeteseknek találjuk. A két vén kisasszonyt a könyező jószívűségen s a különczös ruhán kívül alig jellemzi egyéb. Az olvasó szánja őket, de utoljára sem mondhatja el, hogy ismerősei volnának. Mindez alkalmasint jobban sikerűl vala, ha nem a vén cseléd beszéli el a leányok sorsát. A költött jellemen átszűrt ily elbeszélés kétszeres érdekű, ha sikerűl — egyszerre mutatja mind az elbeszélő felfogását és jellemét, mind elbeszélése tárgyát. A fődolog azonban, hogy a fő tárgy legyen világos, — s a ki nehéznek tartja e mással való elbeszéltetést, jobban teszi, ha maga veszi át a szót és beszél el mindent. A két testvér ellentétes lelkibetegségét az öreg cseléd nem képes úgy festeni, hogy a képzeletet eléggé megragadja s elhitesse az olvasóval. Pedig ez volt a főfeladat. Szerzőnő ezt nem fejti meg kielégítően; — de annál több gondot fordít a mellékes személyekre, s olykor fölösleges, magától érthető körűlményekre. Mellék személy az öreg elbeszélő cseléd, s még annál inkább azon fiatal, örökben tartott leány, kinek az öreg asszony a vén kisasszonyok sorsát elbeszéli. E leányt nem kell vala oly érdekessé tenni, nem volt szükség oly fejlés alapját vetni meg nála, mintha ő válnék majd főszemélylyé.

Az olvasó a részletes rajznál fogva e várakozásra van feljogosítva, — és főleg ez az oka, hogy a beszély ki nem elégít. Egy fejlésnek indított tárgy a végén függőben marad s mintegy ketté vágatik.

A második beszély *Mennybe szállt csillag*. Egy igen fiatal leányka és egy igen fiatal férfi közt foly le, — több egységgel, és belsőbb kapcsolattal, mint az előbbi. Be nem vallott, de erősen hitt szerelem él mindkettőben. Az ifjúnak több évre távozni kell, hogy orvossá képezze magát, s több évig nem látogatja meg szülőföldét és kedvesét. Az ifju nem akarván a leány jövendőjének utjába állani, nem táplál benne levelek által reményeket. A leány azt hiszi, az ifju megfeledkezett róla, s szülei kivánságára egy becsületes orvosnak igéri kezét, bár nem szereti, csak becsüli. Azonban mikor már jegyben jár, beteg lesz a lelki szenvedés miatt; s az orvos, fölvilágosodván jegyesének szíve hajlama felől, elég becsületes, hogy visszalép. Az ifju, kit a leány szeretett, későn látja őt. Mikor mind a két ifju megtudja, hogy egymáshoz mily hívek maradtak, már késő, mert a leány halálán van s meg is hal kedvese karjai közt. — A tárgy nagyon sentimentalis, a mint a vázlatból látjuk, s nem is igen új; de ez ellen magában nem lehet kifogásunk. A kivitelre inkább. Az alakok, bár nem egész elevenségben, de némi homály lágymeleg ködén át eléggé kivehetők. Azonban lelki állapotukat gyakran nem

értjük, s van oly jelenet is, melyet csaknem hihetetlennek tartunk. Nem értjük eléggé, hogy mikor már a leány jegyben jár, az ifju, a kit szeret, négy szem közt, bizalmasan beszél vele, hogyan nem akarják nyilatkozatra bírni egymást. Egy-egy ibolyát adnak emlékűl egymásnak, — különben csaknem siket-némák találkozása e jelenet. Mind lehetséges, hogy erős lelki okuk volt tartózkodniok; de ez ok nem világos az olvasó előtt, s mintegy novellaírói cselnek tűnik fel, hogy a beszély tovább folyhasson. Egyátalában nem tartjuk pedig hihetőnek, hogy a leány az idegen jegyes iránt oly rendkivűli szivességet és vidámságot mutasson annak jelenlétében, a kit szeret. A lelkiállapot festését mintegy kerűlni látszik a szerző. Hogy a szerelmesek kölcsönösen félremagyarázzák egymást, a távollét okozta; — e távollét alatt mindkét felet érthetjük — könnyű volt itt általános okokkal, részletezés nélkűl is felfoghatóvá tenni a gondolatmenetet; de ez sem ád részletes képet, csak magyarázatot. A lelkiállapot festésére ott kinálkozott szép alkalom, a hol a két szerelmes találkozik; — a jelenet egészen drámai jellemüvé válhatott volna; de majd semmi ilyest sem találunk. Fukarok a szóban a szerzőnő személyei, s alakjok az ily ellentétes találkozásban még homályosabban áll előttünk, mint magokra hagyva. De tán fölösleges is e megrovás:

mert ott kell kezdenünk, hogy e találkozásban a párbeszédnek tárgya sem volt. Egy párbeszédnek akkor lehet tárgya, ha valamiben meghasonlott szívek és jellemek vitája foly. Itt pedig a beszélgetés mindjárt a harmadik szónál talán azon fölfedezésre vezet vala, hogy egyenlően szeretik egymást. Mert jellemökben sem igen különböznek, azaz nincsenek is más oldalról jellemezve, mint angyali lelköknél és önfeláldozó szerelmöknél fogva, kivéve, hogy az ifjú nagyon szereti a tudományokat. Jegyezzük meg itt, hogy szerzőnő egyéneit, férfiút és nőt, az angyali szívjóságon kívűl alig jellemzi még a vérmérséklet is — nemhogy az erkölcsi mélyebb tulajdonok különbféle vegyülete. Alakjai többnyire halványok; a jellemzés egyoldalú és hiányos.

A harmadik beszély több lélektani anyagot foglal magában. Kettős fejlemény huzódik rajta keresztűl és megy végig, s mindkettő ellen csak a kivitelben találunk hiányt. E beszély czíme: *Ki mondja meg miért?* — Egyfelől egy fiatal, csak most férjhez ment nő azon töprenkedik, hogy ő nem érdemes férjére, s nem tudja oly boldoggá tenni, mint az teszi őt. A fiatal házaspár viszonyának sok tér van szentelve, s a dolognak peripetiája van, míg a nő egészen megnyugtatva érzi magát. Azonban itt sincs kifejtve azon út, az érzelmek és gondolatok azon lánczolata, melyeknél

fogva a nő megnyugszik. Az olvasó azt sejti, hogy a kibékülést az hozza meg, hogy a nő anyává lett; de az egész dolog felől egy barátnőhöz írt levelek töredékesen szólván, a levelek sok hézagot hagynak, s az olvasó nincs tisztában a fejleménynyel. Egyszer csak arra érkezünk a fiatal nőhöz, hogy gyermeke születésekor meghalt. — A másik fejlemény a meghalt nő anyja és apjának fájdalma e halálon. Az anya, kinek szenvedélye mindig a sütemény-készítés volt, egyetlen leánya halálán megtébolyodik, s nem tesz egyebet, mint folyvást a konyhán süt, főz, mint leánya lakodalmán tevé. E beszélyek között talán ez a legsikerűltebb jellemrajzbeli részlet. Még hívebben van rajzolva a férj, ki eleinte észre sem vette, aztán el sem akarja hitetni magával neje borzasztó lelkiállapotát. Szépen mondja a jelenvolt idegenhez az öreg úr: «Ugy-e bár, semmi baja sincs? Csak kedvencz tárgyáról beszél» — mond az öreg úr, vidám kifejezést erőltetve arczára, «Feleségem úgy szeret gazdasszonykodni . . . . ugy-e bár, édes feleségem.» Aztán az öreg maga kezdett a sütésről, főzésről beszélni. És e közben a jó öregnek akarata ellen kicsordúltak könnyei. Azonban egészen váratlan, hogy az öreg úr azon éjjel bánatában meghal. Általán szerzőnő a nélkül, hogy a bánatot a maga igazi nagyságában mindig tudná rajzolni, hatását és következéseit majd min-

dig túlozza. Különös neme a sentimentalismusnak! — Az öreg úrnak egyébiránt merőben asszonyi gyengédségű szíve volt. Fő szenvedélye vala, hogy a nyomorék és elhagyatott mezei madárfiakat összegyűjté s külön szálláson tartva egészen magához szoktatta. Ezen különcz vonásra aligha volt szükség; mert jó szíve különben is kitünhetett, egyszerűbb módon is. Attól tartunk, hogy sokan élnek oly hitben, mintha a jellemfestés ily különcz tulajdonok és hallatlan szokások festésében állana. — Ezen beszélyben sem találunk egyebet az embereket elérzékenyítő jó szívnél. Ifjak, öregek, nők és férfiak csak jó szívöknél fogva ismeretesek és egyik túl tesz a másikon érzékenység dolgában, ha ugyan túl lehet tenni.

A negyedik — és a két kötetes gyűjteményben utolsó — beszély az *Áldozat,* még tán érzékenyebb az előbbieknél. Egy gazdag pesti házi úr egyetlen fia titkos szerelmi viszonyban él egy pár évig egy szegény leánynyal, a ki a külvárosban meghuzódva él öreg anyjával és egy kisdeddel. Az úrfi azonban e viszonyról mitsem szól apjának, tudván, hogy az bele nem egyezik, s ha apja ellenére esküszik meg kedvesével, apja képes lesz kitagadni. Az ifjú mindezt elmondja az ifjú nőnek, s hozzáteszi még, hogy apja egy fiatal leányrokonát akarja vele elvétetni. A nő épen mivel nagyon szereti az ifjút, föláldozza magát annak vélt boldogságáért. Egy-

szer eltünik anyjostúl gyermekestűl s az ifjú nyomát veszti. Budán egy szegény ember házában vonja meg magát s ott hal meg három évi szenvedés után. Az ifjú s annak leendő neje haldokolva találják. Az *áldozat* halála után az ifjú s azon gyöngéd leány, ki az ifjúnak volt szánva, összekelnek s az előbbi kedves árváját magokhoz veszik. A megholtnak anyja sem éli túl leányát — egy órában hal meg vele a bánat miatt. — Nem tagadhatjuk, hogy a szív érzékenysége dolgában e személyek nem épen mindennapiak, sőt talán túlságosan érzékenyek. Azon szegény s munkaedzett férfi, a ki Budán házába fogadja a nőt, nem egyszer fakad könnyekre, «és az udvarról behallatszott a jó ember *bőgő* sirása». Nagy gyöngédséggel van festve a karácsoneste a szegény hajlékban; de, mint más helyen is tapasztaljuk, itt is igen könnyen gyöngélkednek a személyek az érzelmek miatt, hol alig tudnak lábukon állani megindulásukban, hol egyszerre elsáppadnak, hol pedig sírnak a nélkül, hogy a szavaikból eléggé éreznők a megindulást. — A személyek ez *Áldozat*-ban könnyen adják meg magokat a sorsnak: az ifjú még meg sem kisérli a komoly, határozott lépést a frigy megszentesítésére. Egyetlen egy párbeszédnek sem vagyunk tanúi, melyben apjával legalább kerülve összetűzne e tárgyban. A leány merész elszántsága pedig, természetesen, hallgatag önmegadással s legnagyobb

titokban történik. A lelki harcz, vagy embernek emberrel való küzdése nem fordúl elő, minden egy-egy érzés feltétlen parancsára történik.

Átalán mind a négy beszélyt összefoglalva, azt tapasztaljuk, hogy szerzőnő fő czélja az olvasó elérzékenyítése személyeinek rendkivűl érzékeny, lágy szíve által. De ez érzékenység meglepő, túlzott külső nyilatkozatokban mutatkozik. Nem az az epedő és ábrándozó sentimentalismus, hanem a mely mintegy némán, csak tényekben mutatkozik. Az előadás hangjában sem tapasztaljuk a megilletődés pathoszát. A szívnek, melyet festeni vél, csak katastropháit láttatja velünk a nélkül, hogy fejledezni látnók az érzelmeket. Az első beszélyben a vén leány érzelmei mitsem változnak harmincz éven át; a másodikban hasonlókép megmarad mind a leányban, mind a tudománynak élő eltávozott ifjúban a szerelem, s csak külső viszonyok változnak, de belső katastrophája nincs; a harmadikban a félreértés két fiatal házaspár közt, habár szépen volna fejleszhető, mint mondám, csak töredékben áll előttünk; a negyedikben évekig eláll a gyöngéd szív ápolta szerelem. Mint látjuk, a második és a harmadik beszélyben volna helye a félreértés okozta kétségek belső küzdelmét festeni; de ha értjük is, nincsenek rajzolva csak magyarázgatva.

Feltünő továbbá, hogy a személyek kivétel nélkűl mind igen jólelkű, jó szívű s erkölcsös em-

berek. Mintha csak születésüknél fogva volnának ilyenek. Mégis épen az erkölcs szempontjából van ellenök kifogásunk. A költő által rajzolt egyének mind jót tesznek szívök egyszerű sugallatára. Már pedig akár oly angyali természetűek, hogy lelkiismeretök mindenre lelkesűlt igennel felel, akár oly ördögiek, hogy a «nem»-re siketek, egyaránt áll, hogy nem emberi, hanem emberfeletti vagy emberalatti lényeket festünk; de nem embert, kinek belsőéletében és sorsában a lelkiismeret képezi a legérdeklőbb és legmélyebben ható elemet. A merő angyalok, kivált szárny nélkül, azaz, ha magokkal jótehetetlenek, vagy legalább ellenök harczoló dæmonok nélkül nem igen nagy hatásúak a költészetben. Az erkölcsi oldalhoz tartozik az is, hogy a személyek akár jót, akár rosszat, de határozottan akarjanak és tehetetlenűl ne szenvedjenek. E beszélyekben feltünő, hogy az egyének oly könnyen megadják magokat, úgy szólván kardcsapás nélkül. Igaz, hogy szép érzelmeik vannak, de ezeknek és a viszonyoknak feltétlenűl engedelmeskednek. Nagyon feltünő majd minden személy passivitása. Az első beszélyben, a vén leányok rajzában, alig lehet szó egyébről, mit teljes passivitásról; a másodikban, a hol egymást félreértett szerelmesek találkoznak a nélkül, hogy egyik is merne valamit, sajnálatos gyengeséget látunk; a harmadikban a fiatal házaspár sem egyik sem másik feléről

nem tudjuk, mit követett el tettlegesen a hidegűlni kezdő viszony helyreállítására; a negyedikre nézve megjegyeztük az ifjú és a szerencsétlen leány passivitását. Szerzőnő alakjai főleg azért gyengék és hatnak oly kevéssé a képzeletre, mivel a jellemek leglényegesebb, épen fő mozgató rugói hiányzanak bennök a cselekvésre. A csupán csak érző és jószívű egyén mindig félszeg marad, s az ilyenekből szőtt cselekvény nem ád alkalmat sem a belső küzdelmekre, a lélek erőteljes monologjaira, sem drámaivá emelkedő jelenetekre, sem pedig nem alkot egy-egy mélyebb lélektani igazságot magában foglaló cselekvényt.

Szerzőnő képességéről, mely igen sok részben kerűli a tulzásokat, s inkább egyszerű, a szelidebb érzelmeket költő és találó rajzok felé hajlik, nem vagyunk rossz véleménynyel. A túlzás, torzítás nem tartozik írói hajlamai közé — s ezt jó jelnek veszszük. Az alapvonások szerények és nem hibásak, csakhogy a rajz halavány és nem elég erőteljes. Ha a valódi költészetet nem egyébben, hanem az alakok plastikai teljében (honnan a lelkiismeretnek és akaratnak hiányozni nem szabad), nem pedig az érzelgő könnyekben keresi, nagyobb hatást fog tenni közönségére. — Nem kivánatos, hogy cselekvényeit renkivűli külső bonyolításokkal elevenítse. Elevenekké lesznek azok, mihelyt a szív és lelkiismeret belső harcza, az akarattal felruhá-

zott jellemek összeütközése érdeklő lélektani fejlesztéseket állít elénk.

Ezen lényegbevágó megjegyzések után csak nehány szót az előadásról és nyelvről. Az egyszerű és világos, ritkán erőltetett, csak néhol épen ama túlságos egyszerűségre törekvés nem látszik természetesnek. Az előadás gyakran emlékeztet Jókaira, kivált mikor ismétlő s mintegy refrain-es modorát veszi föl. De az előadás nem elég jellemzetes és velős. Könnyű, nem nehézkes olvasmány; de elegendő fordulatosság és hangbeli változatok nélkűl. Korántsem hibáztatom az egyszerű, természetes írásmódot; de a költői művekben, ha prózában vannak is írva, több művészi fogást ohajtunk látni. E részben idézetekkel, ha akarnánk sem szolgálhatnánk. Az előadás menetét sem idézhetjük.

Végül, a mire nézve idézetekkel is szolgálhatunk, több helyen látunk a magyar nyelv természetével ellenkező kifejezést és szórakást, melyeket nem lehet mellőznünk, mert fájdalom, nagyon elharapóztak irodalmunkban. «Elszorúlt a szívem, midőn az öreg nőt *igy beszélni hallám.*» A szórakás helytelen; mert igy szoktuk mondani: «igy hallám beszélni» (2. köt. 71. l.). Több helyen fordúl elő e germanismus: «elvoltam», e helyett távol voltam, vagy nem voltam hon, vagy nem voltam jelen. Helytelen s nem magyaros: «Én a mamához akarok» (2. köt. 174. l.). Az *akarok* után a ma-

gyarban mindig ige szükséges. «Akarok menni» — igy mondja azt a magyar. Hiba azt mondani pl: «kenyeret akarok». — «Tudtam régen, hogy az igy fog jőni» azaz történni, szintén germanismus (2. köt. 145. l.). Az orvosság továbbá nem «üti helyre», hanem helyre hozza az egészséget (2. köt. 144. l.). «Oly gyönge volt, hogy nem bírt többé magával» (2. köt. 137. l.). Nem a magával jótehetetlenről, hanem az indulatosról szoktuk ezt mondani. «Felül reá» (2. köt. 131 l.) germanismus, e helyett: azon kivűl. «Nem vonzott, sem nem visszataszított» ismét szórakásbeli hiba (2. köt. 118. l.). De elég legyen ennyi. A nyelv eszköze a költőnek; de a rosszúl használt eszköz többet von le e mű hatásából, mint gondolnók.

CSOKONAI-ALBUM.*

1861.

Mindennek megvan a maga története: megvan Csokonai emlékszobrának is. A legrégibb időkig, t. i. a költő szomorú haláláig lehet visszavinni, mely 1805-ben január 20-án esett. Mint sok egyébnek, ugy ezen emlékszobornak története is nagyon primitiv állapoton kezdődött. Egyszerű fejfa, egy rá szögezett deszkadarab, s e deszkadarabon ősi szokás szokás szerint latin epitaphium. Ennyiből állt, hagyományaink szerint, a Csokonai emlék ügye kezdetben. Ezt is Dombi Mártonnak, Csokonai igen érdemes barátjának köszönhetjük, kinek ha módja nem volt kőbe, érczbe vésetni a haza egyik jelesét szépen magasztaló latin sorait, leg-

* Szerkeszti és kiadja Kulini Nagy Benő. (Ára 3 frt a. é.) Pest, Ráth Mór bizománya. Nyomatott Debreczenben, a város nyomdájában, 1861.

alább holt fára irta a *Hic jacet Ovidius, Virgilius, Horatius, in Michaele Vitéz Csokonai*-t, s még sok más antithesises magasztalást, mely már ma csak papiron van megörökítve; mert a deszka régóta eltünt a szép sorokkal együtt, melyeknek főbecsét az alattok nyugvó adta meg.

A költőnek, ki már életében a nemzet kedvencze volt, számos évig csak ily mulékony emléke állott a valóságban. De az emlékek dolgában való részvétlenség még szomorúbb példáját hozhatjuk föl. A költő halála után kevéssel, még 1806-ban, Kazinczy nemcsak buzdító szavakat intézett a nemzethez egy Csokonai-emlék ügyében, hanem, mint a Dessewffy József gróffal folytatott levelezés bizonyítja, szokott buzgósággal fáradozott maga is a gyűjtésben e czélra — s fáradozásának nem lőn sikere. Az egész eredmény egy éles polemia: — a sírkőnek még híre sem volt, s már az epitaphium kérdése fölingerlé a debreczeni kört. A tervezett sirirat magyarúl e soron végződött volna: *Arkádiában éltem én is,* — e sor adott okot a polemiára.

És valóban nincs-e e sorban ironia? Nem volt tán magyar költő, kire kevésbbé illenék az a sor. — Ifju korában üldözés, később meddő fáradozás munkái kiadásában, s meghiusúlt szerelmi viszony, szegénység, élte vége felé

félrevonúlt ridegség, melyek siettették kora halálát — ez-e az «arcádiai élet» ?

De nem Csokonaira, hanem Debreczenre láttak benne ironiát, — mi miatt 1806 és 7-ben elhuzódott a polemia, mig se latin, se magyar, se «arcádiai élet»-tel, se a nélkül való felirású kő vagy ércz emlék el nem késziilt, s a terv abban maradt. Szomorúan jellemző ama tettekben szegény kor nemzeti közszellemére néve, melynek epitaphiuma nem sok olyat foglal magában, min az utókor lelkesedhessék, — hogy az egyes szép kivételek sírirata annál feltünőbb legyen!

Egyszerűbb, de legalább végrehajtott emlékterv született meg 1818-ban, Keszthelyen. Azon év februárja 12-ik napján a «keszthelyi Helicon» ünnepélyén az írói sereg és gr. Festetics György, ki Csokonait személyesen ismerte, egy *élőfát* ültettek a Georgicon kertjében. Ugyanekkor Ferenczy szobrászunk carrarai márványból a költő mellszobrát készítette el, mely József nádor pártfogása alatt Debreczenbe küldetvén, 1823-ban mart 11-ikén a collegium könyvtárában ünnepélyesen fölállíttatott.

Ezután eltelt ismét vagy tizennyolcz év, míg a Csokonai-emlék ügye újra föléledett, még pedig Debreczen városában, a költő szülőföldén. — A városnak becsületére válik, hogy a halhatatlan fia iránti kegyeletben magának tulajdonítá a kiváltságot, hogy első lehessen.

Ilyenekben csak magasztalólag szólhatunk a különben szűkkeblű és ekkor nevetséges *helyi* patriotismusról. Bár a debreczeni temetőben felállított ércz síremlék irata igy végződik *Hazafiai emelték 1836,* s *hazafiai* alatt alkalmasint Debreczen fiai értetnek, holott Csokonai az egész hazáé: nem Debreczennek kell ezt röstellnie, hanem a hazai szélesb körü közönségnek, mely még kedvelt költője emléke fölállításában nem vett részt. S általán minő csekély volt az ilyesek iránti részvét még 1835—36 körűl! Az egész síremlékre csak mintegy kétezer forint gyűlt be — az is váltó pénzben.

Ezen 30 éven át meg-megujúlt ügyben ott vagyunk mégis, hogy Csokonainak nevéhez, érdemeihez méltó emléke nincs. Méltó emlék pedig csak országos lehet az egész nemzet költőjének tiszteletére. Egy negyed század csak egy temetői egyszerű pyramist tudott elővajudni, hogy tisztességesen álljon a sír Debreczen temetőjének többi sírkövei között. — Egy másik negyed század, 25 év, folyt le azóta, — s most újra föleleveníttetik a Csokonai-emlék eszméje. A hozzáfogásban, mint az ügy története mutatja, nem nagy a dicsőség, mert valóban elégszer láttuk már. Fő az, hogy sikerrel hajtassék végre. Az ujabb 1861-iki kezdet pedig ismét nem sokat igér, s nem tartjuk egészen méltónak Csokonaihoz.

Legméltóbbnak tartanók az országos fölkarolást, s erre nem legsikeresebb mód, hogy Debreczen vegye kezébe az ügyet. Az országos emléknek Pesten, az ország szívében, kellene állania, hogy méltó helyét elfoglalhassa. Az emlékszobornak pedig itt méltónak kellene lennie a költőhöz és szeretett nemzetéhez. E czélra pedig nem látunk alkalmasb módott, mint az egyes adakozás útját, — mely legközvetlenebbűl bizonyítja a részvétet, s legbiztosabban és gyorsabban vezet czélhoz. Nem azért mondjuk ezt, mintha indítványt akarnánk tenni e részben; mert egészen más kérdés, vajon időszerinti-e fellépni vele s komolyan sürgetni megkezdését és végrehajtását?

Minden módok közt legkevésbbé tartjuk czélra vezetőnek és méltónak azt, hogy irodalmi művek tétessenek vásári czikké a czél előmozdítására. Egyáltalában nem emeli irodalmunkat, ha a közönséget akármivel arra szoktatjuk, hogy ne a belbecsért, vagy szellemi szükségeihez képest, hanem bármi más czélból vásároljon könyveket. Különösen pedig nem méltó egy költő emlékéhez, ki oly buzgón s sikerrel fáradott az irodalom emelésében, hogy épen az irodalmi művek alárendelt fontosságúvá tételével sülyeszszük az irodalmat az *ő nevének* palástja alatt.

Csupán csak egy mentheti az ilyen vállalatokat: ha vagy a jeles költő szükségessé vált új kiadása

által vonatván be a közönség az adakozásba, egyszersmind a költőnek mintegy házi emlékét nyeri mindenki a becses művekben, vagy a mi már nem oly méltó, de mindenesetre menthető gyűjtési mód, ha legjelesb élő írók lehető legszebb műveikből fonnak egy koszorút, melyet egyszersmind a közönség is örömmel fogad.

A *Csokonai Album*, melynek jövedelme a költő érczszobrának felállítására fog fordíttatni, nem felel meg e kívánalomnak. Mint irodalmi gyüjtemény nem oly becses, hogy irodalmunkban, még a mostani szegény állapotban is, nyereségnek, a költő nevéhez csak némi arányban állónak tekintenők. — Ismertebb s ismeretlenebb írók nevét látjuk a számos vers és nehány beszély alatt, — a művek magok egymáshoz arányítva kisebb-nagyobb értékkel birnak; — de legjelesb íróink nevét s a jeles műveket hiában keressük a költői részben. A szerkesztő, Kulini Nagy Benő úr, fölemlíti «azon *hidegséget*, melylyel a jelenkor jelesb írói viseltettek a nagy költő iránt, midőn a tervezett érczszobor létesíthetése czéljából szerkesztett jelen album részére közremunkálásukat megtagadták».

Kulini Nagy Benő úr itélőszéke előtt ily váddal illettetnek jelesebb íróink. Lehet-e szó hidegségről jelesb íróinknál Csokonai és más kitünő költőink iránt? Minél jelesb az író, annál többre

becsűli CSOKONAIban, ha egyebet tán nem, a nagy tehetségű költőt s a nagy tehetséget még legszigorúbb birái, KÖLCSEY és KAZINCZY is, megadták neki. Már pedig a mai néhány jeles író közt alig van, ki több elismeréssel ne volna iránta, mint irodalmunknak említett nagy tekintélyei. Ha más útakon nem remélve sikert, egy érczszobor állíthatására *Csokonai Album*ot szerkesztünk, először jeles íróink közreműködéséről biztosítva kell lennünk, s csak azután fujnunk meg a trombitát. Először készen kell lenniök a kéziratoknak, s azután fogunk a nyomtatáshoz. Először munkatársaink legyenek, s csak azután mondjuk el, hogy szerkesztünk és kiadunk. — Ezen egyszerű igazságokat szükséges elmondanunk már csak azért is, mivel mai nap számos kezdő, kinek alig hallottuk még hírét, mindjárt mint szerkesztő lép fel. Talán mert az *életrevalóságot* kezdjük főkelléknek tartani az irodalomban.

Ha NAGY BENŐ úr a jelesb íróktól tagadó választ kapott, a helyett, hogy viszonyaikat s ez egész ügyben való nézeteiket nem tudván, azon valótlan és igazságtalan váddal lépne fel, mintha íróink részvétlenek volnának CSOKONAI emléke dolgában — teendője csak egy lett volna: a czélhoz megkívántató munkatársak nélkül nem tenni magát szerkesztővé, jó művek nélkül nem ütni

össze egy akár minő Albumot, s fölhagyni mostanra tervével.

Ha az *Album*-nak többnyire ifju mukatársai nem, a közönség hihetően készséggel ment föl bennünket a művek egyenkint és külön-külön való bonczolgatása alól. A mit egyetlen egy írónak összegyűjtött művei tekintetében megtehetünk, — bár az is bosszúra nyuló munka, — nehezen tehetjük oly számos író közreműködésével létesített Albumra nézve. Kimutathatnók részletesen, hogy Kadarcsi versei teljesek reminiscentiákkal, s a mellett még ügyességgel és egy kis költői avatottsággal sincsenek egybeállítva; hogy Stépán Gézának *Csokonai Vitéz Mihály hordója* czímű s a költő életéből vett egy adomán épült verse humoros akar lenni s a helyett ízetlen. Ugyanezt mondhatjuk Oláh Károlynak *Csokonai háza* czímű verséről, mely a költői eszközökkel való bánásban gyakorlatlanságot árúl el, s már csak ennél fogva sem érdekelheti az olvasót. Kimutassuk-e, mily gyenge *népdalok* a Bonyhai Benjáminé? hogy Nagy Ferencz Endre királyról szóló balladája az események száraz elbeszélése, az emberi érzések mellőzésével, melyeket ennélfogva az olvasóban sem ébreszt? hogy a *Fájó vigasz* Csermelyitől nem világos, pedig a részletekben csak közhelyeket látunk? — Szinte jól esik, midőn egy-egy oly lendületesebb, szabadabban folyó dalra akadunk, minő az Illésy

György *Te tudod nagy ég* czímű egyszerű verse; vagy Nyilas Samu *Fecskéje*, holott ez utóbibban, ha gyakorlott versíró keze nyomát látjuk is, a compositio meglehetős üres. Ilynemű, aránylag jobban eső költemények vannak még e gyüjteményben, de általán szabad legyen elmondanunk, hogy a magyar lyrai irodalom legkevésbbé sem erőltette meg magát e sok vers kiállításával.

A *novella-irodalom* is képviselve van. Egy része a tehetség zsenge korára mutat, minő a *Legdicsőbb élvezet* történeti beszély Ábrai Károlytól, ki dagályos s a tárgyat szemünk elé ritkán állító csengő phrasisokban ír, s rajong a helyett, hogy elbeszélne. — Almási Tihamér *Bál előtt és bál után*ja olvashatóbb, de a képzeletnek kevés ereje mutatkozik e beszélyben. Az egész egy alakok nélküli esemény, melynek bevégzésében az eredetiséget egy undorító jelenet képviseli: — egy bonczterembe vezet az író, s az ember megbánja, hogy eddig is kisérte őt. — A *Kora öröm és késő bánat* Kelemen Mórtól, nem hoz föl motiválatlan tényeket; de az egész igen prózai s az élet mindennapi jeleneteihez ragadtabb, semhogy volna benne valami olyas, mi a képzeletet megragadja.

E gyüjteménynek legérdekesebb részét a nemszépirodalmi munkák teszik. *Görögország felszabadulását* Ladányi Gedeontól érdekkel fogja olvasni a közönség; kevésbbé tanulságos, mert már

kimerítőbb források után ismeretesebb s egyszersmind gyengébben van írva is *Enyingi Török Bálint* (történeti rajz) Sárváry Elektől. Azonban ezeket csak mellékesen említők, mert a prózai dolgozatok közt a *Csokonai Album*ba illőbb s egyszersmind érdeklőbb dolgozatok ama három czikk, mely Csokonai életrajzára vonatkozik.

Nem mintha a felhozott adatok újak volnának. Van bennök egy-egy új részlet is; de kevés, a mit Toldy Ferencz úr meg ne írt volna a költőről adott kimerítő életrajzában. Nem is azért mondjuk érdekeseknek e czikkeket, mintha új szempontokat, itéletbeli önállóságot találnánk az egyes tények megbirálásában. Valóban se életismereti, se æsthetikai vélemények dolgában nem újak e rajzok; — nemcsak az adatok nem újak, hanem, ha épen mindenütt nem is, de igen kevés kivetellel a Toldy szemüvegén nézik szerzők Csokonait, életét, korát és munkáit. A feldolgozás sem ád nagy ujdonsági ingert ez életrajzi czikkeknek. Csaknem ugyanazt mondani *más szavakkal,* a mit már elmondtak mások, nem is teheti újjá a művet. Mindamellett az e nehány új adat beszövése, maga a feldolgozott tárgy, mely egy kedvencz költő élete és munkái, oly nemű olvasmány, melyet részvéttel veszünk fel és folytatunk, ha mindjárt körülbelől ismételve találjuk is, a mit már hallottunk.

A Csokonai életét tárgyazó három czikk, me-

lyet említénk: *Csokonai életrajza* Kulini Nagy Benőtől; *Csokonai kora* Kovács Gyulától; *Adalék Csokonai Vitéz Mihály életrajzához* K. Nagy Benőtől. Az elsőben Csokonai diákkorára találunk nehány adatot, s többek közt a költő azon levelét, melyben búcsút vesz tanulótársaitól, midőn az iskolából távoznia kelle. E levél nagy része érzékeny ömledezes, de az ifjui gondolkodás jelei mellett kivehetjük belőle a jellem nehány alapvonását s nehány adatot tanulókori életére. Nem értjük eléggé, miért közlé szerző az életrajz végén, — mely különben sokkal vázlatosabb mint a Toldyé, s nagy része ennek kivonata, — Csokonai összes műveinek száraz lajstromát. Csokonai összes művei kiadásában, mely egyszersmind közvetlen *használatra* írt kézikönyv, az életrajz-író kötelessége megtenni e fáradságot; de olvasmányul adni lajstromot, nem mutat írói tapintatra. — *Csokonai kora* töredékes, egyenetlen munka. Fellengző, mesterkélt phrasisok és száraz adatok gyüjteménye. Sem a kort sem a költőt nem találjuk e rajzban jellemezve. Egyes elszórt vonások gyüjteménye még nem rajz. Kovács Gyulának az adatok gyüjtésére, a tárgyra tartozók olvasására tett fáradságát nem vonjuk kétségbe; de műve kétkednünk enged a gondolkodásra, megitélésre fordított fáradtságban; továbbá már nem csak kétkedünk, hanem határozottan kimondjuk, hogy a tárgya

rendszeres összealkotására, az előadás mesterségének e titkára, kevés gondot fordított. A gondolatok, ha közönségesek is, az itélet, ha mások után mondatik is, a jellemző helyett ha csak általánosságokat mondunk is, a rendszeresség, a gondolatok csoportosítása nagy érdeket adhat az olvasmánynak, a tárgy belső érdekességét nem tekintve is. — Az *Adalék*ban K. Nagy Benő úr nem közöl egyebet, mint Csokonai utolsó levelét Lillájához 1798-ból, s ha egy életiróra nézve, ki jellemezni akarja a költőt, egy ily ömledező levél nem igen foglal magában más felhasználható vonásokat, mint a melyeket más leveleiből s munkáiból ismer, egy élettörténeti forduló pontot jelöl meg e levél s egy szabatos datumot szolgáltat, — melyért közzétételre méltó, s eszközlője köszönetet érdemel.

Végül szólanunk kell egy nagy fáradsággal összeállított czikkről, ez a *Debreczen irodalomtörténetének rövid áttekintése,* ismét a szerkesztő kiadótól, Kulini Nagy Benőtől. Az egész nem egyéb, igen hosszú bibliographiai lajstromnál. Az irodalomtörténet írója, sőt általán a magyar történetíró hasznát veheti ily kalauzoló lajstromoknak. Szerző azonban nagy tévedést követ el a czímre nézve. Egy városnak soha sem lehet irodalomtörténete, hacsak nem oly központ a város, minő most Pest, minő külföldön London és Páris,

a hol ezek irodalma úgy szólván elnyeli az egész nemzetét. Egy másodrendű város irodalma nem oly önálló, nem annyira magában kifejlő, hogy egész lehessen. Egy ág, nem pedig egy organikus lény. Egy-egy nem központi városnak csak bibliographiája lehet s nem *irodalomtörténete*. Mert minden *történet* az események, tettek és tünemények kapcsolatos és egymást indokoló sorozatában áll, és lehet-e egy debreczeni irodalmat ily magasb szempontból összeállítani? K. Nagy Benő úr tehát egyebet alig tehetett, mint időrendbe szedte a könyvek és írók névlajstromát. E lajstromozásra van különben is hajlama; mert itéleteiben nem oly szabatos. Nem nevetséges elfogultság-e Kazinczy, sőt 1848 után az a helyi patriotismus, mely abból is kirí, hogy a most élő Orbán Petőt jeles beszélyirónak mondja. *Tóth Ferencz a legjobb novellista.* Tán csak Debreczenben? mint Illésy György, ki *a jelenlegi debreczeni lyricusok királya* (241. l.). — Ime Kulini Nagy Benő úr az æsthetikában is egészen debreczeni szempontot követ, — s nem gondol sokat olcsó itéleteivel.

Magáról hallgat ugyan irodalomtörténetében; de képzeljük, hogy debreczeni szempontból itéli meg Albumát, a hol ilyen sem jelent meg közelebbről. Mi nem értünk vele egyet; mi nem ismerünk más irodalmat, mint magyarúl a magyart. Mi annyira magunkénak valljuk Csokonait,

mintha Pesten született volna, s ép úgy szólunk K. Nagy Benő úrról, mintha nem a debreczeni, hanem a sárospataki, erdélyi vagy «pesti nemzeti köri» irodalomhoz tartoznék. Csokonai emléke mindnyájunkat érdekel, kik debreczeniek nem vagyunk is, — debreczeni volta nem enyhítő körülmény ez *Album*ra nézve.

A RÉSZVÉT KÖNYVE.*

1863.

Nem sok történik nálunk oly kevés zajjal s oly szép sikerrel, mint az irói segélyegylet fölállítása. Hirlapokban tán kevesebb volt mellette az agitatió, mint az akadémia fölsegítése érdekében: szép és jó czélok dolgában már kevés szóból tudunk érteni. Az egylet főkép a magyar jótékonysági ösztöntől várt s be is bizonyúlt, hogy nálunk annyira díszlik az, mint a francziáknál a már nemzeti jellemvonásként magasztalt «charité», mi által főleg a honleányok emelik a nemzetet a művelt világ rokonszenvében. Ez erény nálunk sem új. Már régen számos ősünk tűnt ki benne s az ódon magyar női typust e nélkül képzelni sem tudnók.

* A magyar irók segélyegylete megbízásából az alaptőke javára szerkeszti Gyulai Pál. Pest, Ráth Mór bizománya 1863. Ára fűzve 4 frt, díszkötésben 5 frt.

Mintegy hozzá tartozott az ősi hagyományos életbe azon úrhölgyek képe, kik orvosai, fölsegítői és vigasztalói voltak jobbágyaiknak s az egész környék szegénységének vallás és nemzetiségbeli különbség nélkül. — A hajdani erénynek ma is számos képviselője van, hogy mindig új maradjon s az írói segélyegylet fölállításánál, mintha kapott volna az alkalmon, hogy a maga tisztaságában nyilatkozzék: a legnagyobb készség mutatkozott oly kérkedés nélkül, mely a szent könyv eme jótékonysági szabályára emlékeztetett: «Bal kezed ne tudja, mit cselekszik a te jobb kezed». Az írói segélyegylet alig alakúlt meg, midőn meg is kezdheté működését, inségbe jutott, aggság vagy betegség által tétlenségre kárhoztatott írókat, írók özvegyeit és árváit részeltetvén tettleges segélyben. E gyors lábra állás bizonyítá talán azon belátásunkat is, hogy minél kisebb a mi nemzeti irodalmunk sok másokhoz képest, annál jobban rászorúlt, hogy rendkívüli utakon is gyámolíttassék. Elég az, az egylet, ha még nem érte is el azon pontot, hol viszonyaink közt állania kellene, már jótékony, üdvös működésben van, annyival inkább, mivel az ügyet épen a legalkalmasabb férfiak vezetik — mi nálunk nem mindig szokott történni. Hol *jótékonyságról* van szó, lehet-e hazánkban jobb vezetőket találni gr. Károlyi Istvánnál és b. Eötvös Józsefnél, kik élő példái, mi sok erény

kiséretében jár a valódi hazafiság, s mily szépen egyesűlhet épen a jótékonysággal, mely hazánk földjén is oly sok tért és alkalmat talál a nyilatkozásra?

De nem akarok se az egylet tagjaival, se vezetőivel szemben a közelismerés tolmácsa lenni. Különösen a jótékonyság nem feldicsekvés tárgya vagy jutalmúl elismerést váró erény. Csak annyit akartam mondani a föntebbiekben, hogy — mint tények bizonyítják — a közönség jobban érti és érzi az irói segélyegylet czélját, hogysem rá szorúlna a journalistika buzdításaira.

Ezeknél fogva bizvást felmentve érzem magam, hogy a *Részvét könyvét*, mely egy jótékony czél előmozdítására adatott ki, a jótékonyság szempontjából ajánlgassam. Értelmes, érző közönségünk nem szorúlt e részben buzdító szónoklatra. Nem is szólanék bővebben ama könyvről, ha csupán a jótékony egylet anyagi tőkéjét gyarapítaná. De mint *Koszorú* laptársunk közelebbről megjegyzé, a «*Részvét könyve* egy *jó könyv* és egy *jó tett* kérdése». E kettős szempont közűl én a jó könyv kérdését választom.

Az irói segélyegylet az egyenes alapítványokon és adakozásokon kívül sorsjátékokat, hangversenyeket is rendez tőkéje gyarapítására; de alapszabályaiban ki van téve, hogy megkisérli egy irodalmi vállalat útján is szaporítani azon anyagi

erejét, melynek kamataiból árvákat, özvegyeket segél és szenvedéseket enyhít, és valóban minden közvetett módok közt, melyek céljait előmozdítják, — bár mindenik teljesen igazolt és sikeres is, — legjobban van kigondolva egy évkönyv kiadása, melyben magok az írók legmegfelelőbb módon vehetnek részt, s a közönség legkevésbbé vélhet általa csupán alamizsnát nyújtani, mely míg a sors csapása vagy a kor által tétlenségre kárhoztatott írók érdekében adatik ki, a tevékenységre nyit új tért: mely a halottak iránti kegyelet tettleges bizonyítékán kívül az élő irodalmat gazdagítja.

Egy évenkint megjelenő költeményfüzér költőink válogatott műveiből becses adalék az élő irodalomban. Habár szépirodalmi és divatlapjainkban széles tér van nyitva költői művek kiadására, jóval szélesebb, mint Kisfaludy Károly évenkinti *Aurorá*inak korában, ma sem fölöslegesek az ily évkönyvek. A lapok mintegy az írók köz- és mindennapi tevékenységét mutatják föl, az évkönyvek arra hivatvák, hogy évenkinti ünnepélyes kiállítások legyenek, hol a költői tehetségek legjobbjai s átalán a költői termékenység kiváló gyümölcsei gyűjtessenek össze. Ezenkívűl vannak művek, melyeket a terjedelem épen ily gyűjteményekben való közlésre utal; könyvnek kicsinyek, lapban csak megszakításokkal közölhetők. Ide tartoznak

a hosszabb verses és prózai beszélyek, egy-egy dráma, s mily jól illettek Vörösmarty kisebb hős költeményei épen az *Aurorá*kba! míg lapokban több számon át közölve vesztenek vala hatásukból.

A *Részvét könyve* szerkesztője helyesen fogta föl e külsőségre nézve is a könyv föladatát. Két terjedelmesebb verses elbeszélést találunk benne: *Bolond Istók* első énekét Arany Jánostól s *Zrinyi a költő* czímű költői beszélyt Szász Károlytól. Prózai beszélyt közöl Jókaitól, Jósika Miklóstól, Degré Alajostól és Bérczy Károlytól; s hogy a drámairodalom is képviselve legyen, Szigligetitől a *Nőuralom* czímű vígjátékot, mely e nembeli irodalmunknak legjobbik terméke a lefolyt két-három év alatt.

Hosszas s fölösleges volna mindezekről egyenként elemző bírálatot közleni. Csak rövid átalános ismertetésre szorítkozom, s az ismertetés czélja nem lévén a könyv olvasásának fölöslegessé tétele — mi elolvasásra méltó műveknél nagyon hiú törekvés is — tudva és akarva hagyok fenn sokat az olvasó kiváncsiságának. Csak azt emelem ki, mit legjelesebbnek tartok ez oly változatos gyűjteményben, melynek kiállítására harminczegy írónk működött közre.

Habár *Bolond Istók*ból itt egy nagyobb terjedelmű humorisztikus éposznak csak töredékét veszszük, e töredék egy ép fej, egy egész első ének.

A görög szobrászat remekeiből a műértők gyakran ennél csonkább «torsókat»-kat is szebbnek tartanak az alsóbb rendű művészek egész compositioinál. — Tudjuk, mit várhatunk ARANYtól, midőn epikai műről van szó. Az elbeszélés varázsa, változatos menete, a rajzok teljes plasticitása, erőteljes jellemző vonásaik, s a színezés elevensége mellett a rhythmus és hangzat — a művészeti öntudat mellett azon valódi érzelem, mely egyszerű őszinteségével meghat — s az egészben azon magyar szellem és gondolkodás, mely a magyar nyelv oly teljesen avatott használásában a legillőbb kifejezést nyeri, — mind oly dolgok, melyeket jól ismer közönségünk a költő más műveiből.

Mindamellett, hogy a tulajdonok nagy mértékben egyesülnek *Bolond Istók*ban, a költő más époszaiból távolról sem lenne fogalmunk róla. — A többi hangjánál és egész szelleménél fogva a naiv époszok közé szorozandó — tán egy kivétellel, — mig ez egészen humorisztikus.

A humor, mind a mellett, hogy sok prózai és verses műben vélik némelyek fölfedezni, igen ritka a mi irodalmunkban. E nevet sokan adják a komikumnak, adomai és epigrammai élnek, sőt olykor a csupa elmés szójátéknak is, holott a humor más valami. — A kedélyben van az, s az érzelmek bizonyos disharmoniája szüli, mely az édessel keserűt, a mélységgel bizonyos könnyelműséget, szomorú

eseményekkel komikumot, a sirással nevetést vegyít. A költő gyakran egy személyben játsza Lear és bohócza szerepét, s jóságának és hatásának egyik titka abban áll, hogy a bohócz szerepén is nagy adaga legyen a józan észnek és erkölcsi érzéknek, különben frivollá válik az egész. Shakspere bohóczai külsőleg a bajazzok mezét viselik, de ők tulajdonkép okosabbak s gyakran élénkebb érzékök van a világ ferdeségei iránt, mint a komoly szerepű egyéneknek. — Azonban a költő jobban kifejezi maga azon hangulatot, mely költeményén átvonúl, midőn igy szól a *Bolond Istók* bevezetésében:

Szeretem én langy május reggelen
A permet-esőt, mely gyéren aláhull,
Csillámfonalként a dörgéstelen,
Napszürte felhők tiszta fátyolárul,
Midőn a tájnak élénk zöldje lenn
A szőke fényű légből vissza hárul
És sárgazölddé lesznek a sugárok,
Melyekben a kelő nap átszivárog.

Szeretem a hölgy szép szemét, midőn
Egyszerre könnyet hullat és mosolyg,
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömnek kétes lángja bolyg.
Szeretem, hogyha — mint tavaszmezőn
Árnyékot napfény — tréfa üz komolyt:
Ez a hullámos emberszív nedélye
Halandó létünk czukrozott epéje.

Szeretem nézni, (bár lábam ügyetlen)
Komoly-vig tánczod, keleti fajom :
Mikor feljajdul rátermett kezekben
A hegedű s méláz a czimbalom;
És olykor a bu fátyola lelebben
S kiront a jó kedv tánczban és dalon:
Egy élet e tánez, melyben lélek a dal:
Kevés öröm vegyitve sok bánattal.

Igy késziti elő a költő az olvasó hangulatát elbeszéléséhez, s a humor természetét elég világosan adja e leirásokban. Az erősebb humoros érzést ugyancsak költőnk, *Bolond Istók*nak a *Koszorú* hasábjain megjelent folytatásában még drastikusabb, és igen találó képben igy írja le:

És engem akkor oly érzés fogott el....
A szőlősgazda is, az egyszeri,
Magánkivül s őrjöngve kaczagott fel,
Látván, hogy szőllejét a jég veri,
Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
Paskolni kezdé, hullva könnyei:
«No csak no!» igy kiált «én uram Isten!
Csak rajta! hadd lám, mire megyünk ketten!»

Arany maga találta ki e példát a humor jellemzésére, s valóban alig lehet ennél jobbat találni is. *Bolond Istók*ban, mint humoros költeményben, tehát ne várjunk valami csupán komikus, vagy víg beszély-forma művet. Van benne elég komikus, elég nevettető is, de van e mellett meg-

indító, néhol magasztos, lyrailag ömlengő, másutt elegiai, sőt tragikumra hajló is, s alapjában is bajos elhatározni, melyik több, a szeszélyesen komikus, vagy világfájdalmasan bús elem. Bolond Istók, egy magyar közpéldabeszéd hősének élettörténe, mely az első énekben kezdődik, maga is a szánakozó részvét mellett komikus érzelmet támaszt. A mese is egészen humoros. Istóknak mindjárt születésekor egyszerre halt meg atyja és anyja egy csősz kunyhóban. Anyja temetésekor egészen megzavarja a szertartást rívásával. Keresztelése sincs rendén. Fiú létére leánynevet kap a komaasszony tévedéséből. Aztán elvész, czigányok lopják el s egy orgazda család fiává lesz. Már születésével Bolond Istók úgy bukkan be a világba, mint később Debreczenbe. Mese, hang, előadás, kifejezés, s még a verselés rhythmusa is, melyben öntudatosan van némi szabad pongyolaság, a legszeszélyesebb fordulatok és átmenetek, mind oly tökéletesen illenek egymáshoz, mint csak sikerült, azaz mesterművekben látjuk. S mindezeken kivűl egészen magyar alakokkal, egészen magyar légkörben játszik a cselekvény, s a mennyire az első énekből sejthetjük, a magyar élet több oldalról lenne egész eredetiséggel festve benne. Az első énekben csak egy csőszkunyhó s egy czigánysátorbeli életet látunk; de Bolond Istóknak, viszontagságos kalandjai közben,

számos életviszonyok közt kellvén forognia, föltehetjük, hogy a későbbi énekben bár eltorzitott, de alakjában hű rajzát vennők a magyar élet sokféle oldalainak. Vajha költőnk folytathatná s idővel befejezhetné ezen irodalmunkban minden hasonmás nélkül álló s oly jeles művet!

A prózai beszélyek közűl megemlitem Jókaiét, melynek czíme *Kard és villám,* mely Timurkhán és Bajezid török szultán érdekes történetén alapúlt beszély. Vonzó olvasmány költőnk eleven, merész képzelődésével s elbeszélői ügyességével levén előadva. De e nemben különösen kiemelendőnek tartom Bérczy Károly novelláját, melynek czíme *A gyógyult seb.* Egészen beleillik oly gyűjteménybe, melynek rendeltetése, hogy a viszonyaink közt lehető legjobb termékeket közölje. E novellában, habár nem akarom azon remekművek sorába emelni, melyekben a költői megragadó képzelet nagyobb ereje, az előadásbeli eredetiség magasb foka tündöklik, — de a tárgy átgondolása, a súlynak a lélektani festésekre helyezése s ezekhez a kivitelre fordított műgond, a jellemfestés s helyes lélektani mozzanatokat ábrázoló nehány jelenet, oly tulajdonok, melyek e művet fölűl emelik rendes beszélyirodalmunk szinvonalán, s egy beszélyversenyben alighanem állana a legelsők sorában a közelebbi időbeliek között. Mellékes dolognak tartom azt dicséretében, hogy a felsőbb körökből,

vagy mint szerző mondaná, talán a «high life»-ból vétetett a tárgy; azonban e tekintetből is érdem, hogy jobban látszik ismerni a kört, melyből tárgyát veszi, mint rendesen az aristokratiánkat festő novellaírók szokták. Csakhogy e kör jellemzésében nem árt vala kevesebbet fölvenni a különben is csak külsőleg jellemző «sport» és lovász-körülményekből, mi e szép beszély elején némi affektált szint önt el az előadáson. Az ilyennek is van ugyan helye, de akkor, ha komikus vagy satirikus s nem komoly az elbeszélés. Bármely osztály különczségei másként az író különczségeiként tűnnek föl. E hibát azonban, mely különben nem lényeges s nem zavarja illusiónkat, más részről menteni lehet. Fájdalom! nem állunk úgy, hogy vígjátékban, satirában, humoros költeményekben, beszélyekben egyes, bármely osztály ferdeségeit bántogatni ne sajnálnók. E részben magunk teszszük sokkal kevésbbé szabaddá a sajtót, mint a minő Angliában.

De (hogy egy ugrással a *Részvét könyvé*ben foglalt lyrai költeményekre menjek által) találunk e kötetben egy kisérletet, mely egyenesen éles satirával mer kilépni. A satira czime *Széchenyieskedők*, s szerzője Gyulai Pál. Ha nem volna is egyéb csupán kisérletnél, meg volna érdeme. Valóban elmondhatjuk, hogy a satira torka nálunk elrekedt a hosszú hallgatásban, s igazság szerint nem is volt irodalmunkban a költészet ezen fajának na-

gyobb képviselője. 48 előtt a *Kisfaludy-Társaság* aranyakat tűzött ki satirákra s habár ily mesterséges úton is termett néhány figyelemre méltó mű, Petőfi és Arany egy-két ilynemű versén kivűl alig tudok valami jelesebb költeményt.

Azonban Gyulai Pál satiráját sikerültnek is tartom s semmi sem bizonyítja jobban, mennyire új, szokatlan s egyszersmind találó, mint az, hogy némelyek feljajdúltak miatta, s a könyv némely bírálója nemcsak kiváló figyelemre méltatta, hanem ferde elméletekkel bizonyítá be, hogy a költészet e faja szokatlan tűnemény előtte. Elég legyen felhoznom, hogy részint azt veték szemére, hogy nem lehet rajta nagyot kaczagni (vajjon Horatius satiráin is nevettek-e, kivált kik találva érezték magukat?), mások, hogy nem az æsthetika körébe tartozik a tárgy. Arany írt volt egy annyira meglehetős ódát Széchenyire, hogy irodalmunknak díszére válik, s írtak mások is politikai emberekre verseket, epigrammokat. Ha valaki Széchenyi követőire írt volna dicsérő ódát Pindar modorában, a most panaszkodók nem tettek volna szót, pedig ugyanaz volt volna, a mi most a Gyulaié. A panasz alapján nem lehet más, mint az, hogy vannak nálunk, kik nem értik, s vannak nehányan, kik nem szeretik a satirát. Csak egy műből itélve is, költőjének élénk erkölcsi érzete van oly fonákságokra, melyeknek osztályába a nyegleség is tartozik, s szintoly tárgya lehet a

satirának, mint akármely más hiba. Birja továbbá azon ügyességet, mely élt ad a gondolatnak. Érdemeit nagyon emelné, ha ez irói egyeniségéhez jól illő nemben több ily kisérlettel mívelné költészetünk ez elhanyagolt fajának terét. Szemere Miklóstól is találunk egy satirikus jellemű költeményt *Apollóhoz* czím alatt, s ugy látszik, Sz. is sok részben rá volna születve a költészet e fajára.

A lyrai költemények közt e kötetben találjuk Petőfinek két eddig kiadatlan versét. Egyik czíme *Juliához* (1846), másiké: *Mint megfogamzott átok* (1847). A képzelet és gondolat azon biztos csapongása, mely költeményeiben mindenütt mintegy az emberi lélek szabadságát hirdeti, csekély tárgyakban is, mindkettőben megvan. De a *Juliá*hoz írt szerelmi dalban Petőfi kedélyének azon legszeretetreméltóbb változatait látom, mely csendesebb lelkiállapotában utánozhatlan kedvességű, s melynek egyik szép példája csak az utolsó versszak is:

Im letérdelek előtted,
S esdve nyujtom föl karom,
Vonj föl engem kebeledre,
Vagy borulj rám, angyalom!

Mondanom sem kell talán, hogy a megelőzött versszakok teljesebbé teszik e sorok értelmét.

Tompa Mihálytól három szép népdalt s egy elegiát közöl a *Részvét könyve;* különösen ki-

emeljük a népdalokat s köztük a II. számút, melynek czíme: *Bujdosom a kerek földön*; kétségkivűl közkedveltségben fog részeszűlni. Erdélyi, Lévai, Madách is szép költeményeket küldtek a lyrai részbe, mely összesen mintegy negyvenöt művel van képviselve, hogy a *Részvét könyve* mintegy tükre legyen mostani szépirodalmunknak.

Végül csak még egyet emelek ki, mi e gyűjtemény legszebb gyöngyei közé tartozik: ez egy ó-székely ballada, közli Kriza János. Ha tudjuk azt, hogy a népballadák átalán s különösen a székelyektől Kriza által közlöttek költői lélek és művészet dolgában mily magas fokon állanak, el kell ismernünk, hogy egy *Fogarasi Istvánt*, az e nemben egyik legkitünőbbet megmenteni az enyészettől nagyobb érdem, mint egész kötet középszerű *eredeti* dalt írni; lehetetlen az ily gyűjtők nevét méltánylattal föl nem említünk. — *Fogarasi István* ballada, mint bizonyítja, legalább is kétszáz éves, s mint mutatja az a rendkivűl naivság, melylyel a pathetikus eset el van regélve, valódi népi eredetű költemény. A rímtelenség, e régiség és e rendkivűli egyszerűség mellett is dicsőséggel áll meg a magyar költészet legszebb balladái közt.

GONDOLATOK.*

1864.

Elég ezen könyv lapjait csak forgatnunk, hogy azonnal megtudjuk keletkezése módját. A mik szerzőjét a magán és közéletben, a tudományos és irodalmi mozgalmak közt, utazása és sétái alatt, elvonúltságában vagy társadalmi érintkezéseiben legjobban érdekelték, alkalom szerint feljegyezgeté maga számára egy-egy szelet papirra, hogy feledés által veszendőbe ne menjenek.

Mai nap, midőn kivált a közkedvességben álló írók ha többet nem, legalább is annyit kinyomtatnak holnap, a mennyit ma átgondoltak, s a szedő alig engedi megszáradni a leirt betüt, némi érdem, némi szellemi *vagyonosság* az olyan asztalfia, melyben a birtokos éveken át tartogatja és gyüjti elméje szüleményeit. Higyjétek el, a szellemi tőke-

* Írta báró Eötvös József.

szerzésben sem utolsó a takarékosság, és sokszor épen azok gyakorolják legkiválóbban, kik, a világ itélete szerint, legkevesbbé szorúltak rá: a dusgazdagok. Szerzőnk mindig *megbecsülte* a gondolatokat. Maximákban, lélektani megjegyzésekben, erkölcsi reflexiókban, szép hasonlatokban és ötletekben gazdag volt, mióta fényes irodalmi pályáját megkezdé. Eszméi által vívta ki a tiszteletet; — maga van legnagyobb tisztelettel a szép és emelkedett gondolatok iránt.

S minő gondolatok azok, melyeket az előttem fekvő könyv magában foglal? — Többnyire a legéletbevágóbb tárgyuak, mint átalán az ily «gondolatok»-at tartalmazó nevezetes könyvek. A mennyiben az ily nemű könyvekről tudomásom van, csaknem kizárólag az *ember*-rel foglalkoznak: az eszmék lélektaniak, s különösen erkölcsiek. — Nincs ennél átalánosabb érdekű tárgy, — senki sincs, ki ne foglalkoznék vele gyermekévei óta. Magunk s embertársaink: főgondja és ábrándja életünknek. Mindazoknak, mik a lelket mélyebben érdeklik, a mik erős szenvedélyek, mély érzelmek és indulatok forrásai; mind annak, mi a legmagasztosabb erényeket és legnagyobb gyengeségeket szüli, forrása és czélja a lélek, s az a viszony, melyben embertársainkkal vagyunk. Valameddig élünk és cselekszünk, minden pillanat kérdése az akarat és hajlam, a kötelesség és élvezet kérdése. E kisebb

nagyobb küzdelmek alkotják a belső életet. Ezek körül forog minden, a mi rendkivül meghat és emel az életben, — s a költészet csak akkor hatalmas és ellenállhatatlan, midőn az embert erkölcsi oldalról tudja híven előállítni. — Oly könyvnek, mely ilynemű tárgyakkal foglalkozik, nagy közönségének kell lennie, s valóban, a nehány héttel ezelőtt megjelent *Gondolatok* átalános részvéttel fogadtatának, sőt idegen nyelvre is leforditattván, a külföldi sajtó kedvező itélete folytán nem kisebb elterjedést lehet jóslanunk külföldön is a könyvnek.

De épen a mondottaknál fogva nagy munka-e ilyen könyvet írni? Nincsenek-e minden embernek eszméi, ötletei a természet és emberi élet szemléletére; nincsenek-e belső életének tapasztalásai, érzései? Van-e más érdem ily könyv összeállitásában, mint azon papirszeletek és pillanatok nem sajnálása, melyeket gondolataink lejegyzése kiván? Nem a legkönnyebb-e ilyen könyv által szereznünk írói nevet?

Ugy látszik nem a legkönnyebb. Az irodalom bármely formájában többen lettek tán nevezetesekké, mint ebben; az irodalom bármely terén nagyobb a versenyzők és utánzók száma, mint eme téren. Azok pedig, kik nevezetesekké lettek, a világ legnagyobb írói és gondolkodói közé soroztatnak, mi magában bizonyítja, hogy e téren is oly nehéz kitünőt teremteni, mint más terén. Nem emlitve

egy két hajdankorbeli «gondolat» irót, LA-ROCHEFOUCAULT és PASCAL nem lettek volna halhatatlanokká gondolataik által, ha oly könnyü volna itt babért aratni.

Bármely érdekkel fogadta hát közönség a *Gondolatok*at, minden látszó könnyűség mellett sem száll meg az a töprenkedés, hogy bekövetkezzék az a gyakran ismétlődő baj, hogy a tetszést nyert író nyomába egész egy utánzó sereg fog tolakodni. Nem is merném soknak tanácsolni, hogy szerencsét próbáljon e téren, bár mily követésre méltó példa is, hogy jó gondolatait, észrevételeit, s az emberi igazságoknak moralis életében előfordúlt némely illustratioját lejegyezze.

Vannak az irodalom eme fajának sajátságos nehézségei, melyeknél fogva kevesen születnek rá, s kevesen gyakorolják. — A tárgy, mint mondám, a leggyakorlatiabbak közé tartozik; de az elmélkedés és eszmélés szüleménye. Épen mivel minden pillanatban előfordúl, s gyakran a legmélyebb érdekkel, kevesen vannak, kik a folytonos cselekvés vagy harcz közben ráérnek, hogy cselekvésök módját bírálják és okait mélyebben vizsgálják. Legtöbben beérik nehány általánosan elfogadott, hagyományos elvvel, melyet a gyakorlat szokássá állandósít.

Átalános igazság, hogy épen a leggyakorlatiabb tárgyaknál képes az ember legkevésbbé visszamenni

az okokra, s a hozzá legközelebb esők vonják magokra legritkábban az elmekedést. Áll ez mind a kézi mesterségekre, mind az életphilosphiára.

Aztán bajos ebben a tárgyban újat mondani. Akármi végtelen s kimeríthetlen a tárgy, mi lenne az a lélektani és moralis igazság, melyet szent könyvünk, a föld minden vallásának prófétái, minden lehetséges philosophiai iskola bölcsei és költői, el ne mondtak volna oly helyesen és szépen, hogy az utánozni akarók méltán kétségbeeshetnek? Mégis eredetiséget követelünk, s tulajdonkép nem is azt követeljük, hogy magában egészen új legyen a gondolat, mint inkább igaz, találó és közvetlen, önálló felfogás szüleménye. Úgy vagyunk sok tekintetben a moralis eszmékkel, mint a lyraiakkal. Nincs oly érzés, melyek a költők számtalanszor meg ne énekeltek volna, még pedig csaknem a tökélyig vitt művészettel. — De mekkora a különbség, s mennyi a kétségtelen eredetiség! Csak a közvetlen átérzés, s a megfelelő friss és hathatós kifejezés legyen meg — újnak tetszik az eszme. Sőt nem is kivánjuk az eszme *merő* ujdonságát se egyik se másik nemben. Valamint a lyrai motivumok közűl az tesz legátalánosabb és legbizonyosabb hatást, mely a legátalánosabb és ismeretesebb emberi érzelem: úgy a moralis eszmék közt azok érdekelnek legjobban, melyek saját eszmekörünk-

ben, élettapasztalásaink közt feltüntek, vagy sejtelemként lappangottak.

Br. Eötvös József *Gondolatai* közt egyik olvasó egy, másik más gondolatot fog kétségkivűl, mint legszebbet és legtalálóbbat magának megjegyezni; de ha végére járnánk, azt fognók tapasztalni, hogy a különbözés átalános törvénye nem egyébben rejlik, mint abban, hogy az ragadja meg leginkább mindeník figyelmét, a mi mintegy eltalálta gondolatát, élményeiben szerzett tapasztalását s csak világosan formulázza, a mi lelkünkben is élt.

Növeli továbbá az ilyféle irodalom nehézségét az, hogy az író lemond az elbeszélés, a fejtegetés s a kötött beszéd számos előnyéről. A rhythmus és rím gyakran üres gondolat mellett is talál közönséget; a gondolatok, maximák, reflexiók *egy-egy beszédbe* egy-egy regénybe szőve, gyakran nyernek a magok helyén, s egy elméleti fejtegetésben is van haladás, fejlés, mi kellemesebbé, könnyebbé és vonzóbbá teszi az olvasást, mint ily gyűjteményét, hol csak nagyából vannak csoportosítva az eszmék, de különvált töredék mindenik, szóval a művészet egyik nevezetes hatási eszközéről, a compositioról mond le az író. A gondolat, mintegy csak magában áll, és saját belbecsén kivűl nem támaszkodhatik egyébre. S mennyiről mondott le br. Eötvös József? — Nagy hatást tett műveiben az olvasót

magával ragadta a mély és széles mederben folyó ékesszólás gazdag árja. Többnyire széles térre volt szüksége, hogy eszméinek egész hatalmát kifejleszthesse. A *Gondolatok*ban szerző lemondot a hatás ezen tulajdonának nevezhető eszközéről.

Végül az irodalom ily nemében az író egyénisége nyom legtöbbet. Nem értem alatta a puszta nevet, melyet a közönség gyakran képzeletéből ruház fel minden tetszetős tulajdonnal. — Azt a belbecset értem az egyeniségben, mely tapasztalásaiban, önálló gondolkodásában és lelki emelkedettségében áll.

Alig van magyar író, kinek belső és külső élményeit jobban ismerné a közönség s jobban érdekelné mindez. — Ő mindig gondolatok írója volt, s gondolatai által az irodalmi hatások legnagyobbjait vívta ki, — ugyszólván, az olvasó közönséget is keresztűl vitte mindazon eszme- és érzelemkörön, melyen maga általment. A *Karthausi*ban Chateaubriand világfájdalmával Chateaubriand erős hite s a kor szabadelvűsége talált erőteljes kifejezést. A világfájdalom elenyészett, a hit épen maradt s a szabadelvűség a hazai reformok és democraticus eszmék szónokáva tette. — Hazaszeretete szülte a *Búcsút*, demokratikus irányú eszméi a *Vár és kunyhót*, s reformáló buzgalma a *Falu jegyzőjét*. Nem volt mű regényirodalmunkban, mely nagyobb, és a gyakorlati életre irányadóbb hatást

tett volna, mint az utóbbi. — Még meg is sokallták annak idejében e hatást; de egy æsthetical műszó kikiáltása, hogy «irány-regény», aligha kisebbíté hatását. Csakugyan irány-regény az, de irányát az emberi szív mélyéből vette, s kevés mű van, mely több fájdalmas, s közvetlenűl megható érzelmeket támasztana egy-egy társadalom és közélet fogyatkozásai felett. — Itt is a mélyen érző, emelkedetten gondolkodó s erős meggyőződésű ember tette meg hatását. — Neki a természet, magán és közélet, a nagy politikai események, s az európai szellemi irányok egyaránt elmélkedésre adnak anyagot. Bármi különbözőnek lássanak regényei nagy művétől, a *XIX. század uralkodó eszméitől,* a rokonságot igazolja a szellemi irány, mely mindenben a lelket, az erkölcsi tartalmat és valóságot keresi. — Hitét, philanthropiáját, keresztyénségi eszméit hirdette minden műve.

A társadalom, politikai és magánélet, a szív és ismeretek emberével találkozunk a *Gondolatok*ban is, — ugyanazon lélek gondolataival, melyet e részben oly gazdagnak és nemesnek ismerünk.

Műve leginkább hasonlít Pascal *Pensée*-ihoz. Valamint e halhatatlan író gondolatainak egy nagy része nem ölti a megtestesítés azon formáját, melybe sok erkölcstanító szokta az erkölcsi igazságokat öltöztetni, s mely rövid közmondássá válható példabeszédekben áll, hanem az író néha rövidebb

fejtegetésekbe bocsátkozik, annyira, hogy PASCAL némely gondolata gyakran emlékeztet egy-egy geometriai bizonyitásra, úgy báró EÖTVÖS JÓZSEF könyvében is kevés a közmodás és példabeszéd, gyakran veszünk egy-egy rövidebb logicai következtetést, mely egyszerű menete és fordulatai által sokszor lep meg. Vannak azonban rövid ötletek, aphorismák, mintegy prozában előadott epigrammák, és egy-egy hasonlat, mely ép oly eredeti mint igaz. — Lélek és erkölcstani aphorismák képezik a könyv egy részét, mint megjegyzém. De van számos aphorisma, mely látszólag más szakba tartozik. Azonban ezek is majd mind erkölcstani oldalról tárgyaltatnak.

Hasonlít a könyv némileg czéljára nézve is PASCAL *Gondolatai*hoz. A franczia gondolkodó töredék eszméket, egyes fejtegetéseket jegyzett le magának, melyek összeállításából egy organikus művet akart összeállítani az *atheismus* ellen. — Báró EÖTVÖS könyve is bizonyos tekintetben *militans* munka a *materialismus* ellen. Ha egy, anynyiféle eszméket magába ölelő könyvben szabad a minden más fölött uralkodó gondolatot keresnünk, az alig egyéb e könyvben az emberi lélek szabadságának védelménél.

A *Gondolatok*nak különösen első felében egyenesen van megtámadva a materialismus, és sok szép eszmét találunk a természetvizsgálat némely

tulságos követelései ellen. — Egy másik nagy gondolatcsoport a történelem tanulmánya és a politikai eszmék feletti vizsgálódásból támadt; egy harmadik gondolatcsoport az egyéni és társadalmi életre vonatkozik, s különösen erkölcsi igazságokat foglal magában. De szerző mindezekben a legnagyobb következetességet és összhangot tartja meg. Szoros kapcsolatban áll nála a természettudósok némely tulzói által képviselt materialismus a politikai és egyéni szolgasággal: valamint a természetben spiritualista, úgy a politikában a nép- és egyéni szabadság szószólója.

«Nem bámulatos következetlenség-e, mond szerzőnk, hogy éppen korunkban, midőn a természet nevében általános szabadságot s egyenlőséget követelünk, a természettudományok körében oly elméleteket állítunk fel, melyek ezen elvekkel egyenes ellentétben állnak? *Mintha szabadságról szó lehetne, ha minden, mi előbb a halhatatlan lélek működésének tulajdoníttatott, csakugyan az idegek tevékenységének szükséges következése lenne;* vagy szó lehetne egyenlőségről, ha az egyes fajok képességében csakugyan oly lényeges különbségeket ismerünk el, minőkről ethnographiánk beszél.»*

Más helyen az egyenlőségről szólván, megjegyzi, hogy a franczia forradalom lerontá az osz-

* *Gondolatok* 157. l.

tályok közötti különbségeket, de annál föltünőbbé lett az egyesek közti különbség, s ez új harczra adhat okot. Meg van győződve róla, hogy az egyenlőség elve, mely azon vallásban van kimondva, mely civilisationk alapja, csak az isten előtti egyenlőség érzete által létesülhet, hogy ne csak elismerve, de életbeléptetve is legyen; hiszi azt, hogy *«a keresztyén polgárosodás eszméi nem létesíthetők keresztyének nélkül.»*

Szerző a moral elveit követeli a politikában, igy szólván többek közt:

«Hogy a moral elveinek a politikában nincsen helye, hogy az, ki e mezőn magas czélok után fárad, minden eszközhöz nyulhat: ez azon tan, mely által Machiavelli neve századokon át közgyülölet, sőt csaknem undor tárgyává vált. Ujabb írók megmutatták, hogy miután a hires florenczi korában minden nemzet állása fejedelmének hatalmától függött, Machiavelli az olasz népnek függetlenségét és nagyságát czélzá, mely akkor egyedül az által vala elérhető, ha fejedelmei közűl *egy* hatalmassá válik. De az emberek nagy többsége, Macaulay fényes védelmének daczára, most sem változtatta meg itéletét, s nincs logika és nincsen ékesszólás, mely a machiavellismust rehabilitálhatná. Az itélet, melyet az emberek e tanokról hoztak, velünk született moralis érzetünk kifolyása. Napjainkban, midőn a népek állása nem kizárólag

fejedelmeik hatalmától függ, és sorsuk felett a népnek választottai határoznak, oly ember, ki MACHIAVELLI *Fejedelmét* ma irná, őrültnek tartatnék. De vajon azok, kik könyvekben s hirlapokban újra hirdetik a tant, hogy a népképviselők, addig mig saját nemzetöknek érdekeit *bármily eszközökkel* előmozdítják, helyesen járnak el: nem követik-e ugyanazon elveket, melyek felett három század kimondta kárhoztatását? Ha igaz, hogy az, mi által az egyes gyülöletnek és megvetésnek teszi magát, nem válik szebbé, ha azt többen követik el; s ha az önzés, mely saját érdekeinek mindent feláldoz, nem kevésbbé embertelen, midőn tömegek, mint midőn egyesek által követtetik: akkor valóban, mit napjainkban látunk s olvasunk, nem más, mint MACHIAVELLI tanainak ujabb, korszerű kiadása, s az idő jőni fog, mely azokról, kik e tanokat hirdetik, szintúgy fog itélni, mint mi a szerencsétlen florenczi titkárról.»

A moral és politika közötti kapcsolat szebben és meglepő igazsággal van kifejtve egy következő «gondolat»-ban.

«Az ó világban, ugymond, a főérdek az állam volt. Ennélfogva az ó világ moraljára elhatározó befolyással volt az államra való tekintet: s nem létezett az egyesekre nézve oly moralis kötelesség, mely az állam érdekeivel ellentétben áll vala. — Az ethika és a politika közt most is megvan az

összeköttetés. A különbség a régi és új kor közt csak abban áll, hogy a keresztyénség eszméinél fogva most az *egyediség* áll első helyen, s az egyediség moralis jogaiból és kötelességeiből kell kiindúlni, ha az államról szólunk. Valamint az ó világban oly moral, mely az állam érdekeivel ellentétben áll, képtelenségnek tartatott volna, úgy most oly államtan, mely a morallal ellentében áll, nem egyéb képtelenségnél, mit csak azért nem veszünk észre, mert az ó világ eszméin alapítva meg újabb tudományunkat, még mindig az ó világ felfogásaiban élünk. Miután újabb korunk elfogadta az elvet, *hogy az államnak főczélja a többség jólétében keresendő*; miután e szerint az egyednek jóléte a fő, el kell fogadni azt is, hogy a *politikának legfőbb feladata nem egyéb, mint a moral elveinek alkalmazása az államra*, s ebből világos, hogy oly politika, mely czéljainak elérésére erkölcstelen eszközőkkel él, a politika főfeladatával egyenes ellentétben áll.»

Szerző meg van győződve, hogy a keresztyén eszmék csak ezután fognak teljesebb hatással lenni az államra, s innen származik optimismusa, melylyel civilisationk jövőjébe tekint. «Az ó világ alapeszméje, ugymond, az egyediség teljes alávetése volt az állam alá. Hogy a régi államok despotiákba mentek át, csak azt bizonyítja, hogy minden eszme a társaságot, mely felett uralkodott, végre azon

formákhoz vezeti, melyek alatt ezen eszme legtökéletesebben létesíthető.» — Ebből kiindúlva, szerző ily következtést von az új kori államokra: «*Polgárosodásunk, melynek uralkodó eszméje az egyéni szabadság, szintúgy el fogja érni azon formákat, melyek alatt az egyéni szabadság eszméje a legtökéletesebben létesíthető*, mint az ó világ polgárosodása végre saját uralkodó eszméjének, azaz: az állam korlátlan hatalmának, létesítéséhez vezetett.»

Mindamellett, hogy bármit tárgyazzanak szerző eszméi, a moralis oldalt tartja különösen szem előtt, nem úgy ismerjük őt, mint zordon erkölcsbirót, vagy, mint maga kifejezi: «rigoristá»-t. Kedélyével látszik ez ellenkezni. Nem annyira bírál, mint lelkesedik a jón és szépen. Gyöngéd a szív tisztább érzelmei iránt, nem tartja megvetendőknek az élet ártatlan örömeit, mint Pascal, s engedékeny a társadalmi kellemek dolgában. — Számos gondolat bizonyítja ezt.

Becsűlni a szív érzelmeit, mint ő, s az erkölcsi elveket tartani az emberi lét főtörvényének, annyi, mint szeretettel és rokonszenvvel lenni az emberek iránt s hinni az ember magasb rendeltetésében. Szerző valódi philanthrop, s ez az, mi oly nagy mértékben rokonszenves íróvá teszi. Ha az emberi tehetségek valamelyike ellen küzd, az inkább a túlságokra és elbizottságra hajló büszke ész — a

mennyiben ez a szív és erkölcsi világ rovására akar terjeszkedni — habár sikertelenül is. Az ész elbizakodása az, mi a materialismus elleni gondolatokban meg van róva. Szerző ennélfogva találó jeligét választott könyvének:

«Ne higyj oly gondolatnak, melynek szíved ellent mond.»

E könyvet az ép oly józanész-szerű, mint nemes és meggyőződésteljes gondolkodás teszi érdekessé és eredetivé. A közönség feltalálja benne kedveltjét, s dicséretéűl elmondhatja: «Írót kerestem, s embert találtam».

CSALÁDÉLET.*

1862.

Sokan, kik úgy küldenek a boltba regényért, mint kedvderítő italért, izgató borsért vagy bódító narkotikus szerért, meg nem veszik a *Családélet*et, mert mint a borotíkára írt czím kívülről is mutatja, legfeljebb jóízű czukros csemegét foglal magában. S nincs különben. Miután e regényt felvágtuk, aprólékoskodó figyelemmel bonczoltuk és elemeztük, elmondhatjuk jó lélekkel, hogy annyi méreg sincs benne, mint az édes tejben, annyi keserűséget sem tartalmaz, mint a czukor s inkább enyhítő mint izgató eledel, ha már csakugyan táplálékhoz hasonlítjuk.

Vannak, kik fő ingredientiának tartják az érdekes regényben a soha nem is álmodott alakokat,

* Regény két kötetben. Irta Józsika Julia.

a lehetetlenségig csodálatos jellemeket, kiknek aztán semmi sem lehetetlen ; a nagy eseményeknek lőportárszerű explosióját, kegyetlen scénákat, vakmerő kalandokat. Ki hinné, hogy az olvasóknak épen leggyöngébb idegzetű, vagy legtapasztalatlanabb része szokott az ilyeseken kapva kapni? Ki hinné, hogy van példa rá, hogy a női írók olykor nem kisebb hősiséget fejtenek ki ilynemű merész inventiókban, mint a férfi regényköltők? — Pedig elhihetitek mindezt s egyuttal azt is, hogy habár egy-egy jeles költő rendkívüli jellemeket, nagy szenvedélyeket kitűnően festhet nagy eseményekben: káros tévedés regény- és novellaíróink egy részétől s olvasó közönségünk egy osztályától, hogy ezeket tartja lényegesnek a regényben.

Nem is hiszem, hogy ki birná mutatni magyar származását az az izlés, mely közönségünk egy osztályánál megvan az ily szörnyüséges regények iránt s azon divat, mely ily művek irására csábitgatja némelyik kezdő novella- és regényirónkat, kiknek művét méltán nevezhetnők angolból francziára fordított magyar kiadásnak.

A franczia regényirodalom úgy tett Walter Scottal, mint a franczia drámairodalom Shakspererel: átvette külsőségeiket a lényeg nélkül, azt hivén, hogy igy valami jobbat, de minden esetre valami újabbat teremt az eredetinél. Hugo

Viktor Shaksperere támaszkodva, kiáltá ki a szakítást a franczia klassikus drámával, Dumas és társai eltanúlták Walter Scottól azon kalandosságot, melyet ő a történet és néphagyomány szelleméhez híven vitt be a regénybe; de nem követték őt sem a hű jellemzésben, sem az élet, sem a lelkiállapotok festésében, melyek Scott műveinek halhatatlan becset adnak, s melyek fel nem találhatók a nagy részt nyomán indúlt, de egészen más irányba tévedt, utódokban. Valóban minden egyéb található ezek műveiben, csak hű jellemrajz nem; a korrajznak pedig híre sincs. Nálunk is megkedvelte mind a közönség mind az irók egy része a párisi divatot a regényirodalomra nézve is. Azon rajzok, melyek az emberi jellemet, az erkölcsi, társadalmi rendet s az életet hű képben festék, kezdének épen annálfogva nem tetszeni, s az írók némely része maga is elhitte, hogy ember helyett kivételes csodaszülötteket kell rajzolni, s indokolt cselekvés helyett meg nem eshető eseményekre van szükség a regényben. E meggyőződés egészen formulázta magát azon hitben, mely szerint a magyar jelen élet nem ad tárgyat a regényírónak. Kétfélekép iparkodnak segíteni e képzelt bajon. Néha a jelen magyar életbe hoznak be idegen regényekből vett alakokat, egy-egy álfrancziát, hamisított kiadású angolt; Párist áthozzák Pestre, s erőnek erejével idegen szokást, erkölcsöt, gondolkodásmó-

dot adnak rá a magyar emberre és életre, hogy ép oly szokatlan kalandokat lehessen elbeszélni, minőkkel az irigylésre méltó francia novellisták szokták volt jól tartani olvasóikat. Mások, a rendkívüliségek szabadabb használhatása végett, ugynevezett történeti regények és novellák irásához fognak, a hol a lovagi kalandok, a várak rejtett ajtai érdekfeszítő mesét tesznek lehetségessé, s a hol kevesebben veszik észre, mennyire valótlan a kor és emberek rajza, s mennyire járatlanok magok is az erkölcsi világ titkos ajtain s a bonyolúlt motivumok tekervényes grádicsain.

Azonban mind ez íróink- s közönségünknek csak egy részére nézve áll, s nem győz meg a felől, mintha ez volna a nemzet valódi izlése s a magyar regény nemzeti formája, mely tulajdonkép nem is állandó formája sehol a világon, legfeljebb a divat szeszélye hozta magával, mely félre is szokta vetni rövid időn, a minthogy, úgy látszik, Francziaország félre is kezdi vetni.

A magyar regényirodalom, meg vagyok győződve, tárgyainak nagy részét legméltóbban merítheti az egyszerű, falusi családéletből, mely igen kevés rendkívüliséget enged meg. Mihelyt a magyar életet akarjuk rajzolni, a maga lényegében és valódi szellemében, lehetetlen, hogy a házi tűzhely fő- vagy nagy szerepet ne játszszék benne, s ha újkori regényirodalmunk történetén végig te-

kintünk — a mi nem bajos, mert nem felette nagy az egész irodalmunk — kiválóbb terményeinek nagy részében valóban feltünően mutatkozik a házi csendes élet festésére való hajlam. Ezen új irodalmunknak kezdője ugyszólván Fáy András, ki egészen az egyszerű falusi élet rajzolásával vívott ki tetszést annak idejében. B. Eötvös, Kemény, Jósika művei közűl azok, melyek társadalmunkat s benne a családi életet híven mutatják, nem a legkevésbbé tetsző művek valának. Sőt a múltba vissza menve is, midőn a magyar nemzeti királyok s az erdélyi nemzeti fejedelmek udvart tartának, a családi élet csaknem minden korban túluralkodó volt a nyilvánosabb nagy társadalmi élet felett, s Kemény Zsigmond több — más tekintetben is regényirodalmunk legjelesebb — történeti regényében a korfestésnél a színt, a valóságot és bensőséget épen az adja meg, hogy a családi élet oly nevezetes szerepet játszik bennök. Ez okozza, hogy az ember oly otthon érzi magát saját nemzetének múltjában is, e regényeket olvasva.

Regény-, novella- és vígjátékirodalmunkra nézve jobb lenne, ha íróink bizonyos része, a helyett, hogy a pesti életet párisivá igyekeznek travestálni (némelyek Isten bocsássa meg! lelenczházzal s több efféle új intézményekkel is megajándékozzák Budapestet), a helyett, hogy a franczia salonokat kivágván a párisi regényekből, Pesten

papir salonokat állítnak fel, s a nem igen nagy és nem igen változatos életű várost rendkívüli iparlovagokkal és hallatlan kalandokkal teszik zajossá — jobb lenne, mondom, e költői centralisatio helyett sokkal nagyobb mértékben kereskedni falun és vidéki városainkban, s ha salonok helyett a családot, nagy kalandok helyett a családi és belső életet igyekeznének festeni. Sokat nyernénk e változással — új haladás lenne az. A magyar életet a maga eredetiségében kezdenők festeni, — s ebben be van foglalva minden. Megmenekednénk az idegen szolgai utánzásától; szinezet, szokások, nyelv, észjárás magyarossá változnék, s a magyar regényirodalom maga jobban megtartaná azon nemzeti jellemet, melyet Európa minden nagyobb nemzetének regényirodalmán tapasztalunk. Sőt e változás jótékony hatással lenne regényeink, novelláink erkölcsének tisztaságára, melyről ezen irodalmunk bizonyos részében nem mondhatunk dicséretet. A költészet egyik hivatása, hogy közvetve javítsa az élet erkölcseit — nálunk nem ritka eset, hogy a novellák, regények, vígjátékok erkölcse sokkal rosszabb a magyar élet erkölcseinél. Haladás lenne hát, ha e rész a magyar élettől tanúlna erkölcsöket.

Újabb korban Európa minden nemzeteinél átalános a regényírók tendentiája az egyszerűbb mesék, életből vett természetesebb alakok előállí-

tása felé: s a társadalmat felforgatni akaró nagy conceptiók helyett mindinkább az egyéni és családi élet kisebb rajzával igyekeznek, nem meglepni és megrázni, hanem vonzani, bájolni és jótékonyan hatni. Az oroszok, svédek és angolok mesterműveket mutatnak fel az egyszerű nemben, melyek már is tovább éltek, mint némely híres franczia monstre-regény. A németeknél a «falusi historiák» egy-két írója jobban megalapítá halhatatlanságát, s nagyobb dicsősége a német népnek, mint a *Ritter vom Geiste*-féle nagy regények írói. S magoknál a francziáknál divatossá kezdenek válni, mind a szinpadon, mind a regényekben, az egyszerűbb rajzok. Párist el kezdik hagyni, hogy regényre való tárgyat kapjanak, s maga Sand számos kisérletet tőn az egyszerű falusi élet rajzával, habár itt sem tudja megtagadni kóros bizarrságait.

Nálunk, hol a falusi élet nagyobb mértékben túluralkodó, mint az elősorolt nemzetek többségénél, közelebbről nem vettük észre, hogy feltünő volna ama tendentia. Aránylag kevés a tisztán magyar családi életből vett tárgyú elbeszélés, — s épen ez az, miért a Jósika Julia művét nem közönséges érdeklődéssel vettem kezembe. Angoloknál, svédeknél több nő regényíró tűnt ki a családi élet megragadó, hű festésében, gondolám, — ime, egy magyar írónő, ki helyesen fogván föl a maga

legtermészetesebb irodalmi körét, azt adja egyszersmind, a minek szűkében vagyunk újabb időkben.

Lássuk most, mennyiben felel meg maga a regény a felettébb dicséretes intentiónak.

Midőn költészetünkben annyi a szenvelgett érzés, elkényszergetett eszme, méltán az írói érdemek közé sorozhatjuk, ha valaki megelégszik az érzelmek azon terjedelmével, melyekre képes azon tárgygyal, mely vonzalma, közelebbi ismerete körét meg nem haladja s azon reflexiókkal, melyek természetesen folynak gondolkodása, érzése módjából és a fölvett tárgyból. Ezen érdem meg van Jósika Julia regényében. Csupán művéből itélve (mert más adatunk nincs s nem is szükség keresnünk), bizalmas ismeretségben van azon társadalmi körrel, azon családi élettel, melyet előttünk föltár. Előttünk is sikerűl ismerőssé tenni e kört és embereit, bevonni olvasóit azon athmosphærába, melynek, a mellett hogy vannak minden családi élettel közös vonásai, minden családban van némi külön sajátsága is. Egy kisvárosi, középosztálybeli háztáj van előttünk, mely a mellett, hogy csendes életet él, a valódi műveltség magas fokán áll; — s nemcsak a takarékosság, hanem az egész családban uralkodó szellem is épen meg látszik felelni azon körülménynek, hogy a család feje I. Napoleon korabeli kiszolgált katonatiszt, ki magánéletbe lépve, csekély ősi birtokából s még csekélyebb

nyugdijából, elvonúlva él. Mintha mind ez nem is lehetne máskép, oly természetesen talál a család életével, összeköttetésivel és sorsával. A család semmiben sem tagadja meg magyarságát, s e század első negyedéből ismerünk elég lelkes hazafit ez osztályból; de szelleménél s műveltsége természeténél fogva nem tartozik a tősgyökeres magyarok közé, olyan, minők ötven évvel ez előtt nagyobb számmal lehettek, mint napjainkban a műveltek között. — E család hat gyermekének különféle jelleme és ép oly különböző sorsra nevelkedése képezi a mesét.

Azonban még maga a tárgy csak egy részben tenné családivá e regényt. Hogy czímének megfelel, sokkal nagyobb mértékben köszönheti azon családi érzelemnek, melynek egyszerű őszintesége, jótékony melege belengi a műnek minden részét. Nem mulatnánk oly örömest e körben, nem vennénk oly részt e család szerencséjében és szerencsétlenségeiben, azon nem szóval mondott, a hangból kivehető varázs nélkül, mely vonz, a nélkül, hogy számot tudnánk adni róla. A jó szív egyszerű pathosa a fő költői elem e műben, s ebben áll főleg művészetének titka, melylyel hatni tud: ez fogja élvezhető olvasmánynyá tenni alkalmasint az olvasók tetemes része előtt ezen elbeszélést, melyet különben alig tart össze egyéb a hang egységénél. Nem emelkedik ugyan sehol a nagyobb

emotiókig, legfeljebb az ellágyúlásig, s nem hogy az öröm vagy fájdalom felkiáltásait, de magasb hangjait sem halljuk. Azonban sokan örömestebb veszik e különben könnyen megindúló érzékenységgel a mérsékletet, mint a kelletlen, de nagy megindulást szenvelgő erős hangokat. Igaz, hogy ez egyszerű érzelmek, melyek ép oly távol állanak a szó szorosabb értelmében vett pathostól, szónoklati hevülettől, vagy ömlengő sentimentalismustól, mint a keserűbb humortól, távol vannak attól is, hogy nagyobb sensatiót idézzenek elő; de épen igénytelen szerénységök által lehetnek vonzók. Nincsenek e műben ragyogó lapok, de az egész könnyen folyó és annál összhangzóbb.

Az írónő izlése, erkölcsi érzete és gondolkodása is szerves összhangzásban van érzési módjával. Nem találjuk ugyan benne azon magas fejlettségű és tulajdonképi *műizlést*, mely Goethe classicismusára csak némileg is emlékeztetne; de találjuk azt az életbeli izlést, mely ösztönszerűleg kerűli mind azt, a mi nagyon kirívó, fülsértő és kellemetlenűl hat a lelki érzékekre. És ez oldalról csakugyan azon gœthei lelkek osztályába tartozik, kik a nagyobb fokú izgalmak és fölhevűlések kerűlésében, a szelidebb kellemes érzésekben keresik az élet boldogságát s hirdetik műveikben, kik az arany középszerűséget magasztalják Horatiussal.

Ezen izlés tán épen annálfogva vonzóbb,

mivel mintegy öntudatlannak és ösztönszerűnek látszik mint az e műben nyilatkozó morál, mely szintoly természetesen irtózik minden aljastól és büntől, mint az izlés a rúttól. A tisztaság és nem habozó kötelesség-érzet mint magában értődő, kérdésen felül álló dolog mutatkozik e regényben. Összhangban van ezzel az egyszerű életphilosophia és gondolkodás, mely itt túl nem terjed a családi élet korlátozott határain; kevés erkölcsi, lélektani reflexiót találunk a műben. A mi van is, oly egyszerű, hogy banalisnak mondhatnók, ha nem volna azon keresetlenséggel elmondva, mint e műben. «Gyakran történik az életben,» mond a szerzőnő valahol elbeszélése elején, «hogy akárkinek vagy minek valódi becsét csak akkor tudjuk egész mértékben felfogni, midőn nélkülöznünk kell azt.» Kevés számú reflexiói nem emelkednek felül e színvonalon. Életphilosophiája a családi élet leggyakorlatibb s legáltalánosabban bevett maximáiban határozódik.

Mind ez bár középszínvonalon áll, e lelki öszhang kellemesen ható tünemény magában is; de különösen épen oly élet festéséhez való, minőt e regényben találunk. Azonban ugyan e tulajdonok, melyek a művet érdeklő olvasmánynyá teszik, magokban foglalják hibáinak is magyarázatát.

Szóltam fentebb azon érzelmi szelidségről, mely a langyosan kellemes, nyugodt élveket adó

családi tűzhely körébe igen jól odaillik. De sok helyt nagyon helyén valónak találnók az érzelmek hathatósabb kifejezését. Még a hol a helyzet és lelkiállapot merészebb fölkiáltást enged meg, vagy tesz is szükségessé, az egyének igen halkan, mondhatni félig suttogva beszélnek. Csak nagyjából s gyakran kevés megközelítéssel találják el a hangot, midőn szerző magokat személyeit szólaltatja meg. Általán jól vannak gondolva s elég változatos sokféleségben előállítva e regény alakjai — a hat testvér közt kettő sincs oly egyforma, hogy csak egy pillanatra összetéveszthetnők még kisded korukban is; de a nyelv, melyen megszólalnak, valamennyi személynél nagyon is egyforma. A gyerek és felnőtt is csaknem egyképen nyilatkoznak, s szerző nem is sokat beszélteti a szereplőket. Nem azt óhajtanók, hogy az érzelmek magok túlozva legyenek, vagy kifejezéseik erőlködést árúljanak el, csakhogy a természetes érzelemnek és indulatnak meg legyen adva természetes hangja. Ámbár elismerjük, hogy e részben is nagyobb gyöngeséget árúl el, a ki kelleténél többet tesz, mint a ki kelleténél valamivel kevesebbet: sok helyen éreztük e regény olvasása közben, hogy a jelenet és lelkiállapot természete erőteljesebb kifejezést követelne.

Említém azt is, hogy e mű morálja minden kérdésen felül álló. Az életbeli, gyakorlati kötelességérzet mindenütt tiszteletben tartatik, s oly

szennytelen e könyv, hogy bármely növendék gyermek kezébe bízvást oda lehet adni olvasmányul. A moralis érzet sehol sem tántorodik el; de másfelől nem találjuk benne azon kérlelhetlen szigort, mely az erkölcsi törvények hajthatlanságából foly. Szerző megbünteti ugyan a tévedést, a családot odahagyott s végkép inségre jutott Ninában, de fátyolt borít az intensiv fájdalmakra, melyeket a bűntudat, rossz lelkiismeret szokott okozni. Söt még attól is tartózkodik, hogy a küzdelmeket, a csábítások és kötelességérzet között elénk rajzolja. Nina és Gábor, a család két keresztje, a nélkül követnek el ballépéseket, hogy az olvasó kellően elő volna rá készítve, s tanúja volna azon habozásnak, mely a szándéktól a tettig be szokott állani. Csak későn s meglepetve érzi az olvasó egy előre nem gyanított ballépés végrehajtását s Ninára nézve csak külső marad a bünhődés. Annyit tudunk meg, hogy véginségre és boldogtalanságra jutott.

Általán véve azért örülnénk főleg a családi regényeknek, mivel azt várnók tőlök, hogy a nagy bonyolódott meséket, csak a kiváncsiságot felcsigázó eseményeket mellőzve, annál több tér juthatna bennök a bensőbb viszonyoknak s velök az emberi lélek részletesebb rajzolásának és analysisének. A *Családi élet*ben pedig, mely előttem fekszik, csaknem oly keveset találtam mindezekből, mint

azon regényekben, melyek alig egyebek rendkívüli események krónikáinál. A fenebbi episodokon kívül van egy nagyobb s több peripetiával elénk állított episod, mely az egyik kisebb testvér, Nelli sorsának elbeszélésében áll. Valamint maga egészen kiüt a családból már hat éves korában, úgy férjhezmenetelének esete, az azt környező esetekkel és személyekkel, a férfias nagynénével, a betyáros Tamásfalvival, azaz a leendő férjjel együtt, kiüt mintegy a regény általános jelleméből. A három személy közül egyik bizarrabb, különczebb a másiknál. Ez magában nem baj, sőt ez episod érdekesen teszi változatossá a különben igen egyhangúvá válandott mesét. A baj az, hogy se Tamásfalvi, se Nina lelkiállapota nincs érthetővé téve a válságosabb perczekben. Csak igen általános vallomásokat találunk arra nézve, mint történhetett, hogy Nina, e fiatal leány, bármily férfias, sőt csaknem betyáros maga is, párbajra hijja Tamásfalvit, ki makacsul üldözi mindenfelé e kalandos leányt, s nem eléggé elhitetően van előadva, hogyan lövi meg Tamásfalvit. Nem vagyunk eléggé tisztában Ninával, valóban gyűlöli-e Tamásfalvit elejénte. Úgy látszik, gyűlöli, — de e gyűlölet később szerelemmé változik — s ez érdekes lélektani tünemény nincs elég részletes fejlesztéssel világossá téve az olvasó előtt.

A regény ezen fogyatkozásai azonban érthetők

azon túlságos érzékenységből, azon tán kissé igen kényes izlésből, melyet fentebb kiemeltünk. Az írónő nem szereti az intensivebb fájdalom, erősebb szenvedély és mélyebb erkölcsi sülyedés rajzait. Nagyjában érinti; de részletezni iszonyodik, mint valamely vérengző vagy nagyon erőszakos jelenetet. Az elbeszélés könnyen ugrik át egyik személyről a másikra a nélkül, hogy egyiknek is jelleme vagy érzelmei ki volnának merítve. Általán az előfordúló személyek kisebb-nagyobb határozottsággal benyomúlnak ugyan képzeletünkbe, de nincs egy is, kinek jelleme be volna fejezve, s tiszta világításban állana előttünk.

Szerző egyszerű, gyakorlati életphilosophiája, beéri azon fogalmakkal, melyeket a jók és becsületesek a közönséges életben elfogadottaknak tekintenek; de a mélyebb lélektani és erkölcsi igazságok körül nem buvárkodik. Nem vét ugyan a morális és lélektani szabályok ellen, (a mi nagy érdem, kivált regény- és novella-irodalmunk pulyább terményeinek tömegét tekintve, hol az ily vétségek szokottak): de nem is deríti föl az emberi szív és erkölcsi világ mélyebb igazságait. A különben érdekes olvasmányban ily igazságoknak igen kevés s nem nagy értékű szemeit találjuk; izlése és józansága nem engedné, hogy álgyöngyökkel díszelegjen, de a szinarany igazságok fölkeresésére sem ösztönzi ambitiója.

Ezen nagyon is gyakorlati s a mindennapi, közkézen forgó fogalmakkal megelégedő életphilosophia kitűnik az egész mese alkatából is. A compositio sem épűl mély, vagy magasbrendű igazságtételen. Alig több az, mint négy leány férjhezadása és két fiú kiházasítása, a lehető legtisztességesebb módon, kettő kivételével. Megengedjük, hogy annyi tanúlság van benne, hogy a jó és művelt nevelés megnyeri jutalmát az életben s fölér a vagyonnal; de annyi tanúlság még nem elég erős arra, hogy egy terjedelmesebb mese, egy egész regény, egy könyv felett domináljon, sem hogy hat egyén különkülön sorsából álló episodjait összetartsa.

Azon olvasókat, kik csak az oly regényt szeretik, mely jól végződik, kielégítheti, hogy a középosztálybeli leányok egyrésze gazdag, sőt főrangú férjet kap, s átalán a nagyobb résznek a szerencse felette nagy mértékben szolgál; — de a benyomás, melyet ily compositio tesz, nem lehet se mély, se maradandó.

Jó tapintatra mutat, hogy az egyik jól férjhez adott leányt nem részesíti szerző szellemi boldogságban is; különben az egész mese még nagyobb mértékben magán viselte volna azon morál szinét, mintha a középosztálybeli családok műveltségének fő jutalma és boldogsága abban állna, hogy vagyonos grófokhoz és bárókhoz adják nőül leányaikat.

Azon szerencsés, de örök gyászszal párosúlt

házasság a Katáé, kivel szerző az egész regényt elbeszélteti, — s csak ennyiben szolgál központul a többi testvér között, különben a műben valóságos fő személy nincsen, — pongyola mű, melyet azonban néhány mindig kellemes, ártatlan természetű báj tesz vonzóvá.

Habár az egész mű a regény- és novella-irodalom mezején nem eléggé mívelt tért foglal el, korántsem tartozik az elsőrendűek közé, melyek forradalmat idézhetnek elő, s melyek a költészet országában számot tesznek; de mint önálló kisérlet már fajánál fogva figyelmet érdemel; vannak utánzandó tulajdonai azon kerülendő hibák mellett, melyeket kiemeltem; s végre miután a regényolvasást a közönség egyrésze nem mint magasbnemű lelki élvezetet, szívemelő és mélyebb emberismeretet tartalmazó lelki táplálkozást, hanem egyszerűen időtöltésből űzi, e regény olvasása nem tartozik se az egészségtelen csemegék, se az untató mulatságok közé.

ALKALMI CZIKKEK.

BAJZA JÓZSEF EMLÉKEZETE.

(Necrolog.)

1858.

Márczius 5-kén tették örök nyugalomra egy jelesünk tetemeit. Bajza József neve állott ezuttal a halál műve felett, de ugyan e név ragyog nem egy művön, melyre a halhatatlanság tart jogot. Az esemény nem volt váratlan. A nemes kebel, a szilárd jellem és kitünő ész irodalmunkra nézve ezelőtt több évvel veszett el. Aztán el is fásúltunk a fájdalomra nézve s megszoktuk a panaszokat «jeleseink korán elhunyta» felől. Meglepetésünk csak e szavakban foglalható össze: Még ez is hátra volt! Még köszönettel tartozunk mostohánknak, a sorsnak, hogy e becses életpályának felét irodalmunk számára fenhagyta. Mintegy kilencz évig volt mind testi, mind lelki tehetetlen állapotban, tizennyolcz évet töltött el életéből, míg neve az irodalmi pályán feltünt; s ez ötven-

négy évből huszonhatot az irodalmi tevékenység foglal el. Pályáját dicsően futotta meg, működését siker s a nemzet közbecsülése követte, s e kalmári számítás után mit kivánjon tőlünk sírjára és emlékezetére? A maga kora gazdagon jutalmazta őt. Mert az igazság, a nemzeti irodalom ügyében oly ékesen szólt, a haza megjutalmazta őt a figyelemmel, melylyel mint valamely oraculum szavain csüngött, s szavaiból közvéleményt csinált; irodalmi táborozásaiban elég nagylelkű volt a közönség, hogy mindig neki adjon igazat; szilárd jellemének, szép lelkének jutalmazásában sem volt fukar, dalaiért koszorút, eszméiért közbecsülést nyert. Vagy szorgalmát, kitartását kérditek? — hisz ő csak kötelességét teljesítette s a munka maga jutalmazza magát!

De bármennyi elismerés, közbecsülés jutalmazta őt életében, az újabb kor nem fogta fel Bajza működésének egész fontosságát. Nem tudták, hogy irodalmunkban oly fontos szerep jutott neki, mint bárki másnak, s hogy ő egyike irodalmunk alapítóinak. Csak a bevégzéskor tarthatunk egész szemlét a pálya felett; az egykorúaknak erre igen szűk látkörük van. Bajza pályája felett nem szorúltunk rá, hogy szokásos hizelgő emlékbeszédet tartsunk. Azon ritka emberek közé tartozik, kikre a szigorú bírálat dicsérő beszéd, s kik iránt, ha sokban igazságtalan volna is, maga az irigy-

ség sem volna képes néhány nagy érdemet elvitatni.

Legyünk hát iránta igazságosan szigorúak, iránta, ki egesz pályáján az igazságot nem hogy rettegte volna, hanem mindig azt követelte. Hűtelenek volnánk emlékéhez, ha nem azt emelnők ki főérdemként, ha magasztalás által őt és életét helytelen világításban állítnók a közönség elé.

Igen fiatalon, 18 éves korában (1822—23) lépett fel először verseivel, melyek a KISFALUDY *Aurorá*jában kerültek a közönség elé. Dalai lyránk haladását jelölték. Több verse lett *«világi énekké»*. De a mély érzés, csinos, elegans forma, a könnyűség és szabatosság daczára tévedés BAJZÁnak főérdemét lyrai költeményeiben keresni. Csak kis mértékben volt megáldva a költői megtestesítő tehetséggel. Sőt épen ellenkező törekvést látunk dalaiban — elmosódó bizonytalanságot, s körrajz helyett színeket. Szerette az új szavakat, az új összetételeket — ezeket feltünő gyakran használja verseiben, prózájában pedig csak ritkán. Neologismusi hajlamai leginkább verseiben tünnek ki. — Az új szavakat pedig többnyire elvont fogalmakra készítettük. Nyelvünknek nagyobb szabatosságot igyekeztünk adni, hogy a tudományos, elvont fogalmak *meghatározására* alkalmasb legyen. A konkret fogalmakra minden nemzetnek vannak szavai. A költői nyelv

tökélyesítésére mit sem használnak az új szavak; mert a költészetben abstraktio helyett konkret fogalmak kellenek és körülirás vagy definitio helyett *képek*. A költői epithetonok s összetételek festésre, és nem definitióra valók. Bajza verseiben azon diluált képek, melyeket tájakról s lelkiállapotokról ad, e megfordított használatból veszik bizonytalanságukat.

A mi hiba van versei styljében, ugy hiszszük, innen származik. Versei, a magok korában könnyűdek, egyszerűek valának s könnyen terjedtek el. De a könnyedség sokkal nagyobb világossággal párosúl prózájában, fejtegetéseiben. Bajzát igen mérsékelt és józan nyelvújítónak ismerjük prózai műveiben. A gyors folyékonysággal hibátlanság és szabatosság, a könnyűséggel határozottság párosúl. Stylje oly világos, mint az ész, mely napként világítja meg tárgyát. Prózája jóval meghaladja kortársaiét, sőt egyes olykori idegen kifejezést be nem számítva, ma is példányul szolgálhat.

Írt két prózai elbeszélést s néhány történeti életrajzot. Ezekben előadása feszesebbnek, keresettebbnek tetszik, mint fejtegető előadásaiban. Továbbá életrajzaiban eszményítésre törekedett. Ez eszményiséget pedig nemcsak a formában kereste, hanem átvitte a historiai tárgyra, elannyira, hogy nem is eszményileg felfogott arczképet, hanem csak általános körvonalakat látunk bennök.

Két, egymástól igen különböző természetű hiányt veszünk észre azokban. Egyik, hogy azon erősebb árnyalatokat, határozott jellemvonásokat nem találjuk bennök, melyek a szellemi alakot a maga valóságában állítják elénk; másik, hogy ez életrajzok nem annyira lélektani tanulmány szempontjából készűltek, mint inkább buzdító példányokul. Ez utóbbi hiányt szándékosnak kell hinnünk, s nem annyira a tehetségnek rónunk fel, mint egy uralkodó irodalmi eszmének.

Ezen eszme *tan* volt 1830 körül és azután sokáig. Plutarch görög és római hősei voltak a példányok, melyek tógáját a közép- és újkor hőseire adták.

Bajza nem hagyott fenn mélyebbre ható elemzéseket, terjedelmes æsthetikai értekezéseket. — De analysáló tehetsége és nem szélesen kiterjedő, de alapos ismeretei számtalan tollharczaiban mindenütt kitűnnek. Két æsthetikai tanulmányát azonban meg kell említnünk. Egyik az *Epigramm theoriá*ja, mely első kisérlete volt a kritika terén, másik *Töredékeszmék a regényről.*

E kivételek közül az előbbi, mely az 1828-diki *Tudománytár*ban jelent meg, nem annyira alapossága és helyessége által tett nagy benyomást kortársaira, habár e tekintetben is nagy figyelmet gerjesztett, mint inkább azon függetlenség által, melylyel a fiatal 24 éves író saját neve alatt, minden

hímezés nélkül ki merte mondani itéletét némely nagy tekintély ellenében. A mostani olvasó elég szerénynek fogja azon értekezést találni — legfeljebb stylje lepi meg; — de az irodalom akkori állapotában túlszigorúnak tűnt fel s tollharcz lett a következése.

Bajza a Lessing iskolájában képezte magát a költészet elméletében, s a német és a szokásos latin irodalmon kívül, úgy látszik, csak hazánknak saját korabeli irodalmát ismerte. A magyar nyelv elméletével s széptani ismeretekkel fölfegyverkezve indúlt az irodalmi tevékenyebb pályára. Gyakorlati iskola volt neki Kisfaludy Károly baráti köre, melybe mindjárt első föllépésével be lőn avatva. E körben az a szokás lett uralkodóvá, hogy tagjai egymás műveit teljes őszinteséggel és gyakran nagy szigorral birálták. Maga Kisfaludy Károly a legjobb példát adta, ki saját műveire is kíméletlen itéleteket mondott ki.

Ez magában sok, igen sok volt az akkori patriarchalis irodalmi korban, melyet megelőző években Berzsenyi örökre sebezve érzé magát a Kölcsey kritikájával. Kazinczy, a fáradhatatlan ébresztő, inkább buzdítni szerette a kisebb-nagyobb mértékben hivatottakat. Ujonczokat toborzott országszerte egy irodalmi sereg létrehozására. S nem volt igen válogatós.

De habár Kisfaludy köre tovább ment a szi-

gorban, még mindig csak zárt körben folyt a birálgatás s csak olykor-olykor jelent meg elszórva egy-egy tüzetes bírálat.

Kisfaludy Károly az *Aurora* és vele szépirodalmunk egy új korszakának alapítója, meg akarta alapítni a kritikát is. E czélra főként Kölcseyvel szövetkezett s 1826-ban volt megindítandó a *Kritikai Lapok*at. De a terv kivitele későbbre maradt. Az említett évben *Élet* és *literatura* czím alatt Szemere adott ki egy új folyóiratot, melyben Kölcsey tetemes részt vett.

Több egyes kritikai czikk jelent meg 1830-ig, de egy folyóirat se volt, mely határozott elveket képviselvén, határozott jellemmel bírt volna a kritika sikeres vitelére.

Az irodalom azonban folyvást nagyobb terjedelmű kezdett lenni; hivatottak és hivatlanok nagyobb számmal kezdék magokat könyv- és czikkirásra adni, s a patriarchalis baráti vélemény és gyér czikkek többé nem voltak elegendők a kritika képviselésére. Mindenki érezte a rendszeres kritika szükségét, de azok közt, kik legjobban érezték, érezték azt is, mennyi kellemetlenséggel fog járni. Egyrészt a túlzó ujítókkal, másrészt a tekintélyökben elbizakodottakkal, s mindkét esetben az elvtelenséggel, a hanyagsággal kellett harczot vívni.

Bajza József volt, ki e nagy munkára vállalkozott.

Ő volt, ki több barátja közremunkálása mellett 1830-ban mint az 1826-ban tervezett *Kritikai Lapok* kiadó-szerkesztője lépett fel.

«Kritika kell közöttünk, úgy mond, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Nemzetünk tudományi pályáját mindeddig a *bálványozók* felekezete bírja. Mi rettegünk a tudományos tribunaltól, utáljuk és gyűlöljük azt. Nem tudjuk feláldozni az önfényt a közfényért.»

A *Kritikai Lapok* hét éven át 1836-ig vas következetességgel függetlenül járták pályájokat. Mindjárt megindulásakor kimondatott, hogy e lap *pártot* akar képviselni az irodalomban. «A kiadó (Bajza) örömmel és valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Kivánja, hogy a *Kritikai Lapok* által is élesztessék a pártok szelleme.» Ő pártokat óhajt az irodalomban, nem személyes részrehajlásból, hanem elvekből kiinduló pártokat, más szóval surlódást a különböző nézetek és elvek közt, melyek által csak az igazság nyerhet. «Én párt embere vagyok, mond Bajza az *Athenæum* másod évi egyik számában, az elvek pártjáé és szégyenleném, ha nem volnék az. Személyek pártjáé azonban nem vagyok.» Tegyük hozzá, hogyha nem lett volna *párt embere,* nem volna ő a legkitűnőbb journalistáink és szerkesztőink egyike. Elvekre nézve egyező írói kör nélkül soha sem

szerkeszthet vala határozott irányú és jellemű folyóiratot. Határozottan megtartott irány mellett sem lehet vala közönsége, ha a lap elvei nincsenek némi összhangzásban az övéivel. Határozott irányú és szinezetű folyóirat mindig pártot képvisel, vagy pártot föltételez, sőt teremt, ha addig nem volt.

Bajza első föllépését a *Kritikai Lapok*kal a határozottság és főleg, az irodalmi viszonyokat tekintve, nagy bátorság jellemzi, melyet akkor sokan vakmerőségnek neveztek.

Mindamellett, hogy párt emberének vallotta magát, nem volt lapjában személyválogatás. Igen kemény volt, főként az elismert tekintélyek elkövetett hibái ellen. Többek közt Dessewffy József, Döbrentey, Horvát István, dr. Rumy ellen igazsága érzetében, minden legkisebb kimélet nélkül szólt. Kazinczy csakhamar keserű panaszra fakadt a folyóirat hangja ellen, s nem sokára Kölcsey, a ki maga mutogatá a *Kritikai Lapok*ban a kritika szükségét, túlszigorúnak nyilvánította egy napfényre hozott magánlevélben Bajza eljárását. Azonban ő tántoríthatatlanul ment tovább a maga útján, a nyelv ügyét, az irodalmi józan elveket s a hazafiságot diadallal lobogtatván zászlaján. Folyvást ki volt téve a támadásoknak. A megsértett hiúság, érdek gyakran irodalmi illedelmet nem ismerő támadásokat intézett ellene, melyekre felelni soha sem volt röst. Végig folytatta az egyszer meg-

kezdett harczot. Győzedelmét a világos logikai rendnek, higgadt s a kérdés lényegét teljesen fölfejtő előadásának köszönte. Stylje a tollharczokban és fejtegetésekben tündöklik leginkább. A tisztaság, logikai rend, a legerősebb fegyvere. Leghoszszabb periodusai sem fárasztók. A bonyolúlt kérdésekben is a legkönnyebben kisérhetni okoskodása menetét. A símaság mellett igen éles tud lenni: folyékonyság mellett gyakran lep meg. A nehéz kérdéseket a legnagyobb könnyűséggel s gyakran igen röviden változtatja át Columbus-tojásokká. Gyakran volt éles, szigorú, olykor, midőn az ügy megkivánta, s az ellenfél irodalmi eljárása nem volt személyétől elválasztható, személyeskedő is, csakhogy nem becsületben járó, hanem ész és izlés dolgában. Győzelmeit, melyeket egyébiránt mindig kivívott, elősegíté az, hogy azon párt, melyhez tartozott, a haza fiatalabb értelmiségének pártja volt. Előpostája a politikai mérsékelt szabadelvű pártnak. Szépirodalom és művészet gyakran hirdetik előre a politikai átalakulásokat. Bajza veletartó olvasóiból alakúlt azon nemzedék politikai szabadevű pártja.

Polemiái, melyek a *Kritikai Lapok*nak nagy részét foglalják el, styl tekintetében a legszebbek. Nemcsak elevenek, folyékonyak, símák és meggyőzők, hanem több bennük mind az egyéni, mind a nemzeti eredetiség. E században az ő koráig

senki sem írt prózát ennyi magyarsággal. Polemiáiban igen sok józan irodalmi elv van elhintve, s munkái közül ezek legméltóbbak a tanulmányra. Bajza született journalista volt, s alkalom- és korszerűleg írt czikkeiben, nem pedig nagy elméleti fejtegetésekben, vagy kis részletekig menő elemzésekben rakta le ismereteit s tünteté ki elveit. Azok, kik csak 1852-ben kiadott úgynevezett összes műveiről ismerik, még nem tudják érdemeit.* Ő nemcsak született journalista, hanem ő volt a szoros értelemben vett journalistika megalapítója hazánkban, az első valódi journalista. Révay a nyelvtant, Kazinczy az irodalmi stylt, Kisfaludy Károly az irodalomnak az æsthetikai tanulmánynyal való párosítását, s a tulajdonképi szépirodalmat alapítá meg nálunk; Bajza pedig a journalistikát, s vele együtt a szabad véleménynyilatkozatot s vele a gyakorlati kritikát.

A kritikában ma is egyedül állanak az ő vállalatai. Van-e irodalmunkban csak a *Kritikai Lapok*hoz hasonló folyóirat, mely hét éven keresztül haladjon egy ugyanazon irányban?** De a *Kritikai*

* Ezek kiadója, Toldy F. kétségkívűl azért hagyta, ki B. polemiáit, mivel nem értette becsüket. — Megjegyzendő, hogy utóbbi észrevétel 1858-ból való.

** Még 1858-ban, midőn e sorokat írtuk, nem volt meg se a *Budapesti Szemle*, se Arany *Figyelő*-je és *Koszorú*-ja

Lapok után az *Athenaeum* következett 1837-ben, mely irányára s szellemére, irodalmi elveire nézve csak folytatása volt az előbb említett vállalatnak. E tizennégy évi fáradhatatlan, látszólag elaprózott munkásság által két oly folyóirattal ajándékozta meg Bajza irodalmunkat, melynek nemcsak hogy nincs versenytársa, hanem minden magyar írónak mindíg hasznos tanulmányt fog nyujtani.

Mind a két folyóirat szerkesztési terhét Bajza egymaga vitte, habár az *Athenaeum* czímlapján az első években Vörösmarty és Schedel neve állt mint főszerkesztőké.*

Bajzának az irodalmi szabadszólás meghonosításával majdnem oly sorsa volt, mint egy másik kitünő hazánkfiának, ki vele egy időben lépett fel politikai röpirataival, t. i. ugyanazok támadtak ellene, kik tőle vették az impulsust. Bajza a journalistika megalapításával először is egy-két tekintély ellen fordúlván, azonnal gyakorlatba vette a szabadszólás elvét. Egypár év mulva épen e példán okult fiatal írókkal gyűlt meg a baja. Ez a dolog természetéből folyt, s Bajza csak örülhetett volna a vitáknak, ha ez írók egyrésze a tekintélyek számba nem vétele mellett legalább józan elveket, tiszta

* Schedel az *Athenaeum* melléklapját a *Figyelmező*-t szerkesztette.

szándékot választott volna kalauzul. De ez nem történt mindig. Fáradhatatlan Bajzánk többnyire nem restelte fölvenni a keztyűt s ritkán úgy, hogy a vita eszmékben meddő lett volna. Az *Athenaeum*-ban mintegy másfél évi szünetet kivéve, folyvást nagy hely jutott a szinházi ügyeknek és az ezekből támadt tollharczoknak. Mennyire megalapítá tekintélyét irodalmi működése, mutatja, hogy a pesti állandó szinház megnyitásakor őt nevezték ki igazgatóul. Azonban a szinház szellemi és anyagi mostoha kiállítása miatt, hivataláról nemsokára lemondott.

Tizennégy évi leginkább journalistikai munkálkodás után, nem részvéthiányból, hanem beleťáradva a nagy teher viselésébe Bajza 1843-ban fölhagyott az *Athenaeum*mal, s e lap irodalmunk nagy kárára, maig sincs pótolva. Bajza azután történelmi tanulmányokra adta magát, míg 1848-ban egy politikai lap vezetésével ismét journalistává lett.

Meglehet, hogy ha a sors megkimélte volna őt számunkra, több becses történeti művel gazdagítá vala irodalmunkat. De főérdeme ekkor is journalistai pályája lesz vala, mely már be volt fejezve. Számos hirlapíró nem éli túl korát; de Bajza a valódi hirlapirás és szerkesztés meghonosítója, egyszersmind példányul szolgálhat az utókornak is. Azonkívül, hogy korának eleget tett, journalis-

tikánk jövőjére is hatással volt, és óhajtandó, hogy minél nagyobb hatással legyen. Őt nem szabad felednünk, ki tiszta kebel és tiszta értelem tekintetében mint egyszerű polgár is megérdemlé vala elismerésünket, s kinek legnagyobb hibái közé tartozik, hogy tán túlfeszíté erejét a munkában s keble túlságosan tudott érezni. Ezért büntette őt a sors oly kérlelhetetlenül. Van-e irányában leróni valónk, azt mindenki maga döntheti el; de hogy művei és példája kincsünk és büszkeségünk lehet még hosszas ideig — nem jöhet kérdés alá.

VACHOTT SÁNDOR.

(Necrolog.)

1861.

Ápril 11-ikén nagy tömeg kisérte ki halottunkat Budáról a kerepesi temetőig. Mily buzdító az érdemre egy ily temetés, s mily lelkesítő a közrészvét, mely a hazafit megragadja, látván, hogy az érdem magas születés nélkül is mily rangot foglal el. A temetés oly szép volt, mint a kimultnak élete; ha ugyan szépnek nevezhetünk akármely temetést, ha ugyan szépnek nevezhetjük a martyrok életét!

VACHOTT SÁNDOR évek óta azon élőhalottaink közé tartozott, kik a lelkökből szeretett hazának romlásában nem a testi, hanem a sokkal fájdalmasabb lelki halál tragicumával végzik dicső és becsületes pályájokat. Szomorú, mindig szomorú látvány ily alkonyat oly tiszta fenyű nap után,

* A Schwarzer-féle tébolydában halt meg.

bármennyiszer láttuk példáját a közelebbi tız év alatt. A történet meg fog emlékezni a hazának nemcsak harczban elesett, hanem a haza ügyében oly sokat szenvedett fiairól is. Egy korra sem illett annyira a költő szava: «Keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért,» mint a közelebbi évekre.

Senki sem látszott kevésbbé martyrnak teremtve, mint azon egyszerűen gyöngéd költő, kinek kellemes dalaiban oly szelid, mint a minő teljes a harmonia. A kedves bájt egy erőszakos felkiáltás, a képet egyetlen durva vonás sem zavarja meg. Olvassátok el újra verseit — megérdemlik. — A hang és tárgy egyaránt meggyőz lelke valódi szerénységéről s finom gyöngédségről. Kevéssel beérő szív és lélek; vágyai egyszerűek és természetesek. A zajtalan családi életre látszott születve, melyet oly szépen fest ez epigrammjában:

«Áldott a hajlék, melyet hű nő keze rendez,
S melyben a rendet földulja piczinyke gyerek.»

Ki ne emlékeznék költőnk azon patriarchalis öregére, a kit «György úr»-nak nevez. Mintha csak ezen békés öreg volna ideálja! Három-négy verset ír róla, s mily gyöngéd egyszerűséggel festi halálát:

«Midőn utószor mentél ágyadig,

. . . .

Szép rendesen, mint véredben vala.
Az ágy előtti székre vetkezél,
S nem gondolád, hogy mindegy már neked,
Akár a földre hányd ruháidat,
Avvagy kidobd a keskeny ablakon.»

Dalai mutatják, hogy költőnknek is ez lett volna legtermészetesb kimulta. Lelkületéhez, vágyaihoz oly jól illett volna a csendes átszenderűlés hetven boldog év után, a helyett, hogy legszebb korában élőhalottként rejtőzzék el, s koporsójára is csak negyvenhárom év legyen írva.

De ez egyszerű lelkület őszinte volt, s az álságot gyűlölte mindenek fölött; — a mit mondott, érezte is A szelidség, mely dalaiban van, mélységgel párosúl. Költőnk igazat mondott, s talán magáról szólt, midőn ezt írta a szívről:

Es mint a lázadt tenger, oly hatalmas.
És akkor is mély, a midőn nyugalmas.

E mélységről tanúskodnak azon valódi gyöngyök, melyek verseiben sürűn tűnnek elő, s melyeket csak érző szív talál. Gyakran lep meg egy-egy oly hang, mely bár ismeretesnek látszik, egészen új. E hangot nem lehet tanúlni vagy utánozni: a természetességben van ereje. Hazafias verseiben is ugyanazon mély őszinte érzés, mint szerelmi dalai-

ban, melyek néha rajongók, de épen oly szelidek, mint komolyak. Szabadság a másik bálványa, melyet számos dalaiban annyira kifejezve találunk, mintha költői lelkébén nagyobb életszükség volna az, mint másnál, s a *Külföld rabjá*nak írója mély borzalommal festi elénk a börtönt. — És ő elvesztette érzelmeinek csaknem minden tárgyát. 1849 a haza jövőjét tette kétségessé. 1853-ban a fogság elzárta családjától, kedveseitől, megfosztotta szabadságától. — De ki tudná leolvasni a lelkületről az ember végzetét? ki volna oly vakmerő, hogy a szív fenekén rejlő titkok mélyébe akarjon hatni? A szerencsétlenséget egész nagyságában tudjuk érezni, de magyarázni nem. A rokonszenv az, mely műveit kedvesekké tevé, — s ő egyik legsymphatheticusabb költői egyéniség — a rokonszenv az, mely koporsóját környezi, s mely a kerepesi temetőben, hol annyi jeles költőnk sírja áll, fogja koszorúzni sírkövet. Környezzék a vértanú és költő sírját a hála és kegyelet jelei!

A KISFALUDY-TÁRSASÁGRÓL.

1860.

I.

Ime, hazám fiai és leányai, az egyetlen magyar társaság, mely nem a *hasznost*, hanem a *szépet* tüzte ki lobogójára! — A Kisfaludy-Társaság csak a képzelet munkáinak, a költészetnek érdekében áll fönn. Mit mondanak rá a *gyakorlat* emberei? Mit mond rá azon tisztes osztály, melynek ma csaknem mindenik tagja egy-egy gazdasági egyesület buzgó pártfogója, s megszokta csak a gyümölcsöt s a magvat számítni, és egész munkálkodásában a *tiszta hasznot* tartani szem előtt? A gyakorlatiság iránti érzék mind jobban fejlik közöttünk, s nem lehet-e attól tartanunk, hogy a képzelet műveit értelmiségünk ma-holnap mulatságnak, vagy épen idővesztegetési eszköznek fogja tekinteni s keveset ád többé a hazai költészetre?

Ez egyik legszomorúbb tünemény volna. A költészet a nemzeti életerőnek nem gyümölcse ugyan, s nem anyagi hasznot hajtó termés, de a nemzeti életerőnek legszebb virágzása; — s hol van az a gyakorlati kertész, a ki megvetéssel tekintené gyümölcsfája minél gazdagabb virágzását?

A halhatatlan költők és művészek a nemzetek hatalmának és pezsgő életerejének tetőpontján szoktak előállani. A hősök bátorsága, a polgárok önfeláldozása, az államférfiak lelki ereje, az emelkedett érzelmek és nagy gondolatok ott zengenek a lyra isteni származású harmoniájában s ott tündöklenek hatalmas vonásokkal az éposz és dráma jellemeinek nagyságában. — Pindarus ódáinak egy-egy töredéke, egy-egy darab szobor vagy tragédia nemcsak az alkotó lángésznek, hanem a görög nemzeti szellemnek a megszólalásig eleven képmása.

Ki hirdette előbb a középkor vad és setét éjjele után az újabb kort, a világ szellemének újraébredését, ki köszöntötte a szép hajnalt? ha nem az olasz nagy költő és egész sereg halhatatlan olasz művészek.

Főleg ezekre hivatkozhatik, maig is az oly sokat szenvedett olasz nemzet, mint jogosúltságára, hogy méltó helyet foglalhasson el Európa nagy nemzetei között.

Ugyanakkor, midőn mi a török hatalommal

élethalál-harczot küzdénk, Európa legnyugatibb pontján egy maroknyi nép világrészek fölfedezésére megy. — Aranyszomjnak, csupa kereskedési szellemnek tulajdoníthatnók a bámulatos erélyt, melyet a portugal nép kifejtett, ha egy Camoens műve nem bizonyítná, hogy a nemzeti szellem minden erének egy hatalmasabb lüktetése, a történeti magasb rendeltetés ösztönszerű érzete volt a mozgató erő. E nélkül még anyagilag sem lehet nagygyá a nemzet, s ez az, a mi a nagy költők műveiben leghivebb kifejezést talál.

Ha valaki kétségbe merné vonni az angol nemzeti jellem nagyságát, nem volna szükség roppant gazdagságára, rengeteg hajóhadára, birodalmakat tevő gyarmataira, sőt még példányul szolgáló szabad alkotmányára sem hivatkoznia; Shakspere és Milton két oly elsőrendű nagyság, kiknek csak egyike is ékesen szól a mellett, hogy a nemzet, melynek fiai voltak, a világ egyik legválasztottabb népei közé tartozik, melynek legfeljebb csak párja volt.

Mit mondjunk saját nemzeti költőinkről? Európa kevéssé ismeri még őket; de mennyire ismeri, elsőrendű dicsőségünk közé számítja. A nemzeti lélek és jellem hű kifejezését mindenekelőtt ezekben keresi. És valóban, a ki a szónoki Vörösmartyból, az elszánt s csaknem vakmerő huszáros Petőfiből és a magyar férfias kedélyt legjob-

ban kifejező Aranyból nem képes helyes fogalmat szerezni a magyar nemzeti jellemről, hasztalan fogja olvasni történetünket is.

Költőink voltak az elsők, kik a nemzeti életet fölrázták halottaiból. Midőn Berzsenyi, mint egy költő Demosthenes, nem annyira egy Filep, mint a nemzet részvétlensége és korcsosodása ellen a meggyőződés mély hangján még kevesek által értve zengette ódáit, midőn Kölcsey és a Kisfaludyak, sőt Vörösmarty buzdító ékes szavai hangzottak, többnyire csak iskolás ifjak valának későbbi nagy szónokaink és államférfiaink, és még csak gyermekek későbbi rettenthetetlen vitézeink. Ki számíthatná ki a hatást, melyet a képzelet amaz emberei tettek, s ki tudja, a magyar gyakorlati közélet jutott volna-e nélkülök a fejlés ama fokára, a hol a nemzet történetében a legszebbek közé tartozó egy-két évtizedét élte?

A költők ugyanis nemcsak arra jók, hogy más költőket buzdítsanak szép művek írására. Haszontalan, csak magának élő mesterség volna az — és sikerének nagy része elveszne; mert a költői lángeszek példája még nem teremt hasonló lángeszeket.

A költészet fontossága nagyobb. Hatással van a nemzeti szellemre. A nemzet dicső koraiban előállott költő csak azért szívja magába annak verőfényes sugarait, hogy azokat művében összpontositván,

megtartsa a sötétebb korok éjjelén keresztül is. Hatással van a nemzet összes lelkületére és gondolkodására: hatással az erkölcsiségre és jellemekre, — mert épen a legbehizelgőbb s a lélekbe legmélyebben ható úton, a képzelet és szív útján teszi meg kitörűlhetetlen benyomásait. — Már pedig mitől függenek a cselekvési mód, a tettek, határozatok, ha nem az érzési és gondolkodási módtól, és az eszmék, fölfogások kis- vagy nagyszerűségétől? — És nem épen a tett az, mit a gyakorlat emberei méltán nagyrabecsülnek? — A költészet kiszámíthatatlan befolyást gyakorol a politikai, társadalmi és magán életre; s tényt tagad el, a ki a költészetnek elsőrendű fontosságot nem tulajdonít.

És különösen azon magyar költészet, mely álmunkból fölébresztett, s tunyaságunkban dorgált, mely egy szebb jövő és a nagyság reményével buzdított, mely tettekre ösztönzött és végre a legszomorúbb napokban együtt sírt velünk s hű vigasztalónk volt, ma már elsőrendű szükség. Politikai, társadalmi és erkölcsi életünkre nézve oly fontos tényező, hogy ápolása, helyes irányban vezetése gyakorlati fontosságú közügy.

Ezen közügy előmozdítására áll fönn a Kisfaludy-Társaság.

II.

A Kisfaludy-Társaságnak komoly és nagy a föladata költészetünkben, azon költészetben, melynek hivatása jótékonyan hatni a közszellemre, s mely a nép minden osztályának nevelésére annyival biztosabban hat, minél inkább kívül esik határán minden iskolai szín, minden leczkézési pedántság.

A Kisfaludy-Társaság fő feladata azon költészetet buzdítni, mely leginkább megfelel e czélnak. — Nem lehet föladata, hogy csupán idővesztegető mulattatás játékszerévé tegye költészetünket. — E részben sokat tesz, ha föntartja eddigi költészetünk traditióit; mert alig van ujabbkori irodalom, melyben a gondolkodás s érzés nemessége, a jellemtisztaság és emelkedettség oly általánosan nyilatkoznék s a corruptiónak oly kevés jelei mutatkoznának, mint az elmúlt félszázadbeli magyar költészet. A társaság tudja, hogy csak a valódi lelkesedés, az emelkedett gondolkodás bírja a költészetnek varázserejét.

A költészet egyetlen tárgya az emberi lélek. A dalban, époszban és a drámában az emberi érzések ábrázoltatnak. A remeklés tetőpontja az ember érzékeny és moralis oldalát meglepő hűséggel testesítni meg. Minden, a mi a köl-

tészetben mély hatású, megragadó, fönséges és kellemdús, minden, a mi oly tanúlságosan élvezetes, az emberi jellem e hű ábrázolásában rejlik. Különösen a mi a jellem erkölcsi oldala, az szokott legmélyebb hatást tenni a lélekre. Egy DANTE, egy SHAKSPERE ebbeli tehetségének köszönheti a világ költészetének legmegragadóbb képeit. — A magyar irodalom *Bánk bán*ja e részben áll hasonlíthatatlan magasságban többi drámáink fölött; ARANY balladái ennek köszönhetik leginkább, hogy túlszárnyalják minden addigi kisérleteinket e téren.

A Kisfaludy-Társaság czélja a költészet terén az igaz útakat mutatni ki s fölfedezni a helytelen irányt, mely hinárba vezet.

E czelját nagyon előmozdítja már maga az egyesületi szellem, mely minden téren annyi üdvöst hoza létre. Ha csak félakaratú emberek egyesűlnek is valamire, többet tehetnek mint külön az egész akaratúak. A legelszántabb és csodatevő hadseregek oly ujonczokból kerűlnek össze, a kik különkülön gyönge vitézek lettek volna. A testületi szellem egyesíti magában mindazon kisebb-nagyobb szellemi és morális erőt, mely az egyesekben el van szórva s nagyszerű eredményekben mutatja ki hatalmát. Az önérzet, vetélkedés s a közreműködés érzete az összes testületről visszahat az egyesekre is. Ezért lehetünk meggyőződve, hogy költészetünkben a jó szellem, a magasra törekvés ösztöne

semmi más úton oly sikeresen meg nem tartható és tovább nem fejleszthető, mint egyesületi úton.

A társaság buzdító működése saját körén kívül is nagy horderejű. Körén kívül ismert tehetségeket buzdíthat új munkásságra és ismeretleneket szólíthat ki a homályból, mint előszólítá *Toldi* koszorús szerzőjét. Csak egy ily érdem is méltóvá teszi a társaságot a közrészvétre.

A társaság mindezen munkálkodásában a közönségnek van legtöbb szellemi haszna. A társaság nem tartja levéltárában munkája eredményeit. A kebelében és azon kívül keletkezett jelesb eredeti mukákat kiadja vagy kiadásukat elősegíti. Azon értekezéseket, melyek irodalmi jeleseink életét és munkáit tárgyazzák, élvezetes és tanúlságos olvasmányúl közrebocsájtja. A közönség olvasási vágya kielégítésére nem szorítkozik csak az eredeti munkákra. A világ irodalmának legkitünőbb termékeit igyekszik meghonosítni. Oly műveket ád ki, melyek minden nemzetnél a szépnek, fenségesnek és igaznak örökös példányai maradnak. Azon valódi költészet, melyben az emberi lélek minden indulatai legfenségesebben és mesteri kézzel vannak rajzolva, egy Shakspere és a fölülmúlhatatlan Molière művei, melyek kiadását a társaság mielőbb megkezdi, míg példányul szolgálnak a hazai költőnek, a legérdeklőbb s mélyebben ható olvasmányt adják a közönségnek. A társaság külföldi

regényeket is ád ki; de csak olyakat, melyekben a lélek valódi örömet találhat, s melyek nem az idő elölésére szolgálnak, hanem az emberi jellem és szív hű rajzolásával maradandóbb hatást tesznek a lélekre.

A Kisfaludy-Társaság valódi hasznot akar tenni a magyar költészetnek, s ez által a közszellemnek és közmívelődésnek. Ha szem elől tévesztene a költészetnek e szellemi hivatását, ha igazat adna az úgynevezett gyakorlatiság embereinek, kik bábnak vagy bohózatnak tekintik a képzelet műveit: valóban nem érdemlene melegebb pártolást, mint megvetéssel kidobott alamizsnát.

Vannak e társaságnak oly teendői, melyek a nagy közönség minden osztályát kevéssé érdeklik, de azért nem kevésbbé fontosak. Bármennyire fő czél a költészetben a lélek, eszközeire nézve, mint minden más művészet, a professio mesterségi oldalainak ismeretét kívánja meg: ilyen a költői nyelv, a compositio titkai és a költői formák, melyek senkivel sem születnek, hanem a tanúlmány és gyakorlat utján fejtetnek ki. Kicsinyes foglalkozásnak látszik, de nélküle oly kevéssé lehet nagyra menni, mint az építészeti lángésznek geometria nélkül.

Sokan mosolyogva olvashatják, hogy míg e század elején I. Napoleon világrendítő harczai töltötték be a lelkeket, egyik legnagyobb emberünk eseményként jelenti barátjának, hogy sikerült meg-

írnia az első magyar *sonettet.* Kazinczy volt az. Míg mások egy nagy krizis hideglázában az általános insurrectióval foglalkoznak, a széphalmi bölcs *Sallust* fordításában cserélgeti a szavakat s igyekszik egy-egy tollvonással több erőt, határozottságot és csint adni mondatainak. — Senki sem tudta jobban mint ő, mily szolgálatot tesz hazájának, ha nyelvünket a költői lelkesedés s nagy gondolatok kifejezésére hajlékonynyá és jóhangzásúvá igyekszik tenni. Tudta, mint a türelmes bányász, hogy épen a legnagyobb kövek megmozgatása kívánja meg a legaprólékabb munkálkodást.

A költői nyelv és a formák művelése dolgában e nagy szellem örökösének tekinti magát az itt szóban forgó társaság, habár egy másik irodalmi hősünk s nem az ő dicső nevére van keresztelve. — E részben annyival nagyobb föladat jutott neki, hogy a költői formák és költői nyelv tisztelete irodalmunk nagy részében nevezetes csökkenést szenvedett. A költés művészetének gyakorlata és ismerete visszafelé ment.

Pedig a forma és nyelv sokkal közelebbről érdekli a lényeget, mint gondolnók. A formátlanság többnyire szellemtelenség a költészetben. A valódi lelkesedés szokta legbuzgóbban keresni a leghűbb kifejezést és legtisztább formákat. A fenséges gondolat megszünt lenni a kifejezés mindennapiságá-

ban, a kellemes érzés elenyészik a összhangtalanságban, s kit buzdíthat az erőtlenség? — A kidolgozás pongyolasága, a kontár alkotás nem mutat egyébre, mint az eszme és lélek erélytelenségére. — Midőn tehát a társaság a nyelv és forma törvényeivel foglalkozik, csak látszólag bibelődik külsőségekkel. E részben is az átgondolás és átérzés gyakorlatára akar buzdítólag hatni. A kifejezés elválhatatlan levén az eszmétől, az arra fordított gond az eszme tisztázását is maga után vonja.

Míg oly társaság lesz hazánkban, mely Kazinczy szellemét örökölve, mindezek fölött folytonosan őrködik, nem lesz szüksége költészünknek új meg új egyes megváltókra, mint ő vala: egy társaság örök életű és munkálkodása, ha tán olykor lassú, de folytonos. Tudjuk pedig, hogy a természetben is a bár kicsiny, de folytonosan ható erők nagyobb csodákat mívelnek, mint a rögtönös s csak ideiglen tartó kilobbanások.

A mondottakban foglaltatik e társaság czélja: a siker, jó akaratján kívül, Isten és közönség kezében van. Mi bízunk mind a kettőben.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

(Necrolog.)

1855.

November 21-én délután temettük el őt! Megszámlálhatlan sokaság volt jelen temetésén. Nemcsak a Váczi-utcza, melyben az emlékezetes ház fekszik, hanem a városháztér, a kigyó- és más mellékutczák is tömve voltak a részvevők, a gyászolók ezreivel. Csendesen vonúlt végig a menet a váczi- és úri-utczán, s a tömérdek sokaság megoszlott más mellékutczákra, hogy megelőzvén a szomorúan díszes menetet, még egyszer emelhesse le előtte kalapját. Az egész tanuló ifjuság jelen volt, láttunk nőnevelő intézetet, melynek gyöngéd növendékei az utczán sorban állva nézék a hazafiak sokaságát elhaladni, mely minden rend- és rangkülönbség nélkül vonúlt el. Iróink serege gyászban és fáklyákkal haladott a fekete koporsó mellett, melyen ezüst betűkkel tündökölt a halhatatlan név és a végső lehellet emlékezetes napja és évszáma.

Oh! mindez csak álom, mind csak a képzelet játéka volt, csalódtak érzékeink, csalódott maga az értelem is! Egy lázbetegnek álma volt mind, a mit szenvedénk. Gyászoló özvegy kiséri a koporsót három árva gyermekével; szomorúbban soha sem hangzott a harang és a zene. Az utczák tele néma sokasággal, mely búsan kisér egy koporsót, melyen egy egész ország által szeretett és bámúlt név ragyog a fáklyavilágnál, sürű ködben vonúl a tömeg tovább-tovább. Egy nemzet legkitünőbb férfiai és hölgyei vigasztalhatlan bánattal haladnak el. Megérkeznek azon névtelen városok egyikébe, mely keresztek, emlékszobrok és halottakkal van népesítve; a föld keble megnyilt, készen várja őt ölébe. A vallás vigasztaló szavai adják át a temetőnek. A koporsó tompa dobbanása az utolsó jel, hogy a temető újra egy lakossal gazdagodott. E síri jelenet nem lehet való! A költő utolszor is a *Tulvilági képek* borzalmain vitte át képzeletünket; melyben az ijesztő, megdöbbentő képek után a férj szeretett nejét látja maga mellett csöndesen virasztani, ki gyöngéd kezekkel törli le izzadt homlokáról a verítéket, s miután e kedves hölgyet elveszettnek hitte, hőbben, forróbban szereti mint azelőtt. Vörösmarty él, s miután egy pillanatra halottnak hittük, százszorta jobban szeretjük őt, s nagyobb kegyelettel őrizzük azt, mit még éltében örök emlékül adott

nekünk. Csalódás, hogy árvákat hagyott volna maga után; minden, ki nevét viseli, a nemzet édes gyermeke. Csalódás, hogy ő a temetőé, mely csak legcsekélyebb részét, porait rejti. Nem a temető lett gazdagabbá e halottal, hanem történetünk.

A történet rég bejegyezte nevét az örökkévalóság könyvébe, följegyezte azon napot, melyen született: a XIX-ik század legelső évében deczember 1-ső napját; följegyezte azon éveket, melyekben művei megjelentek: ezek irodalmunk és nyelvünk ujjászületésének is emlékezetes évnapjai valának; de mindez nem volt elég: be kelle jegyeznie azon gyásznapot is, melyben egészen magáénak mondhatja őt. Így a történet nem egy évszámmal, hanem egy nagy emberünk befejezett életrajzával lőn gazdagabbá. Elvitte karjaink közül őt, hogy próbára tegyen minket, él-e még bennünk a lélek, a szellem, melyet ő ébresztett és rázott föl szendergéséből buzdító, kesergő és harsány dalaival.

Ő mindennek, melynek körében volt és lesz, dicsőségére válik s minden dicsővé lesz általa. Mint azon halhatatlan uralkodók, kik meg nem szenvedik, hogy körükben valami mindennapi legyen, hanem mindent saját fényükkel és pompájokkal ékítenek föl: úgy Vörösmarty megdicsőíté nemzetünket és századát, melyben élt, a szót, melyet ajkaira vett, dicsővé tette magát a temetőt.

melybe szállt, s dicsőbbé teendi a történet azon lapjait, melyekre születése, örök munkái és pályája vége van bejegyezve. Érzelmeinket is, melyekkel emlékét őrizzük, ő nemesítette ennyire. Neki köszönhetjük a könyek tisztaságát, a fájdalom őszinteségét, melylyel egy nagy halott körül magunkat tiszteljük meg. Ő adá e gyöngyöket nekünk, hogy a nemzeti ünnepélyeken méltóan jelenhessünk meg. Ő tanított meg visszaemlékezni régi dicsőségünkre, ő vezetett be a dicsőség templomába, hol őseink sírjain örök lámpák égnek. Emeljétek föl hát szemeiteket azon kőlapról, mely koporsóját eltakará! Nézzetek e templomba! Mondjátok meg, kialudt-e abban egyetlen lámpa, még akkor is, ha a kegyelet vestáljai egész nemzetükkel együtt kihaltak? Számos van azok közt, mely az évezredek éjén át meg nem szűnt egyenlő fénynyel ragyogni s nem szünik meg sugarakat küldeni a messze századokba; mint az álló csillag, melyről tudósaink azt mondják, mikép azon sugáruk, melyet most látsz, századokkal ezelőtt indúlt a végtelenség utjára.

Vörösmarty nem volt hulló csillag, mely midőn a föld mélyébe száll, pillanatnyi fénye is odalesz, hanem akkor is, ha «megjön az éj, szomorún feketednek az ormok s a fél föld lesz nyoszolyája», örök fénynyel tünik föl e fekete ormok fölött.

Véghagyománya gazdag, s még éltében osztá

ki köztünk nagy lelke egész birodalmát, s mindez elidegeníthetlenül a mienk!

A leglázasabb szenvedélyek harczától a *Rabló* és *Két szomszéd-vár*ban a leggyöngédebb érzelmekig a liliomszerűen hervadó *Szép Ilonká*ban s szerelmi dalaiban, minden festve van s megénekelve.

Műveiben mindenki egy hatalmas hangszert bír, melytől sohasem kérdi hiában:

Van-e hangod szív háborgatója;
Van-e hangod bánat alkotója?

E hangszer most a vész zongorája, melyben a harcz mennydörgése szól; majd bánat leng a vont húrokon és hangja

. . . . Szellők fuvolája,
Mely kesergt az őszi lombokon.

Művei harczok- és diadalmas vezéreknek a legnagyobbszerű képcsarnoka. E képcsarnok az unokákra nézve a szép és nagy iránti lelkesedés legnagyobb iskolája lesz.

Nemzetünk továbbá nem kevesebbet, mint nyelvét köszönheti neki, melyen az érzelmek és képzelet minden árnyalatait és legmerészebb röpülését festeni és kisérni tudá. Ő nemzeti nyelvünknek csupán koszorúval képzelhető DANTEja volt.

Nemcsak a nemzetet, hanem minden egyest,

ki most a férfikort éli, hálára kötelezte. Ő táplálta fel a nemzedéket érzelmeivel. Nem lehet műveltebb férfiu, ki boldog ifjúsága első éveinek emlékét Vörösmarty nevétől elválaszthatná.

Ő az első ifjúság költője, megkettőzteté annak éveit és nemes élveit egy egész nemzedék fiatalságában. Neki köszönhetjük nagy részben azt, mit akkor a meleg érzelmek s a tündéri képzelet napjaiban élvezénk. — Byron költészete a férfikorban nem találván örömet, azon elkeseredett kétségbeeséssel, mely a lehetetlennel küzd, óhajtozza vissza a megtérhetlen ifjúságot. Vörösmarty költeményeiben az örökzöld, nagyratörő és édesszerelmű kor van a keleties színezés egész pompájával, a tavaszi virág és harmat egész gyöngédsége- és gazdagságával, a lelkesedés ösztönszerűsége s merészségével rajzolva és énekelve, s valamint ifjuság volt költészete, úgy költészete az ifjuságé volt. Ezért tevé le lantját a férfi- és aggkor napjaiban.

Hazánk ifjú leányai és fiai, ti vagytok azok, kik legjobban értetik őt s kik legjobban éreztek vele; a ti tiszta könyeitek és virágaitok lesznek legékesenszólóbb emlékek sírja fölött!

Miért előszámlálni érdemeit, melyek irodalmunkra nézve dicsőségek, miért munkáit, melyek ugyanazon lélek kisugárzásai; elemezzék a tudósok a tiszta nap ragyogó fényét, adjanak nevet

mindeniknek; elég mondanunk, hogy az emberi szív e napjába minden érzelem együvé van foglalva.

A világirodalom tán nagyobb szellemeket mutathat föl, de szebbet, ragyogóbbat, tisztábbat bizonyosan nem — s mindenek fölött azon végtelen előnye van, hogy ő a mienk, csak mi tudjuk minden egyes szavát, minden lehelletét, minden szívdobbanását a legtökéletesebben érteni. A mint ő érzé szívünk legmélyebb titkát, épen úgy értjük és érezzük minden legcsekélyebb hangját. Az idegenek őt nem fognák érteni. Szavai egy része előttük puszta szavak maradnak; de mi e szavakat nem testi szemeinkkel, hanem szívünkkel és képzeletünkkel olvassuk. Csak a mi lelki műszereink vannak úgy alkotva, hogy minden szóban lelket lássunk és az életütér és szív verését érezzük.

Legyen áldott a bölcső, melyben ringatták, s az anyai bölcsődal emléke; azon sugár, mely az atyai ház ablakán besütött; azon lombok, azon virágok, a folyam, az erdő, melyek benne a költői lélek első hangjait ébresztették; azon nagy szellemek, kik dallani taníták; azon lény, a ki benne az első szerelmet ébreszté, s mindazok, kik népünk geniusát sejteték vele! S legyen áldott mindenek fölött az ég Ura, ki oly boldogságot tud adni egy földi lénynek, minő volt az ő ifjusága, a leggyöngédebb ér-

zelmek tavaszi légköre — és a dicsőség napjainak teljes érzetében. Minden, ki érzi a szellemi élvekből származó boldogságot, nem a gazdagokat, hanem irigyelni fogja azokat, kik egy szívdobbanás, egy ütérverés, egy pillanat alatt többet élnek, éreznek és élveznek, mint a puha kényelem emberei életük legboldogabb napjai alatt; kiknek fájdalmában is több édesség van, mint az ő legnagyobb élvükben, mert kiöntvén azt, tudják, hogy ezer szív fog velük együtt érezni, s épen azon időmértéket verendi, melyet saját szívdobbanásuk adott dalaiknak. — Oh! mily boldog, mily magas a szellem, mely egy egész nép minden nemes szívének fiatalságát gazdagítni bírja érzelmekben és gondolatokban!

Nem szükség kegyeletre, együttérzésre felhínunk mindazokat, kik hazánkban születtek; — ki ismeri e szellemet, az előtt hangunk csekély és tán sértő lenne; — kik nem értik őt, azok sokkal kevésbbé fogják érteni e szavakat, melyek oly hangzásnélküliek, oly tompák az övéhez képest, s melyek sem a gyász nagyszerűségét ki nem fejezhetik, se vigasztalásra nem megnyugtatók . . . . Ti koszorúkkal fogjátok övezni, részvéttel ölelni mind azt, mi rá emlékeztet! másként nem volna igaz, hogy tőle érezni, lelkesedni tanúltunk!

BERZSENYI EDDIG ISMERETLEN LEVELEI.

1860.

Az *Új Magyar Muzeum* ez évi VIII-ik (augusztusi) füzetében, a kiadó, szerkesztő, irodalmunk történetének fáradhatlan búvára, Toldy Ferencz, nagyon érdekes tizenkét levelet ád ki Berzsenyitől.

Kisértsük meg csupán e levelekből állítani össze a legfeltünőbb jellemvonásokat, mellőzve az élet emberét, s csak a költőt tartva szem előtt. — Berzsenyi nem vallja magát ex-professo költőnek. A gazdálkodás s családi gondok veszik igénybe férfiúi korát. Arra, hogy költő legyen, a mint maga mondja, vagy gazdagabbnak, vagy szegényebbnek kellene lennie. «Az én hazafiúi énekeim nem egyebek, írja 1811-ben, mint ifjúi hevem ömleményei, melyeket én már most gyermekségem gyengeségei közé — ámbár nemes gyengeségei közé — számlálok.» — 1809-ben Kis Jánoshoz, kit komám *uramnak* szólít, küldvén fel kéziratban gyűjtött

verseit, kéri, hogy maga ítélje meg *dilettánsi* munkáit, melyek lesznek méltók a kiadásra, melyek nem, s ne kedvének, hanem becsületének legyen barátja.

Ezen látszó önkicsinylés s azon dilettantismus daczára, mely csak mellékes időtöltésének vallja a költést, ez érzékeny szív mennyire örül Horvát István tömjénező levelének, mely tökéletesnek vallja verseit. «Te nem kérgét, hanem lelkét tekintéd, válaszolja Berzsenyi, s ha van valami érdeme, felfedezted. Azokat oly igazán, oly helyesen, mint te, még senki sem dicsérte.» — Ugyanazon levélben áll ez, melyben gyermekségi kedvtelésnek nevezi költői munkáit. Nagy öröme telik benne, hogy versei tetszenek a nagy közönségnek; de ugyanakkor azon reflexio ébred föl benne, hogy a mi a közönségnek annyira tetszik, jeles és jó nem lehet.

E látszó ellenmondások mindazon embereknél előfordúlhatnak, kiknél a valódi tehetség és hivatás érzetével a magasbra törekvés ösztöne s azon valódi dicsvágy párosúl, melyet csak munkájok tökéletes volta elégít ki.

Az önérzet, azon sértett önérzet kitörésének, melyet a kritika idézett elő, e levelekben is találjuk nyomát. A sonettek és sonettisták ellen itt is kifakad. Ő volt az, kiált fel egy helyen, ki a *létániás* világnak az ódai stilt megmutatta. Ezen

önérzet nem azon hetvenkedés, mely csupán vele született tehetségével kérkedik. Elvei, meggyőződései voltak a költészetben. Egész elméletet alkotott magának az általa kedvelt nagy költők munkáiból. S eljárását okokkal tudta védeni. Nem egyszerű fellobbanásra írta dalait, hanem átérzés s gondolkodás után. Kitetszik ez azon tanácsaiból is, melyeket BÁRÁNY BOLDIZSÁRnak ád ez új levelek egyikében: «Jó verset írni, nagy munkát, nagy erőlködést kíván. A ki egy ódán *hétszámra dolgozni nem tud, az poéta soha sem lesz.* A mely vers hamar készűl, rövid életű az, mint a Varga Péter bocskora».

Igen szép a levél, melyet DUKAI TAKÁCS JUDIThoz ír s melyben mindenek felett arra kéri, «hogy HIMFY követését hagyja el, mert az a sok himfys dal és ének nem szűlhet egyebet, mint szószaporítást, és üres hangicsálást, mely a poétának legszenvedhetetlenebb hibája . . . . . *A versben egy szükségtelen szónak sem szabad lenni . . . Nem azon kell igyekezni a poétának, hogy a kicsiny és szűk matériáról sokat írhasson, hanem hogy a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges röridséggel s tömöttséggel adja ki, mint a trombita az összeszorított hangot; mert csak így hat szívre, és ez a poésis*».

Hogy ezt nemcsak tanácsolta, de követte is, mutatja a *Magyarokhoz* írt óda szerzőjének minden

jelesebb műve. A fentebbi sorokban csaknem egészen jellemezte magát, mint írót.

Ennyit futólag a kiadott levelekről, melyeket csak az használhat teljesen, a ki az örök emlékezetű s a nemzet hálájára oly érdemes költő élet- és jellemrajzát írja meg. Köszönet e becses adalékokért a kiadónak!

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND EMLÉKEZETE.

1876.

Nemzeti irodalmunk és közéletünk a múlt deczember 22-kén elhúnyt br. KEMÉNY ZSIGMONDban egyik legkiválóbb nevezetességét gyászolja. Egy nagytehetségű originalitás, a milyen ő volt, Európa bármely gazdag irodalmában ritkább tünemény, hogysem nagy veszteségnek ne számítanák letűntét.

A műveik által tett szolgálatokon kívül az ily eredetiségek a legnagyobb becsű monumentumok maradnak a korból, melyben éltek, a jövendő történész előtt. Mert mentűl nagyobb, mentűl eredetibb a tehetség, annálinkább repraesentálja a maga korát szellemben s uralkodó irányokban, — míg a kisebb tehetségek csak külső formákban hordják magukon a kor bélyegét.

Közéletünk egész egy külön korszaka az, melyben báró KEMÉNY ZSIGMOND nevelkedett és kezdte

élete pályáját. Értem az 1835—1845-diki kevés számú éveket.

Habár nincs ok nagy reménynyel nem lennünk az újabb nemzedék iránt: de igen feltűnő a külömbség a mai közszellem és ama korábbi közt, mely a fiatalság színét lelkesíti. Az irodalmi és politikai pályára komolyabb tanulmányokkal készűltek, még pedig magok erején (autodidaxissal), mint ma a doctori üres czím elnyerésére. Körűlbelől a nevezett években kezdik fényes pályájokat Eötvös és Szemere, Szalay és Csengery, Dessewffy Aurél, Horváth M., Lónyay, Kazinczy G. s Pulszky több más jelessel együtt. A negyvenes évek irodalmának java majdnem csupa fiatalokból, de komoly készűltségű fiatalokból áll. Midőn Csengery a *Pesti Hirlapot* átvette a vezértől az újdonságíró közlegényig (az oly kitűnő tehetségű Pákh volt az) a szerkesztőség egyik tagja sem volt több 22 évesnél.

Pedig a *P. Hirlapot* a tudósságig, doctrinairségig komoly lapnak tartották. A szintén komoly *Árvízkönyv* hasonlókép az Eötvös féle fiatal csoport műve volt nagy részben. A komoly törekvések ezen fiatal erélyű korába esik báró Kemény Zsigmond magasb irodalmi nevelkedése és föllépte is, ki egyike volt a legalaposabb készűltségű ifjaknak. Azon kor politikusai többnyire írókká lettek először, míg mai nagyjaink mintegy megalázkodásnak tartják egy Széchenyi, Kossuth, Eötvös,

Kemény fegyverét, a tollat, venni kezökbe. Meg is látszik mai journalistikánkon!

De az ismeretek kincseinél, melyet az akkori fiatalság színe-java szerzett, s írói hajlamuknál magasabbra helyezzük azt az erkölcsi motivumot, mely lelkesítette, s majd mindnyáját kitüntetőleg jellemzi. Nem kenyérkereseti kénytelenség, nem a véletlen vitte őket az írói pályára: hanem erős, elszánt akarat, — szent fogadás, melynek megtartására minden akadályon keresztűl kellett törni. A kor az elszántság korszaka is. A hazafiság azon idealis tisztaságban, mint azt Vörösmarty és Kölcsey kifejezték, volt a törekvések rúgója és éltetője. A hatás minősége már csak abból is kétségbevonhatlan, hogy ama korbeli jeleseinknek csaknem mindenike a költészet terén is próbát tett kitűnni. A nálunk akkor inkább mint ma, kivált komoly törekvések mellett, hálátlan belletristikai tér, oly varázsszínben tűnt föl a tehetséges fiatalok előtt, mint az ugyanazon időben hatalmas lendületet nyert színpad, melyre példátlan nagy számban szülte a kor a jelesnél jelesbeket, — pedig anyagi jutalomról e téren is szintoly kevéssé lehetett szó, mint az irodalom terén.

Az egész kor styljében hathatósan nyilatkozik a lelkesítő közszellem, — s e styl nagyon különbözik a mostan divatozótól.

Az író modorán nem volt szabad akkor fel-

tűnni, hogy maga is közömbös a kifejezett eszme iránt. A toll az erős meggyőződés, vagy legalább a megindulás és hevület eszköze volt. Egyszersmind a költői művészi formára törekvés tűnik föl a prózában is. Inkább a sallangos czifrázásokkal túlterhelt, mint az ornamentumokat merőben nélkülöző forma volt szokásban, a kevésbbé tehetségeseknél. A pongyolaság, esetlenség oly hiba lett volna, mint a közömbös beszédek.

Kemény Zsigmond styl tekintetében talán legkiválóbb gyermeke a nevezett kornak. — Széchenyi hatalmas styljén kívül nincs újkori irodalmunkban próza, melyben annyi erő volna egygyé tömörűlve. Az egyén minden lelki tehetségei vannak concentrálva irataiban, — s következőleg egyéni sajátságai is. Kevés jártasság kell hozzá, hogy nehány kiszakasztott sorból ép oly biztosan rámondjuk: ezt Kemény írta, mint egyetlen egy periodusból rá ismerünk Széchenyi tollára. Az a sajátságos választékosság, mely némi különczséget ad modorának, s mely nem sorolható az érdemek rovatába, magában is bizonyítja a törekvést a mindennapiasság kerülésére. Ezen fogyatkozás a művészi forma keresésének, tehát érdemének túlságából eredt.

Kemény stylje soha sem pongyola. Lehet azt kissé nehézkesnek, egyenetlennek, compositióit kissé szakadozottaknak nevezni, de üresnek, közömbösnek, pongyolának soha. Habár némely kül-

sőségekben, egy-egy mondat alkatában, s néha még az orthographiában is feltünék némi elhanyagoltság, ez inkább a mélyen gondolkodó főnek a külsőségekben való szórakozottsága. Mintegy a kéz, s nem a lélek pillanatnyi megreszketései.

Kemény a gondolkozók, mélyebben észlelők és érzők írója és költője volt. Maga sem volt soha csalódásban arra nézve, hogy szélesb körben közkedvességűvé nem lesznek munkái. Első fellépte óta mind végig sem mint regény-, sem mint hirlapiró nem volt *divatban*. — Talán soha sem is vágyott ezen dicsőségre. Azon kevesek közé tartozott, kik természetöknél fogva idegenkednek a «profanum vulgus» tapsaitól. — Soha sem irígyelte másoknak valamint egyéb tulajdonát, úgy népszerűségét sem, sőt (bizonyos humorral) gratulálni is tudott nekik: de, valamint személyére nézve semmi kiállhatlanabbat nem képzelt a fétiroztatásnál, úgy az irodalomban is a szerfölött nagy népszerűség talán kétkedővé tette volna irodalmi értéke iránt. E részben igen különbözik nem egy kortársától, kikben több jele mutatkozik a népszerűséggel való kaczérkodásnak.

Ha Kemény stylje maga is jellemzi a kort, melyben fiatalkori nevelkedése történt, szintoly jellemzők a szakok, melyekre munkásságát forditotta. Egy személyben költő és politikai férfiú, mint a vele egykorú Eötvös, s mint, legalább igye-

kezetben, Szemere Bertalan. S ezen szempont az, mely nekünk historikusoknak figyelmünket leginkább magára vonhatja.

1825 óta míg a politikában elkezdődik a múlt institutiói elleni hadjárat, egyszersmind a közfigyelem nevekedő részvéttel fordúl a nemzet fényesebb múltja felé. És ezen múltat a nagy közönség előtt csak kis mértékben tárták föl a kor történetírói — a költők vették ki a tollat a történész kezéből. Először ódák, majd hősköltemények, balladák s hazafias dalok, végre historiai regények írására adják magukat a nagyobb tehetségek vagy nagyobb ambitiók, s ezek — kevés kivétellel — a kor legnagyobb sensatiót keltett irodalmi termékei.

A mai kor historiai irodalmának hálával kell megemlékeznie a forradalom előtti költőkről, kik akkor tárták fel a múlt századokat s azok nagy dicsőségét és szenvedéseit, mikor a mi latin historiai irodalmunk megszűnt közérthetőségű lenni, s a magyar nyelvű történetírásnak nem volt ideje oly fokra fejlődnie, hogy a nagy közönségre hasson. Mentűl kevesebbet hangzott az iskolák tantermeiben Árpád és a Hunyadiak neve, annál nagyobb lelkesedéssel szavalta és énekelte a fiatalság a tantermen kívül a nemzet régi dicsőségeit. Ezek közt volt Kemény Zsigmond is, ki az enyedi collegiumban a Virgilből hagyott leczke helyett Vörösmarty *Zalán futását* tanúlta könyvnélkül a

folyosókon. Úgyszólván gyermek kora óta megvolt benne a történelem tanulása iránti vonzalom, de egyszersmind a történelem költői formába öltöztetésének előszeretete — a kor ízlésének s irodalmi viszonyainak hatása, ez utóbbi részben, mint a fiatalkori hajlamok szoktak, megmaradt lelkében mind végig.

Pedig Kemény azon kivételes helyzetben volt, hogy gyermekből fiatallá fejlődvén, a magyar történelmet realisabb oldalról is ismerje, mint a mennyire Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi műveiből lehet.

A mit Kemény elmondott akadémiai emlékbeszédében egykori tanára, Szász Károly fölött, az egyszersmind Kemény életrajzának egyik legfontosabb darabja. Ezen emlékbeszéd azon mélyen pathetikus mondattal végződik, hogy e földön nincs senki, kinek, szülőin kívül többet köszönne, mint Szász Károlynak.

Ezen tanár rendkívüli tehetség s kitünő szónok volt. Imposans s mégis szeretetre méltó személyisége, genialis, szikrázó elméje, ellenállhatlanúl magával ragadó ékesszólása által nem csupán hatást tett a fiatalságra, hanem izgalomba, forrongásba hozta. Az előadott tárgy jogi volt, — de nem abstract részei, hanem a specifikus magyar és erdélyi közjog által tett oly renkívüli hatást. A magyar jog historiai alapon nyugodván, hazánk tör-

ténetének igen fontos részei nyertek Szász Károly-ban avatott és ékesszóló magyarázót, — természetes, oppositionalis szellemben.

Előadásai beváltak volna országgyűlési hatalmas beszédeknek. Ily tanár mellett, ki egyik főeszközlője volt annak is, hogy a latin helyett Enyeden a magyar lett a tanítás nyelvévé, a nemzeties iránynyal együtt a Keménynél kevésbbé fogékony lelkek is mélyen fölfoghatták, hogy a hazai történelemnek, kivált nálunk, mily nagy gyakorlati jelentősége is van minden közpályára készűlő emberre nézve. — Kemény tehát abban a kivételes szerencsében részesűlt, hogy ha nem is épen az iskolai, hanem az akadémiai termekben is érdeklődést nyerhetett a történelem iránt. — Ezen kívül nem lehetett hatás nélkül lelkére családjának fényes múltja, — s elősegítette hajlamait maga a környezet. Erdélyben a régi nemzeti szokások sok részben jobban megmaradtak, mint a haza többi vidékein. Főurakat és úri asszonyokat lehetett még látni, kik Bethlen és a Rákócziak korára emlékeztettek patriarchalis egyszerűségök és calvinistikus őszinte kegyességök által. Az emlékek is, várakban, városokban, írott krónikákban sürűbben voltak találhatók, mint másutt. A nemesi s főuri családoknál kézirati másolatokban sürűn lehetett találni Cserey és mások krónikáit, melyek csaknem rendes olvasmányok voltak. Már pedig semmi sem alkalma-

sabb fölkelteni a fiatalokban a történelem iránti érdeket, mint ily részletes egykorú mémoireok olvasása, s Kemény már nyilvános pályára lépte előtt ezekből, valamint Bethlen Farkasnak s másoknak kinyomtatott műveiből részletesen ismerte legalább Erdély történeteit.

Kétségkívül ezen fiatalkori olvasmányoknak köszönhetjük, hogy Kemény tevékeny részt vett az 1852 ben megindúlt nemzeti vállalatban, az *Ujabb Nemzeti Könyvtár* kiadásában — mely vállalatban neki köszönhetjük Szalárdy *Krónikájá*nak 1853-ban történt megjelenését. Ő, mint éles kritikai ész a múlt krónikáit nem úgy olvasta már fiatal korában, mint száraz adatok halmazát, hanem a krónikaírók lelkülete, gondolkodása s a kor szellemét tükröző részek érdekelték leginkább.

Mindezen előkészületek nyomán a fiatal Kemény a legjobb útban volt, hogy történetíróvá legyen, és csakugyan legelső irodalmi műve, ha nem csalódunk, történelmi tárgyú volt: *A mohacsi veszedelem okairól.* Megjelent 1839-ben a *Hasznos Mulatságok*ban. Aligha nem Bethlen Farkas művéből merítette az impulsust, mely mint tudva van ezen thémán kezdődik. Habár az embetek megítélésén e művében meglátszik az ifjú tapasztalatlansága a világi dolgokban, mit nem pótolhat még a lángész se, de mély fölfogással tárgyalja a *politikai intézmények* hanyatlását. Egy-

szersmind a lelki irány nem közönséges komolyságára mutat, hogy egy 22—23 éves ifjú, akkor, midőn nemzeti önbizalom és a jövő iránti rózsaszín remény a tetőpontja felé volt a nemzeti sülyedés óva intő képét mutatja föl, a helyett, hogy a «régi dicsőség» fényes tableaujával akarná lelkesedésre ragadni közönségét.

És bármily egyszerűnek látszik, maga a czím nem épen mindennapi történetírásunk terén, hol legtöbbnyire elmondják nekünk mi történt, de nagy ritkaság, hogy meg lenne magyarázva, *miért* történt. Ime Kemény egyszerre a történelmet a leglényegesebb és nehezebb oldaláról tárgyalja — az esemény *okait* magyarázván.

A történetírásra szükséges tehetségek közűl nem hiányzott Keményben az emlékező tehetség sem. A mily feledékeny, vagy inkább szórakozott volt az élet apróbb ügyeiben, oly jól emlékezett élettapasztalásai és olvasmányai tanúlságos részleteire. Megvolt benne fiatalabb éveiben az adatok gyüjtésében való buzgalom is.

Messze földről útazott a negyvenes években egy régi várba, melynek kapuját pár sorban volt leirandó történelmi regényébe. A mily kevéssé lényeges ez egy regényben, annyira bizonyítja egy szenvedélyes történetbuvár aprólékosságig menő érdeklődését és scrupulositását.

De megvolt benne azon magasb rendű tehet-

ség is, hogy a történelemből nagy politikai tanúlságokat vonjon. Tudott biztos következtetést vonni a jelenből a múltra s a múltról a jelenre. Politikai irataiban mindig megvan a historiai háttér, s egész gondolkodását a politikában a historiai fejlődés szemmeltartása irányozta, minélfogva nem volt nála kevésbbé forradalmi ember az egész országban. Lakása falait — némely becses ajándékon kívül — egyetlen egy, maga választotta kép díszítette — ez fejedelmi ősének, Kemény Jánosnak, olajfestésű arczképe volt. Kemény János pedig a maga korában az Ausztriával való kiegyezés embere; — jeles és humoros utóda falán annál mélyebb jelentése volt, mivel a minta ama politika martyrja lőn.

Végre legkitűnőbb volt Kemény, mint történetismerő a legnehezebb szakban, a múlt korok szelleménck fölfogásában. Neki azon régiségbúvári külsőségek is, minő öltözet, bútorzat, melyekben Walter Scott az untatásig menő részleteket halmoz föl, csak annyiban bírtak értékkel, a mennyiben a múlt embereinek szenvedélyeit és gondolkodását ábrázolják. — Kemény a benső, a lélek titkait igyekszik megfejteni. Regényeiben nemcsak ódon zománczul van meg a historiai színezet, hogy aztán modern gondolkodást és érzületet bújtasson bele, egész poétai szabadsággal, — hanem főtörekvése a múlt embereinek szellemébe hatni. És nem

a felületesebb érzelmeket szerepelteti, hanem a műízlés s a lelkiismeret mélyeit és a vallásos érzelmek magasb regióit szereti fölkeresni. És ezen oldalát a kornak, melyet a történelem *transcendentalis* részének nevezhetnénk, hová a közönséges elemi segédeszközökkel nem lehet följutni, mélyebb igazsággal festette, mint bárki más. Igaz, hogy költői műveiben a historiai realitáshoz képest nagyításokat találunk; de azok a költői eszményítés elkerülhetlen kellékei. A költő túlzásai mellett az alap hű voltában mindenütt föltaláljuk az avatott és gondolkodó történészt.

Emlékbeszédei s emlékbeszédszerű életrajzai (a két Wesselényi és Széchenyi), sőt több hirlapi czikkei is tanúsítják, mily mesterien avatott volt Kemény a jellemek fölfogásában és rajzolásában. Ha hozzá veszszük azt a magvas, erőteljes prózát — mely Széchenyién kívül páratlan áll irodalmunkban, — elmondjuk, hogy benne egy elsőrendű történetírói, talán egy Tacitus-szerű tehetséget vesztettünk.

De nem! Ez a tehetség életében is munkás volt s halála után sem szünik meg munkás lenni. Habár képes lesz vala a világ legnagyobb irodalmaiban kiváló helyet elfoglaló történelmi mű megírására — regényeiben és politikai műveiben, historiai ismeretei és talentumai nagy értéküek voltak és maradnak, s egy historikus szakbeli önzése nem

mehet annyira, hogy elismeréssel ne adózzék annak, kinek majdnem minden művét valódi történetírói szellem lengi át — és ha méltó helyet engedünk történetírásunk fejlődésének leírásában általán az 1825-től 1848-ig írt költőknek, menynyivel méltóbb, hogy a történész megkoszorúzza annak sírját, ki épen ezen nemben valamennyi kortársa fölött áll. Habár historiai regényei nagyobb részét Kemény 1848 után írta, de irodalmi nevelkedése azon év előtt már be volt fejezve, s habár iskolája s publicistikai állandó foglalkozása a politika és történet reálisabb, gyakorlatiabb tárgyaira vonták figyelmét, ama kor szelleme és ízlése a költői forma iránti előszeretetet állandósította lelkében, annyira, hogy őt a regényírásra nem anyagi haszon. s még kevésbbé népszerűségi ösztön vagy ambitio vezette. Neki az lelkiszükség, az szellemi élvezet mámora volt. Nem tudott tollat venni kezébe a nélkűl, hogy lelki tehetségei túlfeszűlt munkába ne jőjjenek. Ezen felindulás, mely az élvezeteknek legnemesebbjei közé tartozik, tetőpontot ér a költői és művészi alkotásoknál. Kemény, kinél a közönséges életben gyakran feltünt a szórakozottság, érdekletlenség, lehangoltság, szóval mindannak épen ellenkezője, mit azon élénk lelki munkásság, melyről iratai tanúskodnak, megkiván — nem volt a mindennapi egyenlő munkásság embere, minőt a szaktudományok követelnek.

Túlfeszített erejű munkásságát teljes veszteglés váltogatta. Természetében volt-e ez eredetileg, vagy költői foglalkozás által lett szokásává, nem dönthetjük el; — de bizonyos az, hogy szoros kapcsolatban állott regényírói hajlamaival.

Ismerősei tudták mint képzelte magának Kemény Zsigmond a boldogságot. — Itt hagyni a politikai életet s a főváros zaját, — megvonni magát Jánosnál, az ő öcscsénél, s őt legjobban szerető barátjánál, ki a testvéri szeretet megtestesülése, s ott Erdély egy félreeső falujában késő vénségig írni a regényeket — ez volt neki a boldogság netovábbja, és komoly terve élete végső éveire, melyet teljesítni csak azért halogatott, mert nem gondolta oly közeli végét. Vágyait, a sors mint szokta, oly módon teljesítette, hogy az ajándék épen főértékét veszítette el. Ott töltötte a rég óhajtott falusi magányban, a szeretett testvér mellett utolsó éveit, de minden szellemi munkára képtelenűl, s meg fosztva annak világos tudatától is, hogy vágyai mily hiányosan mentek teljesedésbe.

Nem szándékom Kemény politikai pályáját részletesen ismertetni. Annak súlya a 1850-től 67-ig terjedő legmostohább időkre esik. Visszásabb helyzet alig képzelhető, mint a melyben szerepét le kellett játszania. Ő, a személyére nézve vitéz őseihez méltó bátorságú, de a politikában nagyon körűltekintő s aggodalmas ember, a kinek minden haj-

lama, söt tehetségeinek vegyülete a mérséklet és óvatosság szerepét szabta ki, egyszerre a nemzeti ügy harczának vezérévé lesz mint a hangadó *Pesti Napló* szerkesztője. Oly hajónak vezetését vállalta el, mely minden pillanatban sziklák és zátonyok közt küzdött a kedvezőtlen szelekkel — s mégis neki kellett a buzdítás zászlóját magasan lobogtatni. Oly férfiú, ki tán fiatal éveiben sem szeretett rózsaszín reményekben ringatózni, vállalkozott a jobb jövendő iránti remények örökös ébrentartására.

Csak egy hozzá hasonló tehetségű biograph lesz képes leírni a viszonyokat, s benne az egyén küzdelmeit.

Ily hivatottabbakra bízván e nehéz föladatot, csak azt tartom kiemelendőnek, hogy Kemény működését a sikerek legfényesbike koszorúzta. Mert legkisebb az, hogy a *Pesti Napló* hajóját eszélye, óvatossága és mérséklete megmentette, — hanem hogy minden csel nélkül, a legnemesebb módon jutott el vele a biztos révpartra. Minden legkisebb köpenyeg-forgatás nélkül ment a maga útján — nem próbálva olyat, a mit az ellenséges hatalom mint gyenge oldalt fölhasználhatna, de nem is téve semmit szolgálatára. A hatalom által fölhasználható eszélytelenségnek ép oly határozottan útját állta, a mily kevéssé engedte volna csak gyanúját is közel férni magához a köpenyeg-fogatásnak. Ha

bármily időben dicsőség elmondani egy lapról, hogy nincs nála becsületesebb organum, százszoros érdem elmondani KEMÉNY *Pesti Napló*járól, hogy az egész continensen minden tekintetben becsületesebb lap egy sem volt nála.

Gáncsok, a kimaradhatlan gáncsok daczára ezt el kell ismerni róla, a nélkűl, hogy más organumok bántónak vehetnék.

KEMÉNY nevezetes hivatást teljesített a nemzet politikájában. Mikor a szónoklat 1849 után lehetetlenné, leszerelt fegyvernemmé vált, az írónak még maradtak rései a hatásra a vas korlátok ellenére is. A gondviselés művének látszik, hogy nevezetes férfiaink 1848 előtt kiváló előszeretettel mívelték az irodalmat. Mi lett volna belőlünk az idegen kényuralom idejében, ha egy egész csoport kitünő s számos alsóbbrendű tehetség nem marad fenn az előbbi nevezetes írók korszakából?

Azonban tagadhatlan az, hogy az 50-től 67-ig terjedő korszak rendkívül deprimáló hatást tett a folyton élő és munkás irodalomra is. Nemcsak hogy nagyobb új tehetségek előállását gátolta, hanem ólom súlylyal nehézkedett magukra a kifejlett tehetségekre is.

Átalán véve összes politikai közéletünk is talán leginkább azt sinli, hogy a lefolyt huszonöt év legnagyobb részében nem volt alkalom és mód oly nemesebb ambitiók érvényesítésére, minők

1848 előtt támadtak, s a regibb bajnokok a férfikor derekán, munkás életök fele részén át, szintén meg voltak fosztva a politikai életben való gyakorlati részvételtől. — Csaknem bizonyos az, hogy ha ezen gyakorlati élet folytonossága 1848-czal és 49-czel rögtön meg nem szakadt, ama kitünő, szellemi képességekben gazdag generatio közreműködése szebb jelent készített volna számunkra.

És oly tehetség, mint Kemény, kinél többet 1849 után aligha szolgált valaki a hazának, — mindamellett más, erőteljesebb kifejlődést nyer vala kétségkívül, kedvezőbb politikai viszonyok közt. Talán kevésbbé vágyik a politikai élet zajából a regényírás magányába, s bár mindvégig a toll embere maradt volna, de döntő hatású a legfontotosabb politikai kérdésekben.

Azonban ő mint a történelem *tárgya*, kiváló helyet biztosított magának közéletünk évlapjain, — mi ez úttal és e helyen a hazai történetírás jelenkora nevében áldozzunk az elköltözött történetírói szellem emlékének, s vessünk részünkről is egy koszorút elhunyt jelesünk sirjára!

